

קונטראם הדרן עולד

חלק א'

ללמוד לבני יהודה קשת במלחמותה של תורה,
גודל החיזב ורב התועלת בשינוי וחזרת פרקי לימוד

חלק ב'

כתבים ואנרגות מנהולי הרוורות
בעניין תלמוד תורה וסדר לימודה

לויקט וחובר בעוזרת ה' ע"י

הדר יהודה מרגולין

מחבר ספר "בשמחה וב טוב לבב"

מהדרורה ששית מודחתת (בתוספת עצות מעשיות)

פעה"ק ירושלים טובב"א

שנת ה'תשנ"ח

בהוצאת מכון פתחי מנדים

©

כל הזכויות שמורות

כחותבת המחבר

הר דוד יהודה מרנולין

רחוב אגסי 34\10

הר נוף, ירושלים

טל: (02) 6526447

ספר זה מוקדש

לע"נ

הוריינו היקרים שהקדישו את חייהם
להמשך מסורת אבותיהם הקדושים

ר' ישראל בן הרב ר' דוד וויס זצ"ל
נלב"ע כ"ה תשרי תשמ"ט

רב ר' אהרון טווע尔斯קי זצ"ל
בן האדמו"ר הרה"ץ ר' יצחק מעילץ אוֹזָרְנִיאַץ הַיּוֹדֵן
נין ונכד לרבבי אהרן מטשערנוביל זצוקלה"ה
נלב"ע ג' סיון תשנ"ט

ורעיתו

רבנית נעמי בת שבע טווע尔斯קי ע"ה
בת האדמו"ר הרה"ץ ר' ברוך יוסף ז"ק מקוברין זצ"ל
נלב"ע י"ט מנחם אב תשד"ט

.ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו ע"י ילדיהם

ד"ר דוד ומלכה פרידא וויס הייז

ציוון לנפש טהורה

**ירא ה' עמל בתורה
ומבקש אמת
הרבות גדליהו צבי זצ"ל
בן חיים ישראל
אורנטלייבר**

**בתח בה' בכל לבו
גדל ויגע הרבה בתורה
דקדק זהידר במצוותיה
אך טוב וחסר רדף
נפטר בדמי ימיו בשם טוב
א' כסלו תשנ"ה**

תגצלב"ה

תוכן העניינים

חלק א'

חשיות ונחיצות החזרה	פרק א'
עד כמה הקפידו גדולי התורה בבל הדורות לחזור . בב שעדייף לחזור אפילו אם עי"ז ימעט מלימודו ב'	פרק ב'
עוד בעניין חשיבות החזרה ג'	פרק ג'
זריזות בקנית הרגל החזרה ה'	פרק ד'
שצריך לחזור כמה פעמים גם בשבייל שיבין היטב .. ל'	פרק ה'
שלא לעסוק בדבר בלבד בתורה מ'	פרק ו'
שצריך להתפלל שיצליח בלימוד מג'	פרק ז'
להתכוון לעזה"ב עי' שנון לימודו מו'	פרק ח'
ליידע מסכת שלימה בעליפה מט'	פרק ט'
חזרה מביאה לידי שמחה בלימודו נא'	פרק י"
בצד לחזור נב'	פרק י"ב
עוד עצות בצד לזכור תלמודו סא'	פרק י"ג
שבר ועונש התלו依 בזכירת התורה סו'	פרק י"ד
מדברי הגאון ר' יחזקאל סרנא זצ"ל סח'	
בעקביו הצען ע'	

חלק ב' – מכתבים

מבעל הש"ך זצ"ל עט	• מבעל הש"ך זצ"ל עט
מהגאון ר' יהונתן אייבשיץ זצ"ל עט	• מהגאון ר' יהונתן אייבשיץ זצ"ל עט
מבעל התניא זצ"ל עט	• מבעל התניא זצ"ל עט
מההקדמה לשׁו"ע הרב פא	• מההקדמה לשׁו"ע הרב פא
מבעל הישמה משה זצ"ל פב	• מבעל הישמה משה זצ"ל פב
מבעל הנתיבות זצ"ל פה	• מבעל הנתיבות זצ"ל פה
מהגאון ר' זונDEL סLNTER זצ"ל פז	• מהגאון ר' זונDEL סLNTER זצ"ל פז
מהגאון ר' ISRael SLNTER זצ"ל פח	• מהגאון ר' ISRael SLNTER זצ"ל פח
מבעל החפץ חיים זצ"ל פט	• מבעל החפץ חיים זצ"ל פט
מהגאון ר' אלחנן ווסרמן זצ"ל צב	• מהגאון ר' אלחנן ווסרמן זצ"ל צב

♦ סדר לימודו של הגאון ר' אלחנן ווסרמן זצ"ל	צג
♦ מהגאון ר' אהרון קוטלר זצ"ל	זה
♦ מבעל החזון איש זצ"ל	צח
♦ מהגאון ר' חיים משה שמואלביץ זצ"ל	צט
♦ מהגאון ר' משה חברוני זצ"ל	ק
♦ מהגאון ר' אלעזר מנחם מן שך שליט"א	קא
♦ מבעל הכהילות יעקב זצ"ל	קג
♦ תפילה ר' נחונייא בן הקנה	קו
♦ ליקוטים	קח

הוספות למהדורה מורחבת

♦ הדרכה בסדר הלימוד:	
♦ מהגאון ר' אלעזר מנחם מן שך שליט"א	קיד
♦ מהגאון ר' משה שמואל שפירא שליט"א	קטו
♦ מעלה הכתיבה – מכtab מאברך חשוב	קטז
♦ כלל גדול בחזרה	קב
♦ על החזרה, במתה זמניה	קכו
♦ רק חמיש דקות	קלדר
♦ בגדרי כל השוכח ד"א ממשנתו	קלח
♦ ענייני סיום מסכתא	קמב
♦ ובלכתר בדרכ	קנא
♦ כיצד ללימוד תורה מתוך שמחה	קנה
♦ ליקוטים והוספות	קס
♦ מהגאון ר' אהרון פפייפר זצ"ל	קע
♦ עט לזכור	קעב
♦ מהוותן של ברכות התורה	קפג
♦ ברכות התורה לניעור בלילה	קפו
♦ עתניאל בן קנו	קפט
♦ מפתחות	קצה

יצחק יעקב וויס

רב ואב"ד

לכל מקהילות האשכנזים פעה"ק ירושלים טובב"א

מח"ס שוו"ת מנוחת יצחק

ירושלים, רחוב ישעיהו 20

בס"ד, ירושלים, עה"ק ת"ז, יום ה' פנחס כ"ב תמוז תשמ"ח לפ"ק.

הן הנה היה למראה עני הסכמות הרבנים הגאנונים שליט"א
שבבח המגיע לכתביים של האברך המפורסם ומו"מ בתוי"ר מוה"ר הדר
יהודיה מרגולין שליט"א מפעיה"ק. אשר העיר ד' את רוחו לחבר קונט'
שלם בדבר התועלת הגדולה בחזרה על הלימודים, ודברי תורה צריכין
חיזוק, ומה גם עיקר הצלחה בקנין התורה הוא ע"י שינוי וחזרה באשר
ידען מדברי חז"ל ומרבותינו הק' מהה בספריהם.

אשר ע"ב ג"א הנני לברכו על טוב פועלו, כי הוא בכלל מצדיקי
הרבים, וחבות הרבים תלוי בו, להגריל תורה ולהأدירה, והיה בעבר
הטוב (וain טוב אלא תורה) שהנהיג להוגי דת יקרה, ייטיב ד' עמו
שיזכה לישב על התורה ועובדת תהמה, מתוך נחת והרחבת,
תחזינה בקרוב בהרמת קרן התורה וישראל, בשוב ד' שיבת ציון בגאותה
שלימה אמיתית ברחמים רבים אכ"ר.

הכו"ח לבבود התורה לומדי ועמלוי

יצחק יעקב וויס

רב ואב"ד פעה"ק ת"ז

3. סעיף אלפא ג' (הנחת גזירות)

ב"ה, כ' חשוון התשמ"ח.

לכבוד הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א

ראיתי מכת"ר עליון לתרופה לזרז את בני היישובות ולומדי תורתנו על החזורה. ואסף מגמי רבותינו הראשונים והאחרונים ומגדולי דורנו על חובת החזורה, אם כמצווה עליינו בתורתינו ואם כמקיים תלמידינו, ובעינינו ראיינו את גודל המכשלה בזו, ובן אחרי عملת תורה כדרך אחרי זמן מה התעיף בו עיניך וAINNU, ומайдך גודל ההצלחה אצל החוזרים שתלמידם בידם ושמחים ומאירדים בתורתם, ודבר בעתו הוא קונטרטסו, ובני תורה בראותם כל זאת יזרזו לקיים את האמור, ויהי חלקו בז' מוצי הרבנים.

ושמעתי מגאון הדרת רבינו הרב מביריסק זללה"ה, כי שתי דרכיהם לזכרון, אם ע"י חזורה ואם ע"י הסברת הדברים בטוב טעם.
הידוע ורואה וכואב, וכי יהיה כל עם הארץ גדול תורה בדרכי קניין תורה.

מ.ש. שפירא

ג.ב.

ראי לחייב לדברי אדונינו גאונינו באדרת אלוי זת"ע, בראש פרשת יעקב, והי' עקב תשמעון זה לימוד התורה, ושמراتם זו המשנה לחזור ולשנות תמיד, ועשיתם זה המעשה, כי בתחלת ציריך לשמעו ואח"כ לחזור תמיד לבתתי ישכח ואח"כ לעשות כל דבר בעתו. ובריש פרשה ח' שם כתוב עד, ועתה אמר תשמעון לעשות, שיחזרו ע"מ לעשות, ובפרק אבות איתא הלומד ע"מ לעשות, ומוכח דחזורה בכלל לימוד הוא, ועפמיש"ב רשי' בברכות דף (ו, ב) שבחרוסר גירסת לאחר זמן לאו לימוד הוא.

הרב חיים פינחס שיינברג
ראש ישיבת "תורה אור"
מורה הוראה דקירת מטרסדורף
ירושלים טל' 521513

ח' כסלו, תשמ"ח

ידעוים דברי חז"ל שהלומד ואינו חזר כזורע ואינו קווצר, בחורים מתמידים יקרים מפו השמיםليلות כימים בשקידת התורה בעבר כמה שנים נשאים כמעט במעט בידים ריקניות על שלא חזרו ברاءו, ותלמידים נעשית קרעים קרעים. באו ונחזיק טוביה להאי אברך כפשוטו ובcmdrho שרחש לבו דבר טוב ללקט מרבותינו שמפייהם אנו חיים על דבר נחיצות החזרה באופן הרاءו, לזרז למזריזים, בני תורה האמיתים השואפים לגודל בתורה, שיקבעו זמן לחזור על תלמידים בסדר הרاءו. ויה"ר שחפץ ה' בידו יצליח להגדיל תורה ולהאדירה ולהחזיר עטרה ידיעת התורה לשונה, כי"ר.

החותם למען התורה ולומדי'
חיים פינחס שיינברג

חיים פינחס שיינברג
מחודש טבת תשי"ג

משה שטרנבוּך
נין ונבר לרבינו הגר"א זצ"ל
מח"ס "מועדים זמינים" ט"ח ועוד
ראש בית המדרש הגבוה להוראה היישומי
מרכז התורה
ירושלים

בעזה"ת, יום ג' אדר תשמ"ח

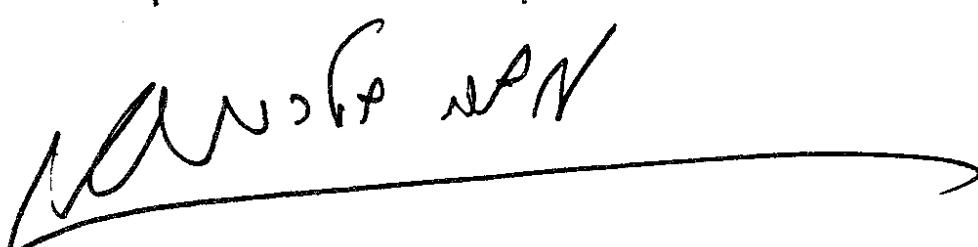
הן בא לפני האברך היקר ומופלג בתוכי ה"ה הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א עם חבריך כתבים בעניין חובת חוזה על לימוד התורה, וכבר בידו הסכמות גדולות תורה, וביקש ממוני לעין ולהוסף בזה דברים. והאמת נתן להיאמר, שביאר חובת העניין לאורך ורוחב, ואין לי מה להוסיף ועיקר חובת לימוד התורה הללו יլפינן שנאמר ושננתם לבניך, ודרשו חז"ל שיהיו דברי תורה מחדדין בפיך, וזה אפשר רק בחוזה תמיד, שאו שואליין אותו ולא מגมงם, אלא אומר מיד שזוכר מפני שהתמיד בחוזה.

ומי שלומד וחזר סימן שרוצה שתלמידו יתקיים בידו, ולא לומד רק לקשר נימא בנימא במתעניינים בלבד, אלא לומד לקיים רצונו ית"ש, שדברי תורה יהיו שמורים אצלם בע"פ, שהלווא ניתנה כתורה שביע"פ שיזכור היטב.

וע"ז צריך לחזור פעם אחר פעם, ולהוסיף תפנות לחקב"ה שיתקימו אצלם דברי תורה שלא ישכח, ורמזו שמענו כל שישנו בשמירה ישנו בזכירתה, דמי ששומר התורה בשמירה במשמעותם בגדדים וסיגים זוכה לזכירתה.

وعניין חוזה רפואי היום, ודבר גודל עושה לקבץ דברי חז"ל ורבותינו גאוני ישראל דור דור לעורר על החובה ושכרו בידו כmozcha הרבים. ומרוב טירדות אני מזכיר, והנני מצפה בכליוון לישועת ה' ורחמי שמים.

משה שטרנבוּך

משה הלברשטאם

מו"ע בהעדת החרדית

ראש ישיבת "דברי חיים" תשאקווע

לעה"ק ירושלים טובב"א

רחוב יואל 8

בש"ד

הנה כבר הפליגו חוץ' ובספרים ה' בגדל החיים והחשיבות בענייני חזרה ושינון شيء' דברי תורה מוחודדים בפרק, ואמרו רוז'ל אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה פעמים ואחת, ואשר על בן נתתי שמחה בלבבי באשר הובא לפני קונטרס שלם עד השיבות ונחיצות החזרו, אשר אין תיקן וחיבור ביגעה ובעמלה האברך הה'ג הנעלה חוץ' מודה'ר הרוב הדר יהודה מרגולין שליט'א השוקד על דלתיה תוה'ק בהתמדה רביה פעה'ק והוא מופלג בתויר'ש, ומן השם קא מזכו לי' לזכות את הרבים בדבר חשוב ונעללה זה, ואשר ראייתי לנכון שכביר זכה להסכנותיהם של גdots ישראלי שליט'א המשבחים ומהללים את חיבורו הנעללה, אשר על בן אף ידי תיקון עמו לחזקו ולברכו על פועלו הטוב לקבץ וללקט מפי סופרים וספרים בסידור נאה ויפה בתבונת ובהשכל בטוב טעם וידעת לזרו את לומדי תוה'ק להתחזק לחזר על לימודם הדק הייטב, ואין מזורין אלא למזורין, ואקווה כי קונטרטו יה' לחשעת גדולה להגדיל תורה ולהאדירה, ויבאו רבים ויביאו הברכה לתוך ביהם ויחזיקו לו טוביה ולעומתו ברוך יאמרו - ומקוםathi כאן להזכיר את אשר זכיתי לשם מה פעים מפ'ק דאהרן קדוש ה' הרה'ק מורה'א מבعلוא זיע'א דעתם החזרה هي סגולה שלא ישכח תלמודו, ר'ל דמלבד דעת' החזרה שבפועל הוא יזכור תלמודו, הרי דיש בזה ג'ב עניין סגולה שלא ישכח תלמודו עבדה'ק בשם אבותיו ה'ק' זיע' – ויזכה מע'ב לבך על המוגמר ולהפיצו באهل' תורה ויראה, ולעלות מעלה מעלה בתו'י מתוך נחת והרחבה ובטו'סacci'ר.

וְאֵת הַזָּמָן כִּי מִזֶּה יְהוָה יְהוָה יְהוָה.

1942-1943

ע"ש ר' חיים מנחם להמן ע"ה
ר' הרב טוחצקיין 39 ירושלים
מיסחו של תנועת שוחר ר מוסר, ירושלים

בית המוסר

עש"ק פנחס תשמ"ט

לכבוד ידידי היקר הרב ר' הדר יהודה מרגולין שליט"א
שלום וברכה מרובה!

חן חן על ספרך היקר "הדרן עלך" שקבלתי היום ובכבר למדתי בו
כמה פרקים ואקווה בע"ה שאקבל חיזוק ועוזה ממנה בעניין הנחרץ
של חזקה. דברים מהיبيים אלו כמו משפיעים עלי בודאי ישפיעו
על רבים, ומאד אני מכיר לך טובה עבורים.

אני מבין בספר זה הוא ראשית הביקורים שהבאתי בית ה' אלקיך
שהן ד' אמות של הלכה, וכיון שהראשית טוב תוצאה להוציא עד
ספרים מועילים כהנה וככהנה ותהי' בע"ה מוצci הרבים האמיתיים
כוכבים לעולם ועד!

בידידות ואהבה
שלמה ולבה

ז' ג' נובמבר 1986

ר' ג' נובמבר

הסכמת הגאון האדריך

משيري כניסה הגדולה

גאב"ד דאנטווורפן רבי חיים קרייסוירטה שליט"א

ב"ה, ב"ט לחודש מרחשון שנת תשנ"ז

הנני יודע ומכיר את הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א
המחבר ספר הדרן על,

עוד לא היה כבושים זהה לעורר את חשיבותו של הלימוד
גמ' כפי שהיה בדורות הקודמים, והנני בטוח שתוצאה תועלת
רבה מעיון בספר להגדיל תורה ולהאדירה.

מנני החותם בלב מלא געגועים

לאהבת תורה הקדושה,

חיים קרייסוירטה

אך כחומר קיום אהא טרייס, רם גאנטוויזה פזונל,

ר"מ קרייסוירטה

חלק א'

**לلمד לבני יהודה קשת במלחמותה של תורה
גודל החיוב ורב התועלת בשינוי וחזרת פרקי
לימודו**

ראוי להתأنן ולקונן על דבר זה ביותר, באולי ישמעו התלמידים ההגוניים אשר בכחם להתגבר בארי בתורה ולעלות מעלה מעלה... ומה נעשה לאחרינו בבואינו לפניו מלך מלכי המלכים בעירות ובחוסר כל עירום מן המעשים ובחוסר החכמה כמו שהיא הנהגת הדור הזה, שאין אחד מאננו מבקש לקיים תלמידו שיהיה חוזר על לימודו... כי זה נקרא (סנהדרין צט, א) "דבר ה' בזה" מי שלומד תורה ואיןו חוזר עליה שדומה לזרע ואיןו קוצר, ואין לך בזיוון יותר ממי שזרע ומניח אותו לעופות השמים לאכול, הנה אין ספק שהוא מבזה את הזרע כי אחר שזרעו מניחו לאכול לעוף השמים. וכבר הוא מי ששנוז ואין חוזר על תלמידו הוא מבזה את התורה.

[מהר"ל פרקי אבות סוף המ"ח קניינים]

פרק א'

חשיבות ונחיצות החזרה

א. ידועה גם' חגיגה (ט, ב) "אמר ליה בר ה' לי להלל מי דכתיב ושבתם וראיתם בין צדיק לרשות בין עובד אלקים לאשר לא עבדו, היינו צדיק – היינו עובד אלקים, היינו רשע – היינו אשר לא עבדו? אמר ליה עבדו ולא עבדו תרוויהו צדיקי גמורין נינהו, ואינו דומה שוניה פרקו מאה פעמים לשוניה פרקו מאה אחד". אמן המשך הגمراה שם ציריך ביאור, שבר ה' hei חזר ושאל "ומשם חד זימנא קרי ליה לא עבדו אל אין צא ולמד משוק של חמരין עשרה פרטי בזוא חד עשר פרטי בתרי זוזי". הנה בר ה' hei שאל שאלה וקושיא עצומה, מובן שק"א פעמים עדיף, אבל איך יתכן עכ"ז שיהא ביןין כזה מרחק עצום שאחד נקרא עבדו והשני לא עבדו? ענה לו הלל צא ולמד משוק של חמරין, שם רגילים למהלך י' פרסוט, ואמ' תוסיפ פרסה יכפילו את המחיר. ותמונה, הרי שם אינו כן אלא משום שזו הסכמת והנהגת אנשי אותו המקום, שכבר נהגו לילך י' פרסאות. אבל הקב"ה משלם לכל אחד ואחד לפי מעשיו, ובדקdock רב מקבל כל אחד את המגיע לו לא פחות ולא יותר, ובזה מסתבר שאין ריחוק והבדל כ"ב בין ק' פעמים לק"א ובקושיות בר ה' hei, ומה בא הלל לתרץ ע"י מנהגי משכרי החמורים שהחליטו כך או כך, ומה בכלל ההשואה? והנראה, דההփץ חיים זצ"ל (ב"תורה אור" פ"ח) כתוב לבאר גمرا זו עפ"י הפסוק "יקרה היא מפנינים". DIDOU שערך שיווי הפנינים הוא לפוי משקלו, ואמ' משקלו רק קראט אחד עליה מחירו בערך עשרה רובל, אמן אם הוא לדוגמא חמשה קראט, לא נאמר שמחирו חמישים רובל, כי אז עליה מחירו פי כמה וכמה יותר. וכך הוא לגבי התורה, דמי שימוש עוד מעלה, לא זו בלבד שיש לו את המעללה והיתרון זהה בנוסף על מה שהוא לפני כן, אלא שהוא כבר נמצא ככלו בדרגה אחרת ופניהם חדשות באו לכאנ', ובשואה לגבי המעללה

שתחתיו הוא כעלם בפני עצמו, וזהו כוונת חז"ל שלעתיד לבא כל אחד נכווה מוחופתו של חבירו, עד כאן דבריו, עיין שם.
ובזה יש לפרש תשובהו של הילל, דבר הי' סבר דעת"פ שודאי יש מעלה יתרון, אבל סוף סוף אינו אלא תוספת, ואיך נקרא אחד עבדו ואחד לא עבדו? חידש לו הילל, דכמו שבשוק של חמרין, לוקחים כפלים המחייב מפני הוספת פרסה אחת, כי זה כבר נקרא שכירות נוספת, י"א פרסה בהשואה לי' פרסה הוא עניין אחר לגמרי. כן הוא למי שהוסיף חורה עוד פעם אחת, הוא כבר בדרגה אחרת לגמרי, אין לו כלל שום השואה עם מי שחזר אפילו פעם אחת פחות, וזאת שפיר מה שנקרה עובד אלקיים בגלל הוספת פעם אחת.

ב. ובאמת אין זה רק יתרון ומעלה בעלמא, אלא הוא חיוב גמור עפ"י תורה, לחזור ולדעת היטב כל מה שלומד, שלא ישכח לעלם. וזה לשון שו"ע הרב הלכאות תלמוד תורה (פ"ב הל"ג) "בתחלת לימודו של אדם בין במקרא בין במשנה בין בתלמוד בכל יום, לא די לו בלימוד פעם ושתיים ושלש אלא צריך לחזור על כל אחד פעמיים רכבות מאוד הכל לפי כמה זכרונו של אדם כדי שיזכיר היטב... המשנה והתלמוד שהן ההלכות בטעמייהן חייב הוא מן התורה לחזור עליהם כ"כ עד שתהא משנתו סדורה ושגורה בפיו כל כך בעניין שם ישאלנו אדם איזה דבר הלכה ממה שלמד יוכל להסביר לו מיד אסור או מותר בלי גמגום שנאמר ושננתם לבניך, שייהיו דברי תורה שונים ומחוודדים בפיק שאם ישאלך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמר לו מיד", רשם הל"ד ממשיר "וככל השוכח דבר אחד ממשנתו מחמת שלא חזר על לימודו כראוי מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו וגם עבר בלאו של תורה שני', רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יטورو מלבעך כל ימי חייך וכיו' וקבלו חכמים שאין הכתוב מדבר בעשרת הדברים לבן אלא ה"ה לכל התורה כולה".

ג. ובשווית תשובות והנהגות (להגר"מ שטרנבוּך שליט"א סי' תקל"ט) כתוב וזה "שמעתי מעד נאמן בשם הקדוש החפץ חיים

וציל שם לומד ולא חוזר ד' פעמים לא יצא מצות תלמוד תורה, הרי שלחזר על תלמודו כראוי נוגע לעיקר מצות תלמוד תורה ממש!

ד. אכןם כבר כתב המטילת ישרים בהקדמתו, כי "כפי רוב פרסומים וכנגד מה שאמיתתם גלויה לכל, כך ההעלם מהם מצוי מאד והשכחה רבה", ונמצא שבני אדם מתעלמים ומזוללים בדברים שחיו בהם מפורסם ומפורש, ומוסכם בפי כל. וידוע שהרמב"ן ביקר בארץ ישראל ושלח לבנו אגרת בה הוא כותב "כל המקודש מחכמו חרב יותר", אי היא החירבה שבארצות, והחוורבן הגדול ביותר הוא בירושלים, שם גופא מקום המקדש הוא השם ביותר, שועלם הלאו בו. ומשמעות מהגאון רבי חיים פנחס שיינברג שליט"א רוזה הכלל, שכל המקודש מחכמו חרב יותר, בזמנינו זה שיר לעניין חורה,/DDוקא בגל גודל החירוב, ורוב התועלת שיכל להפיק מזה, لكن דוקא שם מתגבר הסט"א להפריע ולעכב, ולכן רבה העזובה. ובעה"י בקונט' זה נבהיר כמה דרכים ועצות להתגבר על המפריעים, מלוקט מפי חז"ל ורבותינו הראשונים והאחרונים, וגם כמה מעשים והנהגות מגדולי מאורי הדורות, לאמץ דיניהם רפות ולהזק ברכים כושלות. וזה החלי, בעוזרת צורי וגואלי.

ה. כתיב (תהילים קי"ט) "חbill רשיים עדוני (פי' שללו אותו) תורתך לא שכחתי" וצריך להבין מדוע לאחר שחbill רשיים שללו אותו, המשיך נעים זמירות ישראל ב"תורתך לא שכחתי", ומה הקשר בין תחילת הפסוק לסופו. ויש לפרש דהכוונה היה בך, דלבני אדם ישנים שני סוגים רכוש, האחד רוחני והשני גשמי. וכך שכלל אחד מבין כי כספו וזהבו של אדם מהו רכושו, כן (—ויותר על כן פי כמה!) תורתו של אדם הוא רכושו ממש. עיין בתשובות נ. וברש"י שם, שפירושו הפסוק "הון וערsher בביתו"—דהכוונה למי שיש לו תורה באופן שמתקיימת אצלו שלא ישכח אותה, זה הון וערשר בביתו! כי גם זה רכוש, לא פחות מכיסף וזהב. ומובן בפשטות, דבכמו שאדם חס על זהבו שלא יאבד, ומפרקתו במקום בטוח, ואם יש צורך

אף ממנה שומרים. וככל שהחפץ יקר יותר, כך גם מרבה הוא בשמירה, ובאופן הבטוח ביותר שיכולה. כן גבי תורתו של אדם, ההונר וירושר שלו, יש לו לחזור אליה שוב ושוב שלא תאבד ממנו. וכן הוא בספר סוף עקב, כי אם שמר תשמרן את כל המצווה הזאת, מגיד הכתוב שכשם שאדם צריך להזהר בסלעו שלא יאבד כך יהא אדם צריך להזהר בתלמידו שלא יאבד". זהה י"ל כוונת דוד המלך, שאפילו שרשעים באו ושללו מני את כל רכושי, מ"מ את הרכוש היקר והחשוב לי ביותר, אותו לא יכול כלל לקחת, כי תורהך לא שכחתי, והוא העשר האמתי של האדם!

ג. אמנם נגד גודל החיוב והחשיבות בזוכרת תלמידו, כך גם נקל הוא לשכוה לימודו אם אינו חזר עליו כראוי, ובגמ' חגיגה ט"ו, א איתא, "מאי דכתיב (איוב כ"ח) לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז, אלו דברי תורה שקשין לקנותם בכלי זהב ונוחין לאבדן (פרש"י ע"י שכחה) כלי זכוכית".

והובא בספר סוף עקב על הפסוק "כי אם שמר תשמרן" בזה הלשון: "זהה רבבי שמעון אומר (דברים ד') רק השמר לך ושמור נפשך מאד [פנ תשכח את הדברים], משל מלך שצד צפור ונתנו ביד עבדו ואמר לו هو זהיר בצפור זה לבני אם אתה אבדתו לא תהיה סבור צפור באיסר אבדתי אלא כאילו אבדת את נפשך, וכן הכתוב אומר (שם ל"ב) כי לא דבר ריק הוא מכם [כי הוא חייכם]", ויש להבין למה המשיל למלך שמסר לעבדו צפור דוקא, דלבארה היה יכול ליתן אותו משל על כל חפץ, וכי הגאון ר' יחזקאל סרנא וצ"ל (בקונט' מצות תלמוד תורה הובא בספר "אחר האסף" שיצא לאור לזכרו, עמי מ"ב) שצפור אם יניח אותה לנפשה מיד תעוף ממנו, כמו"כ דברי תורה אם לא יזרז לחזור ולשמור עליהם שלא יאבדו, מיד ישכחו ממנו, ולכך נמשל דוקא לצפור.

ד. ובגמ' ברכות ה' אי' "אין עופ אלא תורה שנייה" (משל ב"ג) התעיף עיניך בו ואיןנו, ופרש רשי התעיף עיניך בו – אם תכפל וסגרת עיניך בתורה, ואיןנו – היא משתבחת ממך", שאפילו ע"י

הירון על

הסח הדעת קל של סגירת עיניים, כבר התורה משתמשת וצריך לשמר על התורה שמירה מעיליה, ולהזור על תלמידו פעמים רבות מאוד.

פרק ב'

עד כמה הקפידו גדולי הتورה בכל הדורות לחזור

ח. ولכון מUGINו בגדרלי האמוראים שהקפידו לחזור פעמים רבות על תלמודם וכדאי' (תענית ח, א) שריש לקיש הוה מסדר מתני' ארבעים זמנים כנגד מ' יום שנייתה תורה (פרש' שתתקיים בידו) והדר עיל לקמיה דרי' יוחנן למיגמר גمرا רב אדא בר אהבה מסדר מתני' עשרים וארבע זמנים כנגד תורה נביאים כתובים (שהן כד ספרים) ועיל לקמיה דרבא. עוד אי' (ברכות ל"ח, ב) דרי' חייא בר אבא כל תלתין יומין מהדר תלמודיה קמיה דרי' יוחנן רביה ופי' שם בתוס' דכל מה שהיה לומד בשלשים يوم היה חוזר הכל לפניו ביום שלשים ואחד. ומUGINו שר' זירא היה מסופק בהלכה אחת אם נאמרה ע"י ריו"ח או ריב"ל, וכששמעו שריו"ח אמרה חוזר עליה ארבעים פעמים! (ברכות כ"ח, א) וכן בר' יצחק בר' יוסף (פסחים ע"ב, א) וברב כהנא (מגילה ז, ב) ובشمואל (כתובות כ"ב, ב) וاع"פ שהיו דברים קצרים ופשוטים הקפידו לחזור שוב ושוב עד מ' פעמים כדי שלא ישתכח מהם. ובסוף מסכת ראש השנה, רב יהודה מתלהין יומין לתלתין יומין הוה מצל' פירש רשי' שהיה מחזר תלמידו כל שלשים يوم, הרי שייחד לעצמו שלשים יום בהם לא התעסק בשום דבר אחר כלל מלבד חוזה.

ט. ולא רק בזמן האמוראים, אלא בכל הדורות הקפידו גדולי הتورה ללימוד ולחזור הרבה פעמים, ונביא כמה דוגמאות: הפאת השולחן כתוב בהקדמתו על רבו הגר"א מוילנא, שהוא חוזר כל תלמוד בבלי כל חדש, ממשך כל ימי חייו! עוד כתוב שם על הגר"א, שהיה "חזר למאות ואלפים (!) כל פרק ומסכת, ומרוב חביבותיה לتورה היק' היה חוזר פעם אחת בלילה ארוכה שבtabת משנה אחת מסדר טהרות כל הלילה!", ובהקדמת הגאון ר' חיים מולזין לספרא דעתיותה הביא ששמע מרבו הגר"א שהיה חוזר הרעה מחיינא פעמים רבות אין מספר בשקידה נפלאה מאוד עד שראה

עצמו בקי בו בביטחון נפלא לספור אוטוותיו ממש. עוד סיפר הגר"ח (כתר ראש אות נ"ז) שכשבא לפני הגר"א והיה אז בן י"ט שנה בתוקף חvipותנו וזר שבלו וכור, ואמר לרבו הגר"א זל"ה חורתני סדר מתעד י"ד פעמים ועדין אינם מחווים ומהדדים בפי, השיבו בתמייה וכי מי"ד פעמים רצונך שהיו מחווים וברורים אצלך? חזר רשותו, אלא מי ק"א פעמים? ענהו ואמר אין לדבר זה שיעור כלל וכל ימיך בעמוד זה חזר קאי.

ו. על הגאון ר' זלמן (אחיו של הגר"ח מולאוין) מובא בספר תולדותיו הנקרה תלדות אדם (פ"ט) "שכל דבר שלמד היה חזר עליו מאות פעמים, והכל בשמחת לבב ובחשך נפלא ובאהבה עזה יתרה אשר כל בעל לשון ילאה בספר אותה, והיה מעורר אהבתה והחפץ חכמה בנפש השומע את קלו הצלול נעים וערב".

"ופעם אחת שפירש הגר"א מענה אחד בספר איוב ויישר פירשו בעניי כל מבקשי אמרת כי הייתה מיוסדת על יסודות חזקות מאומתות ופשוטות בתכליית הפשט עד שהרגיש כל אחד שיש לה יסוד בנפש ומתקבלת מאד עם דעת האדם וגם מרצת הכתובים ואופן סידורם העידו בעצם על יושר פירושה ואמיותה, ור' זלמן שמח עליה בעל כל חמלה תבל. יהיו ממהרת כאשר החל הגאון לפреш המענה השנייה ראה את ר' זלמן והנה הוא יושב על מושבו סר וועף באיש מושקע בכור הדאגה, וישאל אותו לאמר בני הגידה נא לי למה חרה לך ולמה נפלו פניך אולי מעט על בדברי, פתח פיך ויאירו דבריך, אף הוא השיב אמריו הנעים רבים אבי אבי רכב ישראל ופרשיו הנה פירוש המענה שמשמעותו אתמול עדין לא שניתי עליה מאה פעמים וא' ואיככה אוכל לשמור כתעת פירושי מענות האחרות!".

יא. "ופעם ראה איש אמוניים אחד שר' זלמן חזר על לימודו בדבר א' שלש מאות פעמים, ולקץ חודש ימים ראה שהוא חזר שנית על לימודו בדבר זה שלשים או ארבעים פעמים. ולא יכול האיש להתaffle וישאל אותו הגידה נא לי שאהבה נפשי זה זמן לא

כביר שנית ושלשת על דבר זה עד שלוש מאות פעמים וזמן קצר אתה חוחר ושותה על דבר זה, ור' זלמן ענה ואמר לו בצח שפטיו הנה חז"ל אמרו תני מיניה ארבעים זימנין ודמי כמאן דמנח בכיסא והנה יש להרגיש קצת למה לא אמר ודמי כמאן דמנח בקופסה שלשון זה הוא יותר רגיל כל' התלמוד אולם איןנו מן הנמנע שהז"ל רמזו בזה הכל' למה שאמרו אדם עשוי למשמש בכיסו כל שעה וזה שאמרו תני מיניה ארבעין זימנין ודמי כמאן דמנח בכיסיה ביאورو ע"פ שנקבע הדבר בזיכרון עם כל זה היה ממשמש אותו כל שעה שלא ישכח ממנו כאדם הממשש בכיסו כל שעה בכדי שלא ישטול לא יאביד ממנו (כמובן אמר זה בשם הגאון*) וגם אני בהטילה אני שוניה על לימודי הרבה פעמים עד שנקבע בזיכרון ואח"ב אני חזר ושוניה עליו לפרקם שלשים או ארבעים פעמים לקיים עצת חז"ל אדם עשוי למשמש בכיסו כל שעה שלא ישטול ויאבד ממנו.

יב. ואף בדורות האחרונים ממש. ולדוגמה, ידוע כי הגאון ר' צבי פסח פראנק זצ"ל רבה של ירושלים, והגאון ר' יהיאל מיכל טוקצ'ינסקי זצ"ל למדיו יחד מסכת יבמות בחברותא מהתחלת ועד פרק האשה הרבה (דף פ"ח) תשעים פעמים! ובקדמה להערות הגרצ"פ פראנק על מסכת שבת, כותב בנו ר' יהודה ליב, "זקנינו ירושלים במספרים ששמעו אותו לעבור על כל הש"ס עשרות פעמים בשקידה עצומה, ומסכתות רבות אף מאות פעמים, עד שגדולי ירושלים עיטרוו בשם "ש"ס חי מתהילך". עוד שמעתי מעוד נאמן שיטיפר לו הגאון ר' יוסף אליהו הענקין זצ"ל כי הוא בקי יותר במסכת עירובין מאשר במסכת יבמות, כי עירובין למד יותר ממאה פעמים ויבמות רק בערך שמונים פעם!

יג. על המהרא"ם מברוזאן, מגדלי הפסיקים בדורו, מובא (בקדמה לספרו דעת תורה על שו"ע, עמ' י"ז) כי אמר לבנו שאחרי

* הג"ה וכ"כ מהר"ם שי"פ כתובות (ג,א)

חתונתו לא רצח להיות רב ומורה ופתח לו חנות של יין ועשה שם כשתים שנים, ובמשך ב' שנים הלו בישיבתו בחנות (!) חזר על כל ארבעת חלקיו השו"ע ארבע מאות פעמיים!

עוד שם, שפעם חלה מההר"ש ונהל למשכבר, ובחרר החיצון נאספו כמה ת"ח ונתחווה שם מ"מ בהלכה אחת באהע"ז, ונעשה רעש גדול, זה אומר בכמה וזה אומר בכמה, עד שמההר"ש שם הרעש ושאל לר' מאיר שפירא (נכד אשטו השניה) במאן עוסקים שם, והשיב לו בנויל, ענה מההר"ש ואמר למה מסתפקין בזה הלא הדיין מפורש בדרכי משה שבטור יו"ד הלכות מזוזה סי' זה וזה וציווה לו להביא את הטור וראה לו שם הדיין, ובשרהה שמוהרמן"ש התפעל מאד מזוזה שדין השיך לאהע"ז מצא לו בד"מ היל' מזוזה, דפדף בסוף הטור וראה לו שם שהיה כתוב בזזה"ל "היום ... גמרתי בעזה"י מה פעים ואחד את ספר הטור" ואמר לו א"כ מהי התפעלות? אם לומדים מה פעים ואחד טור, יכולם עוד לזכור דרכי משה ...

יד. הרי שכל גודלי התורה שבכל הדורות הקפידו מאד לחזור על לימודם עשרות ומאות פעמים, ובדרךם ראוי להלך.ומי שחוшиб בדעתו כי ללא חזות רבות יוכל בכלל אופן לעלות במעלות התורה, הרי שבזמן קצר מאוד יוכח בטעותו, כי יראה בחוש שלא שיך לקנות קניין אמיתי בתלמוד תורה בבלתי אם ירצה לחזור שוב ושוב.

פרק ג'

שעדיין לחזור אפלו אם עי"ז ימעט מלימודו

טו. אמנים יש תלמידים שחושבים, ודודאי אמת הוא שהחזרה החשובה היא עד למאד, אבל הרי אם נעסק כל ימינו בחזרה שוב ושוב, לא נלמד אלא מעט, והוא כיצד אדרע את כל התורה כולה אם אתעכבר על הלכה אחת כל ימי, תורה היא וללמוד אני צריך! וכיון שכנראה טעונה זאת היא המרכיב העיקרי לחזרה, נאריך בה קצת. דהאמת הוא כי נהפוך הוא, שאם אדם לומד בלי לחזור, עד מהרה ישכח דבריו, ולא יזכור כלל מכל תלמודו, ובמו"כ לא ימצא סיוף במה שלומד כיוון שרואה שכל מה שלומד הוא רק על מנת לשכוח, ונמצא שבסתופו של דבר פורש מן הלימוד לגמרי ח"ז. משא"כ מי שהוחר כראוי וזכור לימודו היטב, הוא בונה בסיס חזק ואיתן ע"מ להמשיך לבנות וללמוד עד שידע הרבה מאד.

טז. וכעין זה איתא באבות דרבי נתן (פ"ד) "יכול אדם ללמידה תורה בעשרים שנה ולשכוח בשתי שנים, כיצד? ישב ששח חדשים ואין חזר לאחוריו נמצא אומר על טהור ועל טהור טמא, י"ב חדשים ולא חזר לאחוריו נמצא מחליף חכמים זה זהה. י"ח חדשים ולא חזר לאחוריו נמצא משכחה ראשית מסכתות, כ"ד חדשים ואין חזר לאחוריו נמצא משכחה ראשית פרקים. ומהtopic שאמור על טהור ועל טהור טמא ומחליף חכם ומשכחה ראשית מסכתותיו וראשי פרקי סוף שיושב ודומט ועליו אמר שלמה (משלוי כ"ד) על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה וכיון שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כלו".

יז. ובאמת שענין זה מפורש בשו"ע הרב הל' ת"ת ז"ל (פ"ב הל"ה) "ולא אמרו לא עליך המלאכה למגור אלא ... וגם לעניין שיחזור הרבה על לימודו כראוי ולא ימעט בזה מלחמת שעריך

לلمוד עוד כדי לגמור התורה כי לא עליך המלאכה לגמור אבל אי אתה בן חורין ליבטל ממנה שלא להרבות ולהווטף בלימודך אחר שכבר חורת כראוי על לימודך שלמדת כבר ולא ישכח מכך.

יח. עד כתוב בכיאור יתר להלן (שם הל"ח) וזה לשונו "וגם מי שיזדע בעצמו שהוא שכחן גדול בטבעו ותולדותיו שאף אם יזכור על לימודו פעמים אין מספר לא יזכיר כי אם זמן מה ואח"כ ישכח מעט מעט, לא יוכל לפטור נפשו מלאו זה רפן תשכח ומצות ושננתם שתתבואר למעלה כי מצות התורה שותה לכל נפש מישראל ולא ניתנה תורה לכל אחד ואחד בידו, שייהיה זה חייב במצבה זו וזה פטור ממנו לגורם מחמת טבעו ותולדותיו אלא כל אחד חייב לזכור ד"ת בלבו כפי יכולתו והשגת כח זכרונו אם מעט ובמקרה הרבה ד"ת וע"ז אמרו (אבות ספ"ב) לא עלייך המלאכה לגמור כגון מי שהוא שכחן גדול ואם יהיה שונה הלבכות רק פרק אחד ביום ויחזור עליו מהה פעמים יותר (!) ואפילו כל היום יכול לא לזכור היטב כי אם חדש אחד עד"מ, ואח"כ אם לא יזכור עליו יתרה לשכוח מעט מעט, הרי זה חייב לעשות כן ללימוד בכל יום רק פרק אחד ויחזור עליו כל היום כולו, וכן יעשה שלשים יום. ואח"כ בסוף החודש יזכור על השלשים פרקים אלו כמה פעמים עד שיאוכל לזכרו היטב עד ג' או ד' שבועות עד"מ. ואח"כ לימוד בתורך אך פרק אחד בכל יום ויחזור עליו כל היום כולו ויעשה כן עד כלות הג' או ד' שבועות אלו, ואיזי יזכור עוד פעם או שתים על שלשים פרקים הראשונים וגם על פרקים האחרונים שלמד בג' או ד' שבועות אלו עד שיאוכל לזכור הכל עד כמה שבשות. ובתורך אך לימוד עוד פרק אחד בכל יום וכן יעשה להיות מוסיף והולך פרק אחד בכל יום בכל ימים שבינתיים בין חזרה לחזרה עד שלמדו כל תורך הרבה משנה ותלמוד בעניין כשיצטרך לחזור על הראשונות בסוף כל חודש כפי טבעו שאינו יכול לזכור היטב יותר מחודש אחד עד"מ איזי ישחה בחזרה זו כל החודש כולו עד שיחזור על כל לימוד שלמד עד עתה וכן יעשה לעלם מדי חדש בחדרו לחזור תמיד על הראשונות. ואף שנמצא שלא יוכל ללמידה ולידע כל ימיו רק כדי מה שיאוכל

ל חוזר בחודש אחר לא יחש כי "לא עליך המלאכה לגמור" עכ"ל (ועי"ש בהמשך דבריו ש אדם כזה צריך למדוד דזוקא הלבכות, ואכ"מ).

יש להעיר שאין זה מוסכם בכלל עולם, כי הגאון ר' חיים מולוזין סובר שאין עבר על הלאו בזמן זהה, ורק שיר בזמן הראשונים שלמדו בע"פ, והובא בכתיר ראש אות ס"ז. ולפי דבריו הגר"ח מולוזין נראה שאין חייב לעשות בסדר הנ"ל ממש, והאריך בזה הגאון ר' יצחק אל סרנא זצ"ל בקונטרס על תלמוד תורה שהודפס בספר אחר האסף, (עמ' כ"ו – ל').

יט. ונ"ל עד להביא סימוכין לדבר זה, שצורך לחזור היטב אפילו אם ימעט עי"ז בכמות לימודו, רתנן בפרק אבות (פ"ה מי"ב) ארבע מדות בתלמידים מהר לשמעו ומהר לאבד יצא שכרו בהפסדו (פי' הפסדו מרובה משכרו) קשה לשמעו וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו ופי' הר"ע מברטנורה "שמדה טוביה שיש בו יתרה על המדה הנفسdet הויאל ומה ששמע אחר הקושי הוא זוכר ואני שוכח ונפקא מינה שם יש לפניו שני תלמידים ואין לנו לספק מזון אלא לאחר מהם נקדמים הקשה לאבד על מהירות לשמעו" עכ"ל.

והנה הנפק"מ בפירושה של המשנה על ברוחו הוא בשני תלמידים, אבל באמת שיר הנפק"מ אצל כל אחד ואחד, אבל אחד אם ישחה ויחזר הרבה, נמצא שלמד פחות אבל יזכור יותר, דומה דקשה לשמעו וקשה לאבד. ואם ימשיך ללמידה ולא יחזור כהוגן, זה דומה להא דמהירות לשמעו ומהירות לאבד. וכשנפסקה ההלכה שעדיין לנו לספק מזון לתלמיד שקשה לאבד, זהו בעצם פסק ההלכה גם לכל אחד שיעידף החזרה על פני ההפסקה.

כ. ונ"ל לפרש בזה פסוק במשל (י"ט, כ"ד) "טמן עצל ידו בצלחת, גם אל פיזו לא ישיבנה" דבאמת מלאכה קשה הוא לאדם עד שימוש את אכלו, ובזיעת אפיק תאכל לחם כתיב, אחר שזרע וחרש וקצר וכו' כל י"א מלאכות של פת עד שאפה פת המוכנה לאכילה, העצל לוקח פת זו ושם בצלחת, אבל מתעצל להשיבה אל

פיו! ונמצא, שככל מה שטרח בחרנס היה, מפני שתת הדבר האחרון
הנוצר הוא מתעצל לעשותתו. והנמשל לנדרין דיזן, אדם עד שמעליהם
לסלק מעצמו הטרדות וההפרעות ויושב ללמידה, ולמד יגע וטרח
הרבה עד שהבין והעללה פשוט בסוגיא או בהלכה ואין חסר לו
עכשו אלא שיחזור ע"ז כמה פעמים כדי שיהא לו קניין ולא רק
רושם בעלםא שישאנו הרוח ... וכאן טמן ידו בצלחת, גם אל פיהו
לא ישיבנה! כל מלאכתו לא הניבה פירות, כי את השלב האחרון
התעצל למלאת!

בא. ובאמת הוא מפורש בגמ' סנהדרין (ע"ט, א) ר' יהושע בן
קרחה אומר כל הלומד תורה ואין חזר עליה דומה לאדם שזרע
ואינו קווצר ר' יהושע אומר כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה
שiolחת וקוברת. והכוונה,داع"פ שלמד וטרח הרבה מ"מ כיון שלא
חזר הרי שאין בידו כלום מכל אותו טורח ועמל, וכמו הזורע ואין
קווצר שאין בידו ולא כלום.

כב. ובודאי לשוטה גדול ייחסב מי שמשקיע כסף ועמל רב
לחירוש לזרע ולהשkont שדהו, ולאחר שעוזרו ה' והניב שדהו
תבואה רבה, הולך הוא לחירוש שדה שני, ולא שם אל לבו שחייב
לקצור מה שצמח בשדה הראשון, ובלי זה הרי כל גיגעיו ועמלו הוא
לשוא אין בו הוואיל. וכיון שחוץ' הקדושים המשילו משל זה למי
שלומד ולא חוזר, מי זה שלא ישים אל לבו את חשיבות העניין
ויקפיד שלא יאבד ח"ז את תלמידו שלמד.

כג. וגם בכח"ג אין מקבל שכבר לימוד אפילו על הזמן שלמד!
ובכן מפורש בגמרא ברכות (ו, ב) אgra דפרקא ריהטה, פירש רשי"
עיקר קיבול שכבר הבריות הרצים לשימוש דרשה מפני חכם היא שכבר
המרוצה שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גירסא ולומר שמדובר
מפני רבן לאחר זמן שיקבלו שכבר לימוד עכ"ל, והדברים מבהילים,
שאינם מקבלים שכבר לימוד על מה שלמדו ושמו כיון שאין יכולם
להעמיד גירסא ולומר שמדובר מפני רבן לאחר זמן! ובודאי צריך כל

אחד לחוש לעצמו שלא יהא בכלל אלו, שכבר הלימוד שלהם אינו אלא הריצה, ולא הלימוד עצמו!

כד. ובאמת מצינו מפורש בغم' את היסוד הזה שצעריך לדעת
ולזכור היטב לפניו שלומד הלה. והוא בעירובין (נ"ד, ב) מי דכתיב
לא יחרוך רמיה צידו לא ייחיה ולא יאריך ימים ציד הרמאי (פרש"ז)
שמרבה בגירוש ואינו מחור עליה) רב ששת אמר ציד הרמאי יחרוך
(פרש"ז אין זה רמאי אלא שוטה(!!) והקובץ על יד הוא הרמאי
וערום בדבר והוא יחרוך כלומר יתקיים בידו בצד הרמאי שמשבר
גף ראשון ראשון כשהוא לוכדו שלא יברוח הוא חורך עופות ואוכלן
וקרא אתמויה מתמה לא יחרוך ולא יעללה ויאכל) כי אתה רב דימי
אמר مثل הצד צפירים אם ראשון ראשון משבר כנפיו
משתמר ואם לאו אין משתמר, אמר רבא א"ר סחורה א"ר הונא
מאי דכתיב הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה אם עיטה אדם
תוrho חבילות חבילות מתמעט ואם לאו קובץ על יד ירבה אמר
רבא דעת רבן להא מילחא ו עבר עלה אמר רב נחמן בר יצחק אנא
עבדתה (פרש"ז לקובץ על יד וחורת עלה עד שהחזקתי בה ואח"ב
חוורתי ושמעתاي אחרית) ואיקיים בידאי, ע"ב.

הרי להדיא שעוד בזמנ רבא היו הרבה תלמידים שידעו כי דרכם אינה נכונה, بما שלומדים הלאה בלי לחזור, וauseפ"כ עברו על זה² מפני שהוא קשה להם, ומחמת כן לא נתקיים בידם כראוי.

הgia ובמהר"ל (נתיבות עולם נתיב התורה פ"ה) ביאר בזה, ח"ל "זקרא בעל תורה צד צפרים כי התורה היא כמו צפור פורח ממנה בקלות כך התורה היא פורחת ממנה בקלות, ואמר שם הוא כמו הצד הרמאן שרצה לקבץ יחד הרבה הכל פורחים ממנה וכן הוא בתורה אם רוצה לצד הרבה משתחח ממנה", עכ"ל.

ובמהר"ל (שם) כתוב, "ומה שהיו עוברים הדינו שהיה נפשם חשקה בתורה ומכח תשיקתן אל התורה היו משתוקקים לתורה וללמוד הרבה הרבה עד שמנפנ' גודל השטוקקות שלהם לתורה היו לומדים הרבה בלבד ... ודבר זה אין ראוי לתורה ובכדי".

ואילו רב נחמן בר יצחק עשה כהוגן ולמד וחזר ועיין נתקיים תלמידו בידו, וזהי הדרך של צייד הרמאי ערום, שלא חס על הזמן שלוקח לו לחזור, כי עדיף לו ללמידה פחות, ושיהא תפוס בידו, מאשר לרבות בכמות הלימוד באופן שישכח.

כה. ועי' בביביאור הגר"א משלוי (י"ז, א) שפירש על דרך זה את הפסוק "טוב פט חריבה ושלוה בה, מבית מלא זבחי ריב", עי"ש. עוד פירש הגר"א שם (י"ט, ט"ו) על הפסוק "עצלת תפיל תרדמה, ונפש רמיה תרעב", זול: נפש רמיה שרוצה לאסוף הון ולמלאות אוצרותיו ברמיה, תרעב. וכן הוא בתורה, מי שלומד הרבה ואין חזרה תמיד ורוצה לאסוף הרבה, "ירעב", שלא ישאר בידו כלום. עוד כתיב במשל (כ, כ"א) "נחלת מבהלה בראשונה ואחריתה לא תבורך". ופי' הגר"א, נחלת מבהלה בראשונה – כלומר שהוא בהול במלאתו בדרך הבhole שבתחילתה רוצה שתגמר, וכשבא לסופה אז הוא אץ וממהר מאד, והוא ואחריתה לא תבורך. וכן בתורה, הלומד איזה ספר או מסכת וכאשר יתחיל הוא בהול לסייע הספר וימהר מאד לא יבורך שבאחריתה לא ידע אף התחלתה.

כו. ובאופן כזה פירש הגר"א אף את הפסוק (משל י"ג, כ"ה) "צדיק אוכל לשבע נפשו, ובطن רשיים תחסר", וזה לשונו: "צדיק אוכל בכדי שהיא שבע ואין רואה אם מעט ואם הרבה רק שהיא יודע על בוריו ותשבע נפשו וקיימים, אך בטן רשיים תחסר, כי אין כוונתם רק להתגדל בענייני הבריות וקובציים הרבה בפעם אחת והם אינם יכולים לבלווע כל כך הרבה, על ידי זה תהיה בטנם חסירה כי לא ישתייר בה מאומה".

כז. ובפרק ו' דאבות הנקרא פרק קניין תורה, שניינו כי במ"ח דרכיהם התורה נקנית, ומהם השמה בחלוקתו, ופירש על זה הגר"ח מועלזין ברוח חיים, "שאינו הולך בגודלות בלימודו, רק לומד מעט עד שהוא בקי בהן, ואין מתגאה לידע הרבה בפעם א' ועיין ישבח הכל".

כח. הרי לנו כמה וכמה עדים נאמנים, מש"ס ופוסקים
ומפרשים, כי הדרך הייחידה לדעת וללמוד תורה היא ע"י ריבוי
ה חוזה, ובשבקי היטב במה שלמד לפני שימושו הלאה, ובדרךם
הסלולה ראוי להלוך. ואף אם עי"ז ימעט מליימודו, לא יחרש על זה
למעט מהזור, ובסתומו של דבר יזכה לדעת יותר ויותר, וקובץ על יד
ירבה.

פרק ד'

עוד מעניין חשיבות החזרה

כט. וידוע שיצה"ר מאוד מתנגד לזה כי הוא יודע שפה טמונה סוד הצלחה של לימוד תורה, וזה גופא הטעם שיש דוקא בנקודה זו כל כך התגברות היוצר ונלחם בכל מיני תחבלות ובכל כוחו שלא ירבו הלומדים לחזור, וכפי שהבאו לעיל (אות ד') את דברי הגאון ר' חיים פנחס שיינברג שליט"א, שככל המקודש מחבירו הרב יותר. וא"כ אדרבה ממה שרואים פה את גודל הרפיוון, וזה גופא אפשר להסיק את גודל התועלת למי שמתגבר ומתחזק דוקא בריבוי החזרה, שבודאי עי"ז יתעלה יגדל הרבה בדיעת התורה. ובודאי שרואו לכל מי שחש על כל עמלו בתורה, לעשות כפי יכולתו שלא יאבך לריק את כל תלמודו, כמו שורע ואין קוצר.

ל. ושמעתי בזה הערה, דהנה באופן כללי יש שני עניינים הנצרכים בכדי לזכות להיות גדול בתורה, והם א. התמדה ב. חזרה (כמו בן שישנים עוד פרטים וענפים רבים, אבל במודומה שעכ"פ שני דברים אלו הם הבסיסיים ביותר). ונתאר לעצמו מי שיש לו רק מעלה אחת מהשתים, הנה התלמיד שאינו מתמיד באופן מיוחד מעלה אחת מהשתים, הנה התלמיד שאינו מתמיד לזכור ולדעת יותר מחביריו, אבל מקפיד על כל דבר שלומד לחזור ולזכור ולהזכיר, אם לא יהיה תלמיד חכם מושלם אבל נוכל להמליץ עליו שהוא לפחות חצי תלמיד חכם, כי בודאי יודע כמה מאות דפי גמרא וחלקם בעיון, יודע הלכות הרבה וכו', דין לך מי שלא למד את כל זה, אלא שע"י שלא חוזרים שוכחים, אבל מי שזכור בודאי יודע תורה הרבה, וכן נל'.

אמנם מי שתפס במעלה ההתמדה, והזניח את החזרה, הרי אף שהרבה למד והרבה יגע ובודאי שכזו אותו בשביל שקיים הרבה מצוות בלימוד התורה, מאידך גיסא עלול לצאת אחר כל עמלו ריק (באופן ייחסי) מדיעת תורה, ואין שום דבר מסוים שתפקידו בידי היטב שבקי בה כאחותו שאסורה לו, ורק שיש לו דיינות רבות

המפורזות בשטחים שונים שעסוק בהם. ועל אדם כזה אפשר להמליץ: חבל שלא הקדשת יותר מזמן לחזור על לימודיך, כי אז במקום להיות כלי ריקן ובורר נשבר שלא יכול המים, תחת שביל לימודיך יהא להפסד ולשכחה ובגדר מולד וקובר ... תחת זה יכולה להיות כלי מלא ברכתך ה', אדם שתורתו היא לו לגאון ולתפארת, אדם שידייעתו בתורה היא עקבית ובסיסית.

לא. ובكونטרס הצוואה מהగאון ר' שמואל תפילינסקי זצ"ל, מראשי ישיבת עץ חיים בירושלים (בעמ' כ"ח), כתוב מעשה מבהיל, וזה לשונו "נודמנתי עם ז肯 אחד בשכונתנו והיה רגיל לשאול לי בסוגיות הש"ס במקומות שנתקשה לו והוא שקדן גדול ועם תמיד באשמורות הבוקר בהשכמה כמעט אחר חצות הלילה ויגע בתורה כל היום ורצה להבין כל סוגיא על בוריה ועמד על דקוק כל בפירוש" ולא יכול לזרז מהסוגיא טרם שהבין אותה, ולפעמים היה יגע על דף אחד כמה ימים עד סוף סוף קנה אותה ביגעה רבה וכן עבר על כל הש"ס ממסת למסכת ביגעה הרבה וגמר כל הש"ס וחזור והתחליל עוד מההתחלה הש"ס באותה ביגעה כבתחילה ו עבר פעמי שנייה ושלישית על כל הש"ס ובכל פעם הייתה לו אותה ביגעה מחדש. ובכל זאת לא היה תלמידו בידי ולא היה בקי בתלמוד ... ובא לו (בפעם השנייה) אותה ביגעה מחדש כבפעם הראשונה וגם אין לו בידי כלום ובשביל זה תלמידו קשה לו בכל פעם כברזל ...". הרי שיתכן ללימוד בתמדה רבה, לעبور על כל הש"ס בעין (ולאו מילתא זוטרתא היא!) ועכ"ז אם מוחנחת החזורה הראוייה, נשאר הלימוד קשה כברזל ואין לו בידי כלום ... ה' ישרנו.

לב. אמנים על אף כל הנ"ל, עדין יצה"ר מאוד מתעקש, ונלחט בכל כוחותיו לשכנע לאדם כי אין לו פנאי "לבוזו" זמן על חזורה, כי צריך להתקדם וללמוד עוד ועוד, שהרי התורה ארוכה מארץ מרדה ורחביה מני ים, ולכן חשוב לנו לנכון לעיר, כי הלומד לחזור בצורה נכונה, כמעט שווה לא יעכ卜 ממן התקדמות אף בכמות הלימוד, וכפי שיבואר להלן בפרק י"ב.

פרק ה'

להזדרז בקניתת הרגל החזרה

לג. אבל מוקדם לזה רציתי להוסיף נקודה שטעונה הבירהה, הרי ידוע שקשה למי שהרגל בדרך מסוימת, לשנות את דרכו בדרך חדשה, ועלול misuseו לחשוב שבאמת חייב הוא *להתחיל* יותר לחזור, אבל ... לא עכשו הרגע, מתי כן? אח"כ!! שהרי הרבה שנים נשארו לו עד שימושו מאות ועשרים, ובעו"ה עוד הגיע הזמן שהוא יקפיד על כל דבר שלומד לחזור כמה וכמה פעמים, אבל בדיקת עכשו הוא עסוק ואין לו פנאי והוא באמצע מסכתא פלונית וענין אלמוני, ושאר טענות כי"ב שאינם חסרים בכלל עת ועונה. (ובודאי מי שמכיר בנסיבות שדרכו אינה טובה, חייב להשתנות, אבל כבר שנינו (קדושין מ, א) אמר רב הונא אמר רב, עבר אדם עבריה ושנה בה, נעשית לו כהיתר ...).

לד. אף אנו נשב אמריינו לו, כי בתחוםות תעשה לך מלחמה, יש לך לומר לייצר הרע, כי כל אדם נוח לך להמשיך בדרך שהרגל בה, ואם ימשיך ללמידה עכשו בלי לחזור הרי ימשיך עליו רגילות זו,ומי יאמר כי אח"כ יוכל לך יותר לשנות דרכו, אדרבה אח"כ יקשה הרבה יותר כיון שהוא מרגל עוד ועוד, וגם מהיכא תיתי שימצא אח"כ יותר זמן ממה שיש לך עכשו, אולי להיפך יהיה טרוד יותר ועכשו הוא ההזמנות שלו, ולא תאמיר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה*, ואדרבה ע"י שיתחיל מיד לחזור על לימודו זה יקבע לך הרגל טוב והנאה נבונה שישאר לך בעזהיות כל ימי חייו.

* ידוע פי' היה"ק ר' מנחים מגדל מקאץ וצ"ל, שמא אתה אדם שלא תפנה", הקב"ה שלח אותו לעולם להיות תמיד במצבים שלא יהא זמן פניו, ודוקא מתוך כזה מצב תצטרך למצוא זמן ללמידה ...

לה. ובנוסף יש בזה עוד עניין. והוא מה שניינו באבות (ד, י"ט) הלומדילד לממה הוא דומה לדיו כתובה על ניר חדש, והלומד זkan לממה הוא דומה לדיו כתובה על ניר מחוק (ובאדראן פכ"ג מביא עוד משלים ע"ז) וכל מה שאדם מתרגרג יותר, נחלש בה הזכרון שלו, ומה שיחזור "אחר בר" הרי לא יהא נקלט היטב כל בר, וממן הראי להודרו ולקבוע כל מה שיוכל במח הזכרון שבנפשו, ודוקא באופן זה תהיה לו התעלת המרובה. וכשיאמר זאת לעצמו הרי יוכח שא"א לבוזו ולאבד אפילו רגע אחד ומיד צריך להתחילה ללמידה באופן הנכון*, וכל שכן שאין לדחות דבר כזה לימים ושנים שאח"כ. ובפרט דברינו אמורים למי שעדיין עיר לימים, שחושבים הצעירים כי ישארו בר לעולם, וכਮובן שאינו כן, וצריך בהקדם האפשרי ללמידה ולהזכיר היטב "לקנות" מסכתות באופן שידה קניין עולם שלא ישכח ממנו עד מאה ועשרים ...

לו. ונעתק בכך דברים היוצאים מן הלב, שכותב הגאון ר' צבי פסח פראנק זצ"ל לבנו (וועלם הכתבי בסוף הספר "רבי צבי פסח פראנק") זהה לשונו: "... ודרךו של היצר לפתח את האדם בימי נעוריו כי עד ימים יבואו ויחזר על לימודו, ודמיונו כוחב לו שאין צורך למהר כל בר להיות בקי בגמרא כי זה יהיה בידו אחר זמן, אבל זה טעות גדול, המיציאות הוא שאח"כ כשאדם מתגדל אז מרגיש את גודל ההפסד שגורם לעצמו בהתרשלותו בלימודו, ומבואר בגמרא כי אין דומה כלל ויש הבדל גדול בין הלימודים של ימי הנעוריהם וכל מה שהאדם עיר יותר הלימוד פועל עליו יותר כפול ומכופל, התעלת לכל ימי חייו,ומי שמבטל يوم אחד כשהוא דברי תורה שאדם לומד בנערותו נבלען בדמותו, ונעשה איש אחר לגמרי הולך ומצוlich בגוף ונפש גם יחד. התבונן בדבר וקיים בעצם, תן לחכם ויחכם עוד" ... עד כאן דבריו הנפלאים.

* שניינו באבות (א, י"ד) אם לא עשו אימתי, ופירש הר"ע מברטנורא אם לא עשו בימי הבחירה, אימתי, שמא בימי הזכנה לא עלה בידי.

פרק ו'

ש策יר לחזור כמה פעמים גם בשוביל שיבין היטב

לו. מלבד מה שנצטרכז החזרה על לימודו כדי לזכור ולדעת היטב, יש בזה עד עניין, נכבד מאד, והוא שאין אדם יורד לעומק ההבנה, עד שיילמד את אותו עניין כמה פעמים. והטעם בזה פשוט, כי אם לומד רק פעם אחת, עדיין אינו מושב בלבו מהו ה"א ומהו מסקנה, איזו סברא לקרב ואיזו לרחוק, איך משתלב כל פרט בתוך כלל הסוגיא ו איך מוביל הכלל לפרטי השוניים, אלא הכל נמצא במוחו בבלבול גדול עד שא"א לו כלל שיהיו ד"ת מחודדים בפיו. וכן איתא באבות (פ"ה מי"ד) ארבע מדות ביושבים לפני חכמים וכו' ספוג שהוא סופג את הכל, ופי הגר"ח מולזין ברוח חיים שם, "שכמו הטעג שכונס לתוכו כל מיני משקין ואחר שסוחטין אותו הנה המשקה היוצא ממנו היא מעורבת מכל מיני משקין שנכנסו בו, כן תלמיד שקיבל מרבו כמה פשוטים ועניינים זה אחר זה ואח"כ כששואלים את התלמיד איןנו אומר כל דבר לעצמו על סדר הנכון רק הוא מערב כל הפостиים יחד באין מבין תוכן הדברים".

לח. ואפי' במשה רבינו עצמו, מצינו ברש"י ריש ויקרא "ומה היו הפסיקות משמשות ליתן ריווח למשה להתבונן בין פרשה לבין ובין עניין לעניין ק"ו להריות הלומד מן ההריות", ש策יר אחר הלימוד לשוב להתבונן בו כדי להבינו לאשרו, וזה א"א בפעם הראשונה כלל.

לט. ומודיעיק כן אף בגמ' ברכות (י"ח, א) שר' יונתן הקשה לר' חייא קושיא מפסק, והשיב לו ר' חייא "אם קנית לא שנית ואם שנית לא שלשת ואם שלשת לא פירשו לך", ופרש"י לא שנית – לא חזרת עליו פעם שנית כדי שתתבונן בו. הרי שם שנה ולא שליש, אמרינן שעדיין היה בכחו להבין, אלא מפני שלא למד מספיק פעמים, לכן לא הגיע עד לסוף עומק הבנתו כפי שיכל.

מ. ובעירובין (נ"ז, ב) מובא שהיה לרב פרידא והוא תלמידו דהוא תני ליה ארבע מאות זימני וגמר, הרי שאותו תלמיד לא הגיע להבנת פרקו לפי כשרונתו עד שלמד ארבע מאות פעמיים כל פרק! (ושם איתא, יומה חד בעיוה לר' פרידא למלתא דעתה, תנא ליה ולא גמר א"ל האידנא Mai Shnai? א"ל מדרהיא שעטה דא"ל למך אייבא מילתא דעתה אסחאי לדעתאי וכל שעטה אמינה השתא קאי מר השתא קאי מר, א"ל הב דעתיך ואתני לך, הדר תנא ליה ד' מאות זימנא אחריני, נפק בת קול ואמר ליה ניחא לך דליסטו לך ד' מאות שני או רצוי את זדרך לעלמא דאתה, אמר דנצבי אני זדריך לעלמא דאתה, אמר להם הקב"ה תננו לו זו חוו!).

מא. וזהו גם כוונת המשנה באבות טפ"ה הפר בה והפרק בה דמללה בה, שיזכה לראות שכלה בה רק אחרי שיופיע בה שוב ושוב. ובגר"א באבות ציין המקור למשנה זו מהפסיק במשל (ד, ח) סلسלה ותרוממרק, ובגר"א משלו שם כתוב "שתחוור ותהפוך בה תמיד כדי להבין על בורי".

מב. ועי' ל' הש"ר בהקדמתו ליו"ד, הובא לקמן בעמ' ע"ט, כמה שהוא למד ויגע שוב ושוב כדי להעמיד את ההלכה על אמיתותה! וכן איתא באבות פ"ד משנה ט"ז, הו זהיר בתלמוד ששגנת תלמוד עליהidon, ופי' רבינו יונה, שיחזור הדברים עד כי לא יוכל לשכח דבר ועד ירד לעמקן של דברים, כיطبع האנוש קצר להבין החכמה ... גם לא יסמור בסברא הראשונה ...

מג. ואעתיק פה חלק ממכתב שכותב מן הקהילות יעקב זצ"ל והודפס בספרו חי עולם ח"ב פ"י"א, ווז"ל: "שנינו בעירובין (דנ"ד ע"ב) ת"ר סדר משנה כיצד עי"ש דמבוואר שאפי' אהרן הכהן היה צריך לשנות כל דבר שקיבל מפי מרעה ד' פעמיים ואח"כ למדו ד' פעמיים בינוי והזקניהם וכל ישראל עי"ש, ומסיק הגמ' מכאן אר"א חייב אדם לשנות לתלמידיו ארבעה פעמיים וכו', וחיווב זה ללימוד ד' פעמיים אינו בחורה בשביל לזכור דלווה הוצרכו לשנות פרקו מאות פעמיים

או ק"א פעמים עי' חגיגה (ד"ט ע"ב) כי בזמן חז"ל קודם שהותר לבתוב תושבע"פ משומע עת לעשות אם ישכח הרץ זה אבדה עלמיה (ובזמנינו שהכל נכתב צריך עכ"פ לחזור כמה פעמים ב כדי שהדברים יהיו ברורים אזלו בשילמוד מתוך הספר) אלא החזרה זו של ארבע פעמים הייתה כדי שיבין מה שלמד, ואם חז"ל קבעו שכדי להבין צרכי לוחזר ארבע פעמים וזאת שביל מי שאינו עושה כן תלמודו מעורפל בידו, ואיןו בגדר מבין הדברים לאשורים, ועל כי"ב אחוז"ל בתעניית ריש ד"ח אר"ל אם ראית תלמיד שתלמודו קשה לו כברזל [זהו] מפני שמשנתו אינה סדרה לו וכן Mai תקנתייה ירבה בישיבה פירשי ז"ל שיסידרו בני הישיבה [עמו] משנתם היינו לחזור וללמוד בדיוק חברים עד שיתבררו ויתלבנו הדברים אזלו היטב בטעם וניוםך" עכ"ל, וקילורין הם לעיניים.

מד. והנסيون גם מעד ע"ז כמאה עדים, כי כל תלמיד חכם שתשאל יאמר לך בפה מלא שהרבה פעמים לא הצליחו לרדת לעומק הפשט עד שלמדו ושנו ושילשו כמה פעמים ורק אח"ב הגיעו לעומק הבנותם. ובספר התולדות של הגאון ר' חיים שמואלביץ זצ"ל (מח ולב עמי לא-לב) מובא בזה"ל: "למושגים "כבר למדתי", "אני ידוע", "חבל להתייגע שוב" וכיוצא באלה, לא היה מקום וקיים במערכת - המושגים שלו, את עצמו לא החזיק לידען. ר' חיים התייחס בשאט - נפש אל אלה שנכנעו לתחושת "שובע" בלימוד או שטרחו להבליט את ידיעותיהם כמוגמרות, "החומר הוא אותו חומר" היה ר' חיים אומר, "אולם כמה פעמים כבר חזרו עליו?". "כל חזרה היא לימוד חדש בתנאי שהלומד יודע זאת ... היה ר' חיים חוזר ואומר. בהקשר זה הזכיר את הגمراה בעירובין (נד, א) "למה נמשלו דברי תורה כתנה מה תננה זו כל זמן שאדם משתמש בה מוצא בה תנאים אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם".

... תלמיד בישיבה לא ידע את נפשו מרוב ההפועלות, כשהשمع
בזהדנותו כלשיי את ר' חיים משנן וחוזר וגורט עשרות פעמים,
בנימה מונוטונית ובסבלנות אין-קץ, משנה ידועה ושגורה מן
המסכנות הרגילות בישיבה. אותו תלמיד סיפר, כי המעד
המרשים ההוא מחק באחת מطبع לשון שהיתה שגורה בפיו "מה
כבר ניתן לחידש כאן?..."

אחרים העידו, כי בהזדמנויות שונות האזינו ברוב - קשב
לחזרתו של ר' חיים. למשמע דבריו חזו בעליל, כי בכל פעם ופעם
הairo הדברים באור חדש, כאילו זה עתה פתח את הגמרא ...
מן הטעמה, מן ההדגשות השונות והמשתנות, מן הפסיקות
הקלות בקריאה ורגעי השתקה הארכויים, ניכר היה - וניתן היה
לחוש בכך באופן בלתי אפשרי - כי ר' חיים מוצא בעניין השגור
כל כך, תלי תלים של הערות ודיקוקים. המושג: "אינו דומה שונה
פרק מה פעים לשונה פרקו מאה פעים ואחת" (חגיגה ט, ב),
היה מושג מוחשי ביותר במחיצתו.
על עצמו העיד, כי היו עניינים שחזר עליהם אלף (!) פעים עד
שהתיישבו על לבו. ברם, היו עניינים אחרים, אשר גם עליהם חזר
אלפי פעים ובכ"ז לא נתiyaשו על לבו".

פרק ז'

שלא יעסוק בדבר מלבד בתורה

מה. דבר נוסף שנוצר בשביל להצליח בתלמודו גלו לנו חז"ל בgem' נידה (ע, ב) וזו'ל הגמ' שם: "שאלו אנשי אלכסנדריא את רבי יהושע בן חנניה מה יעשה אדם ויחכם אמר لهן ירבה בישיבה וימעת בסchorah אמרו לו הרביה עשו כן ולא הוועיל להם אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו שני' כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה וכו' מי קמ"ל (פרש"י למה ליה למייר להו ירבה בישיבה הוואיל וברחמים הדבר תלוי) דהא بلا הוא לא סגיא", לא מספיק אחד بلا השני.

ומתחילה נדייק על תשובתו "ירבה בישיבה וימעת בסchorah", דלא כוארה לא היה צ"ל אלא ירבה בישיבה, וכדתנן באבות (ב, ז) מרבה ישיבה מרבה חכמה, כי כשירבה בישיבה ממילא ימעט בסchorah, דהא אם עוסק בסchorah הוא מבטל את ריבוי הישיבה? ولكن נראה, דמלבד שעסוק בסchorah ממעט זמן הישיבה, זה גם מפריע מצד עצמו לגדל בלימוד כיון ראשו אינו רק בלימוד אלא גם במשא ומתן, וכదאי עירובין (נה, א) "לא מעבר לים היא"—לא תמצא לא בסחרנים ולא בתగרים, כי הטיפול והטרדה העולמית מבטל את האדם מליהות שקו ראו ורונו בתורה.

מו. וכదאי בספריו סוף פרשת עקב, "יפוצו מעינותיך חוצה"—נמשלו דברי תורה למים, מה מים חיים לעולם אף דברי תורה חיים לעולם וכו' ומה מים מעליים את הטמא מטומאתו, כך דברי תורה מעליים את האדם מטומאה לטהרה, שני' יראת ה' טהורה. ופירש החפץ חיים צ"ל (שמירת הלשון שער התורה פ"א) דممילא כשם שאין אדם נטהר עד שייעלו המים על כל אבריו ולא תהיה שום חיצעה בין האברים למים, כן צריך שישעב את כל גופו ואבריו באמת לה תורה ולא תהיה שום חיצעה, כמו דכתיב וזהו הדברים האלה וגוי על לבך, עכ"ז.

מז. ובגמ' סוטה (כ"א, ב) אין דברי תורה מתקיימים אלא למי שמעמיד עצמו ערום עליוhn (פרש"י שפורש מכל' עסקים ונעשה עליו עני וחסר כל') שנאמר אני חכמה שכנתה ערמה, וזהו שרבי יהושע כפל את דבריו, שבשביל לזכות לחכמה ציריך מלבד להרבות בישיבה, גם מעט בסchorah.

פרק ח'

החייב בתפילה להצלחת לימודו

מה. אמנים מגלת לנו הגمراה, דהיו הרבה אנשים עם מסירות נפש רבה עברו תורה, שלמדוليلות כימיים והרבו בישיבה, ולא זו בלבד אלא שאף מיעטו בסchorה ובטלו מלבים כל ההפרעות של טרדות העווה¹², והרי לנו גם מסירות – נפש וגם התמדה, וauf¹³ לא הצליחו בלימודם!! אתחמה? וכי מה חסר להם? מגלת לנו רבינו יהושע שהטעם הוא כי ... לא התפללו! כיון שלא בקשו רחמים ממי שהחכמה שלו, אפילו שהרבו בהתמדה בלימודם, auf¹⁴ לא הויעיל להם.

מט. ומצינו ערך¹⁵ ברמב"ן עה"ת דבר נפלא, שהנה בפרשנת שמות הקב"ה מבקש ממשה להוציא את בני מצרים, ומשה סרב כיון שהוא כבד פה וכבד לשון, ותמונה למה הקב"ה לא ריפה את פיו שיוכל לדבר, היד ה' תקצר? ומגלת לנו הרמב"ן (שמות ד, י) שהטעם הוא כי משה רבינו לא התפלל ולא בקש ע"ז רחמים, لكن לא רצה ה' לרפאותו! (והסבירה שבאמת לא בקש, כי לא ריצה ללבת, כ"ב שם) רק אם תבקש ותתפלל אז ימלא ה' משאלות לבך לטובה.

ג. ומטעם זה איי בגמ' ברכות (כ"ח, ב) והובא להלכה בשו"ע (או"ח סי' ק"י ס"ח) ובכל הפסיקים ללא חולק שהנכנס לבהמ"ד يتפלל תפילה של ר' נחוניין בן הנקה, שלא אכשל בדבר הלכה וכו". ובודאי שעריך מאד להකפיד להתפלל תפילה זו, דמלבד שהוא פסק הלכה ובמובן שעריך לקיימו לא פחות משאר הלכות, עד נסף

* הג"ה וכחטוב הנוטח בשלימותו בסוף הקונטרס (עמוד ק"ז).

לכך, שהרי אם לא יתפלל זה עלול ח"ז לגורם שכל התמדתו וכל לימודו לא יועיל לו, ובמו שפי ר' יהושע בגמ' נידה הנ"ל, ויהא מוציא זמנו בלי להצליח בתורה, שכיוון שלא ביקש ממי שהחכמה שלו, מדרוע יתן ה' חכמה, מפיו דעת ותבונה? וכן ציריך להקפיד לכיוון מאד באחבה רבה להתחנן לפני ה', ולבקש רחמים מאבינו אב הרחמן, המרחים, שיתן לבנו להבין ולהשכיל וכו'.

נא. וו"ל הגר"א במשל (א,ב"ח) "או יקראנני כי לתורה ציריך שני דברים, כמו שנאמר "דרשו ה' ועווזו בקש פניו תמיד", והיינו לדרש ולחקור אותה ביגעה ותורת, ולבקש מהקב"ה שיעזר לו וכמו שאנו, ובקשתם ממש את ה' אלקיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבך".

נב. ועל הגר"ח שמואלביץ וצ"ל מובא במח' ולב (עמ' ק"ח) "מספר אחר (עד מפי עד) כי שמע, שפעמים, כאשר סוגיא כלשהי לא באה על יישובה, היה ר' חיים מטההר בית – המדרש أنها ו安娜 בחוסר מנוחה, בפינת ארונות – הקודש היה נער – "רבעש" ע, אני מבין את העניין, أنا, עוזר לי להבין" ...
שעה ארוכה היה ר' חיים מוסיף להתרכו בעניין, לפטע היה ניגש שוב אל ארון הקודש ופניו מאיריים – "תודה" היה אומר בשמחה ...

נג. וגם ציריך לבקש רחמים בפרט שיזכור לימודו, ומצינו בספריו (קרח פמ"ו) שהתפלל דוד סעדי ואושעה – שלא אהיה לומד תורה ושותח. וברשי"ז ע"ז (ח,א) כתוב – "אם היה משכח תלמודו מאיריך בחונן הדעת" ... עיי"ש.

נד. ובתפילה י"ח אומרים חננו מאחר דעתה בינה והשכל, ופירש ר' אברהם בן הגר"א – והשכל פירוש הצלחה כמו למען תשכילד בכל אשר תלה, וכמשארז"ל ב מגילה (ו,ב) יגעתי ולא מצאתי (אל תאמין) אבל לאוקמי גירסה (שלא תשתח ממנה) סייטה דשמייא

היא, והוא הצלחה שאנו מבקשים מאתו יתברך לאוקמי גירסא,
עכ"ד.

כלומר, שכשմבקשים מהקב"ה חננו רעה בינה והשכל, במלת
השכל הכוונה היא על דבר אחד ומיוחד, שנצליח לזכור תורה ולא
לשכוח אותה ח"ז.

נה. ועפ"ז נ"ל לפרש בגם' ברכות (ה,א) שאיתה בגם' – אם
קבל יסורים מה שברו וכיו' ולא עוד אלא שתלמידו מתקיים בידו
שנא' וחפץ ה' בידו יצליח, וצריך להבין מ"ל לגמרא שהזו כוונת
הפסק, אמנם לפि ר"א בן הגר"א זה מבואר, כי הצלחה הוא
שתלמידו יתקיים בידו כי סייטה מן שמיा הוא.

נו. אמנם לכואורה עצם הגמ' במגילה צריך ביאור, דלחודדי
אמר'י יגעת ולא מצאת אל תאמן, אבל לאוקמי גירסא (פרש"י שלא
תשתחח ממנו) סייטה מן שמיा היא (פרש"י ויש יגע ואין מוצא)
הרוי שעיקר מה שצורך לזכור תורה תלוי בסיעתה דשמיा, ולאו
דווקא ביגעה, ולכואורה הוא סתריה לגמרא מפורשת תענית (ז,ב)
דאיתה שם בזה"ל "דברי תורה אין משתכחין אלא בהסת הדעת"
ופרש"י אם אין מחזירים תמיד, וחוזי' שאם מחזירים תמיד לא ישכח,
גם בלי סייטה דשמיा מיוחדת (בודאי שככל דבר צריך סייטה
dashmia, אבל כוונת הגמרא במגילה דלאוקמי גירסא תלוי רק בזה,
יותר מאשר דברים).

וועוד, שכמודומה שגם החוש מעיד כן, שלאוקמי גירסא תלוי
בזהודה. ועוד קשה מה שפירש"י יש יגע ואין מוצא, דבשלמא
לחודדי שיר לומר שמצו פשט, אבל לאוקמי גירסא לא כ"כ שיר
לי' מציאה? לבן נ"ל ביאור חדש בגם' במגילה בס"ד, דהנה בשם
שפרצופיהם של בני"א שונים בר' דיעותיהם שונות, ויש ככללה
שזוכרים לימודים זמן רב, ולא יזכירו לימודים אלא תקופה קצרה בלבד. ובזה
שבחנים גדולים, ולא יזכירו לימודים אלא תקופה קצרה בלבד. ובזה
איירי הגמ' במגילה, דסייטה דשמיा הוא שיהא לאדם זברון טוב,
ויש יגע ואין מוצא דייקא (שהירק על זה עניין "מציאה" מה שזוכה

להיות לו זכרון טוב), אבל הגמי' בתענית אירית בכל אדם שבודאי אם יחוור תמיד לא ישכח גירסתו. ושוב מצאתי בעז"ה שהדברים במעט מפורשים בשו"ע הרב, וז"ל (פ"ג הל"ב) "כى להעמיד גירסתו ולימוד התורה שבע"פ כולה שלא תשתח ממנה אין הדבר תלוי בחזרה לבדה שיחזור פעמים רבות מאד אלא גם (מגילה ו') בעזרת ה' וישועתו כי יש יגע מאד לחזר על לימודו פעמים אין מספר וauf"ב משבח מזמן קרוב כי הוא שכחן גדול בטבעו ותולדתו, והוא מפורש ממש, וכש"ג.

נ"ז. ועפי"ז בקשתנו מהקב"ה היא, שיתן לנו לסייעתא דשמייא שתהא לנו דעת לזכור לימודנו היטב, שייהא לנו זכרון טוב וחזק. וכן מבואר להדייא ברבנו יונה ברכות (ה,ב) (בדפוס ג. ד"ה כל)داع"פ שהקב"ה גוזר על האדם אם יהיה חכם או טפש, אין מזל לישראל, וכי יכול לבטל מזל קשה ע"י שירבה תפילה ותחנונים, וכמובן שזה בנוסף לחזרה פעמים רבות מאד, כמו שכבר נתבאר.

פרק ט'

שיטכונן לעזה"ב ע"י שינון לימודו

נח. והנה פשוט הוא שיש חיוב על האדם להיות בקי היטב במא
שהוא לומד, בא וראה מה שאיתה בתנא דבר אליו (פ"א) "מכאן
אמרו שיקרה אדם שיהא תפוס בידו כדי שלא תשיגנו בושה וכלי מה
בשעה שאומרים לו עמוד וערוך מקרא שקרית וערוך משנה
ששנית". ותאר נא לעצמך, אדם שעסוק כל שניתיו רק בלימוד
תוה"ק, ובהתמדה מרובה, אבל כיון שלול בעניין החזורה, לא ידע
שום חלק נכבד מלימודו באופן של "אמור לחכמה אחותי
את"—שיהא ברור לו הדין כמו אחותו שהיא אסורה לו וכדברי
הגמר בקידושין (דף ל, א) הרי יהא לו מזה בזיהן גדול לעתיד לבא,
כשיבקשו ממנו ב"ד של מעלה להראות את הפירות מלימודו, והוא
ישתוק ולא יפצה פיו כיון שאין לו מענה, האם יש לך בושה גדולה
מזו, ה' ישמרנו ויעילנו מזה!

נט. ועי' מדרש משל פ"י (והובא בקיצור בנפש החיים שער ד'
פרק ב', וביביאור הלכה סי' קנ"ה ד"ה עת ללימוד) שambilia כמו
התדבר"א הנ"ל, ומאריך לפרט את כל השאלות ששאלים לעתיד
לבא, שעל כל פרט ופרט מתלמוד תורה מבקשים לעורך לפני הב"ד
של מעלה, ועל זה בקש דוד מלך ישראל בתפילה ובחנונים לפני
המקום ו אמר (תהילים ה') ה' בקר תשמע קולי בקר ערוץ לך
(שלעתיד הנקרא בקר, ערוץ ואסדר לפניו בעל פה כל
תלמודי—פירוש מהר"י כהן, חתן המהרב"ל מפראג) ומסיים, מכאן
הייה רבי ישמעאל אומר אשרי תלמיד חכם שמושمر לימודו בידו
כדי שיהא לו פתחון פה להשיב להקב"ה ליום הדין.

ס. ובאבות (פ"ב מ"י) תנן ר' אליעזר אומר וכו' ושוב יום אחר
לפני מיתחך, ושבשת (קנ"ג, א) שאלו תלמידיו את ר"א וכו' אדם יודע
אייזהו יום ימות אמר להן וכל שכן ישוב היום שמא ימות למחר וכו'

ואף שלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיה בגדיר לבנים עב"ל הגמ', ובודאי שאף לעניינו כן, צריך אדם לחוש שבר היום יהא תפוס בידו, שם ימות למחר ח"ו, שייהא בפיו מענה לב"ד של מעלה שיבקשו ערוץ מקרה שקרית ומשנה שנייה, ולא תכטנו בושה נצחית!

סא. ומצינו (כתובות ע"ז,ב) דבשגע זמנו של ר' חנינא בר פפא למות, נצווה מלאך המות לעשות לו רצונו ובקשו, וא"ל ר' חנינא למלאך המות "שבקי תלתין يوم עד דנהדר תלמודאי דאמרי אשרי מי שבא לבאן ותלמודו בידו", הרי שכשלא היה לו אלא בקשה אחת לקראת סוף חייו, נתן את דעתו רק על מה שרצה לדעת תלמודו היטב לפני מותו!

סב. ובספר תורה הבית להחפץ חיים זצ"ל (פ"ו) האריך כמה מן הנכון הוא לאדם שייהי בקי באיזה מסכת בע"פ או איזה סדר משנהות, וביאר כמה תועליות שיויצאות מזה, וא' מן העניינים הוא, שאח"ל אשרי מי שבא לבאן ותלמודו בידו, "זה בודאי אינו נקרא כי אם כשהוא בקי בה בעל – פה" עב"ל, ועוד ביאר, "דאיתא בזוהר הקדוש האי מאן דירית מסכת חדא ירתת עלמא חדא ומובן לכל כי ירתת מסכת לא נקרא כי אם כאשר בקי בה היטב וקנוי לו בנפשו", ועיין שם היטב בדברי הח"ח, כיוון שהוא עניין גדול ומעלה נפלאה.

ועיין עוד ליקמן בעמ' קס"ט.

פרק י'

שידע מסכת שלימה בעל-פה

סג. גם בהוקרמת פאת השולחן מובא בשם הגר"א ז"ל שהוביכה להעומדים מלפניו ואמר כי חובה על כל תלמיד שיהיה בקי עכ"פ במסכת אחת בע"פ למען לא יבטל מצוות והגנית בו בעת לבתו בדרך (ומובא שם, שא' למד מסכת סוכה בע"פ ובא להבchan להגר"א, ושאלו כמה מחלוקת יש במסכת בין ר"מ ור"ז, ר"ע ור"ט, וכל התנאים ואמוראים, חזין עד כמה צריכה ידיעתו להיות ברורה ומחוררת בפיו).

סדר. וכמוון, דע"י שיחזור המסכתא בלכטו בדרך, לא רק שידיעת המס' תועיל לו לקיים מצות ת"ת בלכטו בדרך, אלא גם לאידך גיסא ע"י שמקיים מצות בלכתר בדרך, ובכל זמן פניו או בשאיין לו ספר או שקsha לו ללמידה בנסיעה וכיו"ב, הוא חוזר על לימודו, הרי שזה גופה יעוזר לו הרבה לזכור ולדעת לימודו היטב.

סה. וגם אחרי שלמד המסכת בע"פ, אל לו להתעיף מהמשיךשוב ושוב לחזור. בא וראה, דאיתא במסכת סוטה (ל"ה, א) מפני מהנענש דוד מפני שקרה לדברי תורה זמירות שנאמר זמירות היו לי חוקיר בבית מגורי, אמר לו הקב"ה, דברי תורה שכותב בהן התעיף עיניך בו ואיננו (פרש"י שאם תכפיל עיניך לסתום עין בהסתה הדעת מהסתכל בהן מיד ואיננו) אתה קורא אותן זמירות? וכי' המהראש"א "כי הזמר הוא בפיו של האדם לפי שעה אבל ד"ת הם צרייכים תמידות שלא ימושו מפיו כדי שלא ישתכחו ממנו".

סו. ודומה הדבר למשלו של רבינו מאיר שפירא זצ"ל. מה מסמן, ככל שמרבים עליו בדפקות – יותר חזרה הוא פנימה, אף החזרה, ככל שירבה לחזר על המסכתא – אך תחזרו לו יותר בונפשו.

סז. ונראה כייל כן בכוונת הכתוב (תהלים קי"ט) "בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחותך לך", שמקפיד לדעת דבריו תורה בעל פה, וזהו בלבי צפנתי אמרתך. וכן ברכות (י"ז, א) מרגלא בפומיה דברי מאיר גמור בכל לבך ובכל נפשך לדעת את דרכיו ולש��וד על רלתי תורתי נצור תורתי לבך וכוכי דר"ל **שייה נצור בלבו על ידי שידע בע"פ.**

סח. ובמנורת המאור (נр ג' כלל ח' ח"ג) מביא בשם מדרש תנומא, והובא גם בתורת הבית (פ"ז) להח"ח ז"ל, מעשה נורא בחסיד אחד שהיה מתייחד במקום אחד והוא למד בו במסכת חגיגה והוא מהפרק בה ומהדרה כמה פעמים עד שלימד אותה היטב והיתה שגורה בפיו ולא היה יודע מסכת אחרת מן התלמוד והוא שונה בה כל ימי, כיוון שנפטר מן העולם היה בביתו לבדו ולא היה שום אדם יודע פטירתו באחת דמות אשא אחת ועמדו עליו והרימה קולה בבכי ומספד נתרבה אנחתה וצעקה עד אשר נתקבעו ההמון ותאמר להם ספדו להחסיד זהה וקברוהו וכבדו את ארונו ותוציאו לח"י העווה"ב שזה כבدني כל ימי ולא הייתה עוזבה ולא שכואה מיד נתקבעו כל הנשים ישבו עמה ועשו עליו מספד גדול ועצום וכוכי ואורה אשא בוכה וצעקה אמרו לה מה שמר אמרה להם חגיגהשמי כיון שנקר אותו חסיד נעלמה אשא מן העין מיד ידעו שמסכת חגיגה הייתה שנראית בצורת אשא וכוכי, עכ"ל.

סט. ובסיום של מסכתא אומרם הדרן עלך מסכת פלוני והדרך עلن, והדרן עלך פירושו שנחזר על המסכתא, אבל מהו הדרך עلن? ופירש הגאון ר' משה שמואל שפירא שליט"א, שע"י שחזור שוב ושוב מילא היזו וההדר של המסכתא מופיע ומשפיע על האדם הלומדה וזהו הדרך עلن, ובודאי שזו מעלה גדולה ונפלאה!

פרק י"א

ה חוזרת מביאה לידי שמחה בלימודו

ע. שמא תאמר, בודאי אם זו חובתך לעשותה, אבל מ"מ אפסיד את ה"געשמאק" של הלימוד, והשמחה של לימוד חדש תהיה ממנית והלאה, ובודאי אין זו דרך ה', שהרי חייב האדם לעבוד את בוראו בשמחה וטוב לבב! "זהאר'י זיל גילה לאיש סודו שכ'ל מה שהשיג שנפתחו לו שער חכמה ורוחה"ק היה בשכר שהיה שמח בעשית כל מצוה שמחה גדולה לאין תכליות, ואמר דהינו דכתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה וב טוב לבב מרוב כל ר'ל יותר מכל מיני תענוג שבועלם ומכל זהב ומפני רב ואבניים טובות ומרגליות" (חרדים, בהקדמה תנאי ד', וזה בא בשיח יצחק שבסידור הגר"א, עה"פ עבדו את ה' בשמחה).

עו. ובפרט בלימוד התורה גופא, שניינו בפרק קניין תורה (אבות פ"ו) כי אחד מהמ"ח דברים בהם נקנית התורה היא שמחה. וביאר הרוח חיים, כי הלומד בשמחה בשעה א' לימוד הרבה יותר مما שילמוד בכמה שעות בעצבות. וגם המשנה ברורה (ס"י א' סק"י) הביא שלימוד צריך להיות בשמחה*, והיאך יתכן להפסיד עניין גדול זה? והרי הכתוב צוח ואומר (תה"י קי"ט) שיש אנוכי על אמרתך במוועא שלל רב! ועוד כתיב (שם י"ח) פקדתי ה' ישראל משמוני לב!

* הג"ה והאבני נזר מסאכטשא בזלה"ה אמר (אבי הרועים אות קי"ג) שכ'ל הדחקות והצורות שיש לישראל בכל העולם הוא הכל בשביל שלומדים הגمراה כарам שרויצה לישון (שלופענדייק) ואם היה העולם מצית לו ולמדו הגمراה עם חיות היה ערבות בדבר שלא יחסר לשום ישראלי פרנסה וכל טוב!

עב. אף אני אשיב אמריו לו, דהדרך האמיתית לקבל שמחה בלימוד, הוא דוקא כשהטורתו ברורה בפיו. שכן מפורש בגם' עירובין (נ"ד, א) "כִּי נְעִים כִּי תַּשְׁמַרְם בְּבֶטֶן". אימתי ד"ת נעימים בזמן שתשمرם בבטן (פרש"י שהן שמורים בידך שאינן משתכחין ממך).

עג. ועוד איתא שם, "שמחה לאיש במענה פיו", אימתי שמחה לאיש בזמן שמענה בפיו, פרש"י אימתי אדם שמח בתלמודו בזמן שיש לו מענה לשאולין ממנו דבר הלכה. וכן מצינו בגם' פטחים (ס"ח, ב) שרב ששת חזר על לימודו כל שלשים יום, ואח"כ אמר חדאי נפשאי חדאי נפשאי (פרש"י שמחה נפשוי!) הרי שהתחבטות המיחודת של רב ששת על השמחה שקיבל מלימודו, בא בזמן שגמר תקופה בת ל' יום של חזרה, והן הן הדברים.

עד. ובספר מנוחה וקדושה (שער התורה סי' ד', והובא בעמלה של תורה עמ' כ"ח) הביא דהגר"א ז"ל כשרה לבודק אם לקבל מישחו לתלמיד, אם נזוכה נפשו לטעום מתיקות התורה, היה מצוה עליו לחזור על עניין אחד הרבה פעמים וכל מה שהיה מרבה החזרה הייתה מתגברת חמdetah belbo yotter lo chzor bala haPesk, ובזה מצא חן בעיניו להתקבל אצלו, עב"ל.

עה. ובאגרת חזוק שכותב מREN הקהילות יעקב זצ"ל, "ראשית כל מה שאתה לומד תחזור עליו לכל הפחות ד', פעמים.cn מבואר בגם' עירובין (נ"ד, ב) ... תלמוד סדר ראשון הגמ', של הישיבה בעיון כנהוג ושאר היום תלמוד גמ' אחרית מסדר מועד והכל לחזור כמה פעמים ... העיקר לדעת היטב מה שלמדת את כל הפרטים ... אם אחר שלמדת הסוגיא ארבע פעמים) תחזור בכל פרק שגמרת עוד ארבע פעמים תראה משך הזמן תועלת גדול מאוד מזויה ותהיה בוגדר בקי ממש בזויה הגמרא שלמדת וגם תרגיש אי"ה נעימות גדול בלימודך, ובתנאי שלא תקרא ח"ו ספרים חיצוניים ולא עיתונים רק לעסוק בתורה", עב"ל.

עו. ושמעתיה הערכה מהగאון רפ"ם אלתר שליט"א, דבתשעה באב אסור ללימוד תורה מפני שימוש הלב, ובתענית (ל'א) ס"ל ר"מ שאע"פ שאסור ללימוד מ"מ קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה במקום שאינו רגיל לשנות (פרש"י דכיוון שלא ידע אית ליה צערא), ואף דק"י"ל בר' יהודה שאוסר, פירש הט"ז (ס"י תקנ"ד) שבעיקר הסברא מודה לר"מ, אלא דמ"מ ישמח לאחר שיבין, ורואים מכל זה שעיקר החזרותא דמשמעותה אינו בא אלא ע"י חזרה!

עז. ובאמת גם על זה ייעיד ויוכיח הנסיוון במאה עדים, כי אחר שהשكيיע אדם הרבה כוחות וחזר הרבה פעמים על חלק מסוימים של תורה, עד שיש לו ידיעה ברורה, מקבל הוא מזה סיוף גדול ועצום ונעימות נפלאה מאוד.

והדבר יבואր עפ"מ ש"כ מהר"ל (נתיבות עולם נתיב התורה פ"ד) כי שמחה באה ע"י שלימות, ולכן בשיש לו שלימות עכ"פ במקצוע אחד או חלק אחד בתורה, זה מה שנוטן הרגשה של שמחה וסיוף ונעימות, והדברים ידועים אצל כל תופשי התורה, שאל אביר ויגדק זקניך ויאמרו לך.

עת. וסיפר לי ת"ח אחד, שהיה משגיח באחת היישובות המפורסמות לבעלי תשובה, והיה תמיד מעודד וממריץ את הבחורים שם לחזור הרבה ולימוד בע"פ השקו"ט של הגמ'. ונגש אליו פעם אחד הבחורים ואמר לו, שטעם כבר מכל הנאות העולם זהה כולם, ואין שום הנאה שימושה לידעית דף גمرا שקו"ט! וסיים אותו ת"ח ואמר, שאליו דעתו אנחנו כמה נעימות ושמחה בלימוד זה יכול להosiיף, ודאי שהיינו עושים כן הרבה יותר, טעמו וראו כי טוב!

עת. ובאמת מן הראי הוא להosiיף, שלא זו בלבד שהחזרה מרבה לאדם נעימות ושמחה בלימודו, אלא שבנוסף לזה גם השמחה מועילה לו לזכור את לימודו יותר טוב, וכמו שביאר רבינו הקהילות יעקב זצ"ל, בספרו ברכת פרץ עה"ת, זהה לשונו (בפרשת

לך לך) "זהנה ידוע שהדבר שעורשה על האדם רושם גדול של שמחה (וכן ח"ז איפכא) את זה הוא זוכר זמן רב שהדבר נשאר חקוק מאד בזיכרון, אבל דבר שאינו משתוקק עליו והשגתנו אינו משמחו, וזה הדברינו עיננו עושה רושם עמוק בנפשו ובזמן קצר הוא משכחו, עד שאחוז'ל [בפ"ז דשבועות] מילתא דלא רמייא עלי' דאיןש לאו אדעתני, וממילא יוצא מכאן שהזיכרין לזכור את תלמידיו הוא לפוי ערך רוב תשוקתו והשתדרותו להשגת התורה ולפי רוב השמחה שבאה לו בהשגת דבר מדברי תורה כן יהא זכירתו בימה שלמד". והדברים ברורים ומאירים. ובאמת הוא פסוק מפורש בתהילים (ק"ט, ט"ז) "בחקותיך אשתעשע – לא אשכח דבריך"!
(תפארת ישראל במשנה באבות פ"א עשה תורהך קבע).

פרק י"ב

ביצד לחזור

פ. הנה הארכנו הרבה בכל ענייני החורה, בגודל החיוב ורוב התועלת והברכה הטמונה בויה, ועכשו נבוֹא בעז"ה לבאר כמה עצות איך לחזור בדרך שיפיק את התועלת המרובה ביותר, ושאר עניינים המועילים לזכרון. אי' בגמרא (ברכות ס,א) אשרי אדם מפחד תמיד – והוא בד"ת כתיב, ופרש"י אשרי אדם מפחד תמיד שמא תשתחח ממנו, שמתוּך כך הוא מחייב לשנותם תמיד (וכ"כ תוס' גיטין נ"ה,ב) ופשוט שנכלל בזה להשתמש בכל העצות שמסרו לנו חוץ' כדי לזכור לימודו, ולהזור בדרך המועילה ביותר.

ובפרט שילפינן חיוב וכיית לימודו מקרא דכי אם שמור תשמرون את כל המצווה הזאת וכدلעיל, וכ' הגאון ר' יוסף רוזין זצ"ל (הראגאטשאבי) בשו"ת צפנת פענה (רוינויסק ח"ב סי' כ"ג צד 18) "הגדר כך, דכל מקום שנאמר שמירה צריך לעשגת כל הפעולות שהדבר יתקיים, וכ"כ הרמב"ם ז"ל בהל' חמץ (פ"ה הל"ט) גבי חמץ, וכ"כ הרמב"ם בהל' קרבן פסח בסופו, נדרש להשתדל שלא ישאר מבשר הפסח ... זה הגדר שומרו שבת, שייראו לעשות פעולות שלא יהיה חילול שבת ... וא"כ ה"נ בודאי כן.

פא. ונקיים לבאר מעט מפעולת הזכרון, והיינו בג' עניינים שעל ידם יזכיר היטב:

א. קיזור – נקל לו לאדם לזכור דברים קצרים, וαιלו דברים ארוכים ומוסכמים נשכחים עד מהרה, והוא מכואר ברש"י פסחים (ג,ב) "ישנה אדם לתלמידו לשון קצרה לפי שמתיקיימת גירסה שלה יותר מן הארכוה";

ב. הבנה – מה שאדם מבין היטב, והוא ברור ומהוור, נשאר זמן רב, וαιלו מה שלא מובן היטב, ואין יודעים את הסברא אלא הידיעות בלי שום סברא, נשכח עד מהרה. והוא מפורש בירושלמי (ברכות פ"ה,א) הסובר תלמידו לא במהרה הוא משכח. וכן בראשי

(סוטה מ"א, א ד"ה כאן) מבואר שאין מدلגים בתורה בשני עניינים, שאין הלב שהוא נושא אחר עניין אחד מהר לצאת ממנו לשימוש ולהבין דברי עניין אחר ... ופסוק אחד שלא יבין בו הוא שוכחו. וכי בהסבירה של הגאון ר' משה שמואל שפירא שליט"א לكونטרס זה, בשם הגראי"ז זצ"ל אב"ד דבריסק, שע"ז הסברת הדברים בטוב טעם יועיל לזכרון;

ג. חוזה – מה שלמד רק פעם אחת נשכח בזמן קצר, אבל ע"ז שחזור פעמים רבות זה נהרט בזיכרון ועי"ז זכר זמן רב, ופשוט הוא.

פב. ועל פי זה נבוא לבאר כמה יסודות בדרכי זכירת הלימוד. והעיקר הראשון הוא להבין את לימודו. כי אם בגמר הסוגיא או העניין או בגמר הסדר בישיבה, נשארת הסוגיא או ההלכה מעורפלת במוחו, ואין ברור לו היטב היטב כל מה שלמד, יהא נכזן לבו ובתו כិ יתקיים בו הפסוק "התעיף עיניך בו ואיננו" בפשותו ממש, ולא ישאר בידו מאומה מכל לימודו ועמלו, והכל ישא הרוח ממש בלי שישאיר רושם כלל! ולכן אם רואה שלא מבין היטב ועדין העניין מעורפל במוחו, בשום אופן אין לו להתקדם ללימוד חדש טרם יברר היטב את מה שהוא עוסק בו עכשו שיהיה ברור ומהוור כשלמה, ואפילו אם אינו יכול להבין כל פרט ואין זמנוatto להתעכב להבין כל נקודה עד תומה, אבל צריך לכל הפחות שידע היטב מה הוא מבין ומה אינו מבין ובדוק מה קשה לו, "אבל מי שאינו יכול להסביר היטב למה אינו מבין ומאי קשיא ליה רק שבדרך כלל העניינים מעורפלים עצמו, זהו בכלל מה שאחוז"ל שתלמידו קשה עליו כברזל מפני משנתו. שאינה סדרה לו, ורק לחזור כמו פעמים ובדיבוק חברים עד שיוכה להבין היטב" (ל' מכתב מהקהילות יעקב, מודפס בספריו חי עולם ח"ב פ"י"א, וכבר הבאנו לעיל אותן מ"ג את תחילתו של המכתב, בו מבואר שא"א כלל להבין היטב בלי שלמד ד' פעמים, עי"ש).

והרבה נכשלים בזה, ויוצאים מן הסוגיא בלי בהירות וברירות במא שלמדו, ואח"כ מתפלאים למה אחר זמן אין זכריהם מאומה והכל נשמט מראשם לגמרי ואין להם בו אלא זכרון קלוש ביותר,

ולכן יש מאד לעורר ולהקפיד לשמר מאד ולבנות, ואז חפץ ה' בידו יצליח.

פג. ובגמר הסדר או הסוגיא יסכם בקצרה את אשר למד, ויש בזה תועלת כפולה. א. כי בתוך השקלה וטריא של הסוגיא, בכדי שיתלכנו העניינים, בודאי נאמרו הרבה קושיות ותירוצים ופרטים וכללים והוא"א וمسקנות וכו', יש סברות שנתאמתו ויש סברות שנדרחו, וע"י היסכום שבסוף יוכל להשליט סדר بما שלמד ויבחר מה הם ההו"א ומה הם המסקנות הנכונות מכל מה שלמד, ומה בדיק רוצה לזכור. גם לפעמים רוצה לסתם ונכח לדעת שאינו יכול, וזה מורה כי עדין שולט אצל ערבות וצריך עוד ללמידה בשביל שהסוגיא תהיה ברורה ובהירה וזה עפ"י יסוד ב' הנ"ל, שבכדי לזכור ציריך הבנה. ב. ועוד תועלת שיבוא ע"י היסכום, שכבר ביארנו כי הזכרון נתפס דזוקא בדברים קצרים, יוכל לזכור ביותר קלות את דבריו בסיכון מאשר לזכור את מה שאמר במשך כל הסדר.

פד. ודבר זה מבואר בספריו ריש הארץ (עה"פ יערוף במטר לקח) "ר' יהודה אומר לעולם הוא אדם כונס דברי תורה כללים שם כונסן פרטים מיגעים אותו ואין יודע מה לעשות", וכן במאיריו סוף הוריות, "כל גדול בלימוד שידע התלמיד אחר שנה מה שעלה בידו מכל מה שנה ויסמוך על הכללים שייצאו לו ממש בקבלת הרבי לסמוך עליו וחפץ ה' בידו יצליח אמן".

פה. וכשה ניסח זאת בעלי שור (עמ' ע"ב) "אם החזרה היסודית היא מעבודת ההעמקה, בכל הדורות, מהאמוראים עד האחרונים, צוחזו ככרוביא כי יש לדעת הטוב את אשר למדו,קשה התפיסה והזיכרון אינם נחבע על דעת ש"ס, אבל יתבטו ממנה דעתה ברורה بما שלמד. יש לחזור על כל עניין כדי דעתה ברורה בעל פה בהענין, לא דעתה מילולית אלא דעת התוכן וההשקלה וטריא".

פו. ועי' רשי עירובין (ג"ד, א) ד"ה שמסרתת, ז"ל – "תלמיד חכם מחוור על תלמידו מיד כשהמקבלו מרבו", ובאבות דרבי נתן (פ"ו) מבואר שאף כן היה דרכו של רבי עקיבא.

פז. ואחר ש מבין היטב, וסיכם לימודו, בא השלב של חזרות רבות ונביא בזו אפשרויות שונות, כיוון שככל אדם דרכו שונה משל חבריו, ועי' שיראה לפניו כמה דרכיהם, יוכל לבחור את הרاوي ביותר עבورو, לפי תכליתו ותוכנותיו. הרבה מוצאים תוצאה עי' שחזרותים כמה פעמים על הסיכום והתוכן, וכל המרבה הרי זה משובח ויוכל לחזור כמה פעמים מיד (ועי' ז' יהא נקל לפניו לחזור אף ז' וח' פעמים, בלי שיקח הדבר יותר מכמה דקות ספרות!!), ושוב למחرات לפני תחילת הלימוד החדש יעבור בקצרה סיכום של מה שלמד אתמול, וירעל הרבה בזכירת תלמידו.
גם יש תוצאה מיוחדת, למי שחזר בלילה לפני השינה על כל מה שלמד באותו היום, כי לימוד זה נשאר במוחו היטב, וכן מובה אף בתפארת ישראל על אבות (פ"א על המשנה עשה תורה קבע, ועי' ששהאריך בכמה עצות שעי' ז' יקבע אצלו תלמידו).

פח. וכך היה דרכו של הגאון ר' חיים שמואלבייך זצ"ל, שבסוף כל סדר או שיעור היה מסכם בקצרה את תוכן הנלמד, ובתחילה כל סדר היה עובר שוב בקצרה על תמצית מה שנלמד בפעם הקודמת, ובמקרה כמה פעמים בספר *תולדותיו* "מח ולב", ומסופר שם (עמ' מ"ג) "ר' חיים למד ירושלמי, עם חברותא, עד לשעת לילה מאוחרת. במהלך הלימוד התגבשו פעם שבע (או שמונה) דרכים שונות להבנת הסוגיא ... למחرات חזר ר' חיים, כהרגלו, באופן תמציתי על הלימוד מאתמול. לבסוף יד פרש לעיני החברותא את כל הדריכים שהועלו בלילה הקודם ... החברותא, מגדולי תלמידי ישיבת מיר – חלשה דעתו. "כיצד אפשר הדבר לזכור כך את הדברים? אני לא זכר דבר ..." .

"מה עשית אתמול לאחר שנפרדנו" – הקשה ר' חיים. "הлечתי לישון ..." וואני, השיבו ר' חיים, "נכנסתי למיטה, טמנתי את ראשי

מתחת לכרכר – כדי שלא אעיר את חברי – וזעקה לתוכו שוב ושוב, במשך כמה שעות, את כל המהלך בסוגיא כדי לתקוע ("ארין האקען") אותם בראשי ... מה הפלא, אם כן שאני זוכר ...".

פט. ויש לסכם עם החברותא, שבסוף הסדר יוקדשו עשר דקוט עד רביע שעה לסתיכום הלימוד, ובעשר הדקות הראשונות וכיו' יוקדשו לחזרת הסיכום (מאתמול) שוב, ובדרך זו יוכל כבר לחזור פעמים רבות, בלי ש"יגזול" הרבה מזמןו, ולא יעכ卜 וימנע התקדמות בלימוד חדש.

צ. ויש אחרים שמעמידים לחזור דוקא בפנים ל' הגמ', וסיפר לי ת"ח אחד שהוא נהג ללמוד כל דף הרבה פעמים, באופן זה. שבתחילתה הוא לומד את הדף גמ' ורש"י, וחזור עליו לאט, ואח"ב שוב קורא אותו מהר כמה פעמים (וכל פעם שהוא קורא מהר, מצליח לגמור את הדף ב 5 – 10 דקות), ובכל משך הזמן שמשיך ללמידה את הדף בעיון עם תוס' והמפרשים, הוא מייחד לעצמו כמה דקות ביום לחזור פעם פעמיים על הדף באופן מהיר, כך שבגמר השבוע יצא שחזור על הדף כמה עשרה פעמים (!), וכן תלמידו ברור עצמו.

צא. והראה לי שאף מפורש בעי"ז בגמ' סוכה (ב"ח,ב – ב"ט,א) שסביר שמי יש שני סוגים ללימוד: גירסא, ועוני. ומפרש רש"י, גירסא הוא לגרוס גمرا שבדורה לו, דבר פלוני אסור, דבר פלוני מותר, ועוני הוא לעיין בסברת וטעם הדבר.

הרי שיש סוג מיוחד של לימוד, שהוא החזרה על גمرا אחריו שכבר בדורה לו, כלומר, שאין זה חזרה על הסברות והטעמים שוב, כי אם החזרה על הגمرا עצמה בלי הטעמיים אלא לידע האסור והמותר. וחזרה זו היא מהירה, ולכון הצליח ריש לקיש לחזור 40 פעמים לפני שנכנס לשיעור של ר' יוחנן, ובמבחן בתעניית (ח,א), וזה מה שקוראת הגמ' "גירסא" שאינו "עוני". ולכון גם שגור הלשון "לא פסק פומיה מגירסא", שהכוונה בזה לחזור הרבה פעמים על

ה"גירסא" בלי ה"עוני". ואין הכוונה כלל למעט מה"עוני" ח"ו, אלא להציג שגם חשוב החלק של לימוד הנקרא "גירסא", ובמובואר בגמרה סוכה שם. וכך גם הצליחו גולי ישראל בכל הדורות לחזור عشرות ומאות פעמים, מבחור ליעיל (אות ח – י"ד), שעברו בגירסה על לימודם שוב ושוב.

צב. ומובא מעשה עם הגרא ז"ל (בספר עליות אליו הערה ט"ז, ומובא באורות הגרא א עמ' שכ"ה) שנכנס אצל הגאון ר' שאול מוילנא ז"ל קודם התפילה בבודק ומצאו פתוח לפני מס' חולין בפרק בהמה מקשה (הוא פרק ד') וסוקר בסキירה אחת על כל עמוד וכרגע מהפרק לעמוד ודף שלאחריו עד כי בערך חצי שעה יותר גמר עד סוף המסתכת שהוא כערך שבעים דפים והוא משתומם הגאון מהר"ש על הדבר וכו' ואז נתרבר לו שזה היה אצל חורת משנתו וכור' ע"כ הנוגע לעניינו. ובמובן שלא כל אדם יכול ללמוד במהירות כמו הגאון מוילנא, אבל הבנו לבאר עכ"פ את החלק של לימוד הנקרא "גירסא", שיוכל עי"ז לחזור הרבה פעמים.

צג. ויש הרבה שמקפידים בימי ישוי – שבת לחזור על כל מה Learned במשך השבוע (ומצאו סמרק לדבר בגם' (נדרים ל"ז,א) תינוקות לא קורין בתחילת שבת אבל שונים, בדבר Learnedותם כבר), ומוסאים בזה תועלת מרובה.

צד. ועכ"פ כל אחד, מן הרاوي שהוא לו זמן קצר בכל יום, בחצי שעה (או יותר) שייהיה מיוחד לחזור על גמורות Learned בעבר, שלא ישכח אותם, זה מלבד מה Learned ועובד כל היום כולל בגם' Learnedים אצל בישיבה. וצריך להקפיד שהוא זה חורה קצרה קלה ומהירה, כי אם יהיה קשה מדי או יתעיף עד מהרה, ויפסיק לגמר לחזור כי לא ניתן בזה חشك. ואם יהיה艷iti מדי, לא יחווש עי"ז התקדמות וטיפוק, וכן יקפיד היטיב שהיה דוקא באופן קל ומהיר (ואם מתעוררות קשיות באמצע, מן הרاوي לרשום אותם ולעין בהם רק אח"כ בכדי שלא יפסיק את הרצף).

פרק י"ג

עוד עצות ביצד לזכור תלמודו

צתה. וכדי לזכור את לימודו יש הנוהגים לכתוב את תורף הדברים, למען יעמדו ימים רבים, ובודאי תועלת וברכה מרובה באה עי"ז, כי מלבד שזה גופה הווי כחורה נוספת, גם צריך הבנה בהירה בלימודו כדי לכתוב בקיצור ובנוסח מדויק. ועוד מעלה שבאה עי"ז, מה שכותב המהרש"א ב"ב (י,ב) – זו"ל "עיקר הלימוד ושנעשה בו רושם הוא הבא מכתיבת היד, ועל כן נקראו החכמים סופרים".

צו. וגם יש תועלת מרובה לעשות סימנים בלימודו כדי לזכור, ובעירובין (ג"ג,א) איתא שבני יהודה היו מניחים סימנים ועי"ז נתקיימה תורהן בידן, ובני גليل לא הניחו סימנים ולא נתקיימה תורהן בידן.

עוד איתא בשיר השירים (ג,ח) "איש חרבו על ירכו מפחד בלילות", ופרש"י "איש חרבו" – כל זינו הן מסורת וסימנים שמעמידים על ידם את הגירסת והמסורת שלא תשכח. וגם בmaharsh"a (עי"ז י"ט סד"ה משל) פירש שסימנים هو דבר רושם העושה קניין בנفسו.

וחטעם בכלל זה, כפי שכבר ביארנו שיותר קל לזכור דברים קצריים. ומצינו הרבה פעמים שחוז"ל השתמשו בסימנים, כמו בחולין י"א, ובגיטין ח' והרבה זולתם. גם סימנו של רבי יהודה לעשר המכות – דצ"ך עד"ש באח"ב. ולדוגמא, סiffer ת"ח אחד שמצא לעצמו סימן מועיל. שהרבה פעמים בשבת מתעוררות לו הערות רבות על הפרשה, ואיןו יכול לרשום אותן, ומפחד שישבח. וכך עושה כך, שהערה הראשונה מוצאת לה שיוכות לאות א, והערה שנייה לאות ב' וכו', ובמוצאי שבת נקל לו לזכור את ההערות בולן על הסדר. וכל אחד ימצא לעצמו אפילו ע"י נסיוון מועט, את הדרך העוזרת לו ביותר ויתקיים תלמודו בידו.

צז. עצה המועלת לזכירה באופן נפלא, הוא **כשמלמד תורה** לאחרים. ובעירובין (נ"ג,א) איתא בני יהודה הגלי מוסכתא (**פרש"י** למדו לאחרים) נתקימה תורה בידן, בני גليل דלא גלו מוסכתא לא נתקימה תורה בידן.

עוד שם (נ"ד,א) מי דכתיב **לחיו** כערוגת הבושים, אם משים אדם עצמו כבושים זה שהכל מתבשמין בה (**פרש"י** **شمלה** תורה לתלמידים) מתקיים ואם לאו אין תלמידו מתקיים. ובכתובות (ג,א) "הון ועושר בביתו וצדקו עומדת לעד", זה הלומד תורה ולמדתה. **פרש"י** מתקימת בו הרוי הון ועושר בביתו. וצדקו עומדת לעד על שטרוח ללמד לתלמידים.

צח. ובגר"א משלו (י"ד,ד) "בain אלפים אבוס בר ורב תבאות בכח שור", פ"י הגרא, "בain אלףים"—כשאין לו תלמידים עם מי ללימוד, אז גם **האבוס** הוא בעצמו נעשה "בר" ורייך מן הכל. "ורוב תבאות בכח שור" פירוש שיתרבה לו תורה כייש לו בח שור דהינו תלמיד הגון.

צט. ימעט בתענוגים, וכదאיתא עירובין (נ"ד,א) א"ר הונא Mai דכתיב "חיתך ישבו בה תכין בטובה לךני אלקים" אם אדם משים עצמו כחיה זו שדורשת ואוכלת (**פרש"י** מיד לאחר הריגתה שאינו מקפיד על תענוגים אלא אוכל בשר בלי תבלין וכן שאר עינוגין) וכו' תלמידו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמידו מתקיים בידו, ואם עושה כן הקב"ה עושה לו סעודה בעצמו שני' **תכין בטובה לךני אלקים**.

ק. וידועים דברי התוס' כתובות (ק"ד,א) דאמרין במדרש עד שארם מתחפֶל שיכנס תורה לתוך גופו יתפֶל שלא יכנסו מעדרנים לתוך גופו.

גם בפרק קניין תורה (אבות פ"ו) שניינו דאחד מקניini התורה הוא למעט בתענוגים.

קא. עוד חשוב שלעולם לא יסיח דעתו מהלימוד, ובבר ידוע מש"ב בירושלמי סוף ברכות והובא ברשי' על הפסוק והיה אם שמוע תשמעו, דהתורה אומרת אם תעוזני יום יומיים אעוזר (ופשט שנככל בזה להකפיד ללמידה בכל הזמנים כמו יום שישי, ושבת, וימי בין הזמנים ואכ"ם).

כב. עוד אי' (סנהדרין כ"ז,ב) מחשבה מועלת אפילו לד"ת, ופרש"ז מחשבה – דאגת הלב על מזונתו של אדם, מועלת – מהニア לשכח לימודו.

קג. עוד יזהר שלא לנgeo בידיו במקומות המתונפים שבגופו שיש בהם מלמול זעה, ואם נגע יטול במים או בכל מידי דמנקי (ס"י צ"ב במ"ב סקכ"ט) וכי שעובר על זה, אם תלמיד חכם הוא תלמידו משתכח (ס"י ד' סי"ח).

קד. יזהר להתרחק מממדת הגאות, וכדיי' פסחים (ס"ז,ב) כל המתהיר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ולמר מהלל, דע"ז שקנטר בדברים לבני בתירא, שכח את ההלכה. ובעירובין (ג"ה,א) לא בשמיים היא, לא תמצא למי שmagbiaה דעתו עליה כשמיים. ובקידושין (מ"ט,ב) סימן לגסות (הרוח) – עניות התורה (ופרש"ז דאייה נזהה על גסי הרוח דמתוך גסותו אין משתמש כל צרכו ואין מחזר על שמועתו).

קה. ולעומתו ישתול בקנית מدت הענווה, וכדייאת תענית (ז,א) למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב היו כל עצמא לכו למים, לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמור אף דברי תורה אין מתקיים אלא למי שדעתו שפלה. עוד שם, למה נמשלו דברי תורה לשלה משקין הללו במים ובין ובחלב דכתיב וכו', לומר לך מה שלשה משקין הללו אין מתקיים אלא בפחות שבכלים (כלוי חרס), אף דברי תורה אין מתקיים אלא למי שדעתו שפלה. ובסתה (כא,ב) א"ר יוחנן אין דברי תורה מתקיים אלא למי שימושים עצמו למי שאינו שנאמר והחכמה מאין תמצא (פרש"ז מן העשו כיון).

קו. ונראה, שמדות הללו פועלות על הלימוד הן באופן טבעי והן באופן סגולתי. דסගולת התורה היא כך, שמתරחת מגסי רוח, ומתקרבת לעניו ושפלו. וכדי לפינן, מגדירה את התורה למים, וכן גבי הילל. אמנם גם באופן טבעי, גם הרוח לא יזכור תורה היטוב, כי מתוך ש्रוצה להראות לאנשים שלמד הרבה הרבה, הרי שלא יפנה לבו לחורה, וישכח. וכן פרשי' עבדה זורה (י"ט, א) "ציד הרמאי — שמרמה אנשים להראות כמה אני חכם להעמיד גירסאות הרבה, והוא משבח", אבל מי שרוחו שפלה, אין לו שום נפק'ם מה הרבה, והוא משבח*. אבל הערך אצל הוא לדעת תורה היטוב לבב חשובים עליו אנשים, והעיקר אצל הוא לדעת תורה היטוב לבב ישכח, ולכן יושב וחזר שוב ושוב, וממילא תורה מתקיימת בידו.

קז. עד חשוב ללמידה ולהזור בקול רם ולא בלחש, וכדאיתא בעירובין (נ"ד, א) בברוריה שראתה תלמיד שלמד בלחש ובעיטה בו, אמרה, לא כך כתוב בתורה ערוכה בכל ושמורה, אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת, ואם לאו אינה משתמרת. והביאור, ר"י שלומד בקול, הלימוד עשה יותר רושם בנפשו, וזכרו יותר*.

קח. דבר נוסף שיכול לעזור הרבה, הוא כשנבחן על לימודו, כי ידוע הוא שטבע האדם הוא כך, שם מוכחה לעשות דבר, זה מועליל יותר וייתר מאשר אם יודע הוא בעצמו שצריך לעשות, אבל אין לו הכרח (ולכן אי' ב מגילה (י"ד, ב) גדולה הסרת טבעת יותר ממ"ח נבאים שנתנו בא לישראל, כי ע"י מסירת הטבעת להמן, נוצר מצב שבני ישראל היו מוכרים לחזרה למوطב ולעשות תשובה, וזה פעל יותר ממ"ח נבאים שהסבירו לבני ישראל למה הם צרייכים לעשות תשובה, אבל לא הכריחו אותם) ולכן ע"י שיודע שצריך לעבור בחינה על לימודו, זהו בעצם מבриיח לחזרה לדעת היטוב. ועם"כ הגאון ר' משה שטרנבוּך שליט"א (תשבות והנהגות סי'

* שוב מצאתי בספר החדרים (פרק ל"ח אות ל"ג) שללמוד תורה בקהל רם הוא מצוות עשה מדברי קבלה.

תקל"ט) בדבר נחיצות הבדיקות כדי לקיים תלמוד תורה ברاءו. עוד מצאתי כתוב בעניין זה בספר "מכתבי החפץ חיים" (מאמר ע"ד, וב"כ בכתבי החפץ חיים" הוא בכרך ג' עמוד קפ"ט), תחת הכותרת: "תקנות שנעשו ונטקלו באסיפה ראשי ומנהלי היישובות עפ"י דעת מרכז החפץ חיים". מנווים שם תקנות שנתקנו באסיפה שהיתה בראדיין בתשרי שנת תרצ"א, "להטבת מצבן הרוחני של היישובות – בהסכמה כל הרמי"ם ומנהלי היישובות", וביניהם: "כל התלמידים מגודול ועד קטן צריכים להבחן שני פעמים או לכל הפחות פעם אחת בזמן", עב"ל.

עוד יש כמה וכמה עצות והנחיות שהורונו חז"ל כדי לזכור לימודו, והאריך בהם הגאון ר' חיים קניבסקי שליט"א בספרו שיח השודה. [ג.ב. מפי הגר"ח שליט"א שמעתי שהוא נהוג לומר, שככל הטעלות טובות – אבל העיקר הוא לחזור הרבה!].

פרק י"ד

שכר ועונש התלו依 בזבירות התורה

קט. ולסיום, רציתי לבאר מכך מהשכר והעונש שתלו依 בחזרת ושבחת לימידיו, וכבר הבאנו באות כ"ג את דברי הגمراה בעירובין (נ"ד,ב) דמי שלומד בלי לחזור לא יהיה ולא יאריך ימים, ורש"י (ע"ז י"ט) ביאר הטעם, כי על התורה נאמר "כי הוא חייך ואורך ימיך".

קי. ובגמרה יומה (ל"ח,ב) אי' כל המשבח דבר מתלמידו גורם גלות לבניו שני' ותשבח תורה אלקיך אשכח בניך גם אני (זה מהרש"ל בים של שלמה (ב"ק פ"ד סס"ט) דיק דלא כוארה כתיב ותשבח תורה אלקיך שמשמע הכל, ולמה אמרו על שכוח דבר אי' מתלמידו, ולמד מכאן הדבר אי' מן התורה הוא בכלל התורה*, עי"ש).

קיא. וכן בשיר השירים פ"ג, "הנה מטהו שלשלמה ששים גיבורים סביב לה וכוכי כולם אחווי חרב מלומדי מלחה איש חרבו על ירכו מפחד בלילות", ופרש"י "איש חרבו"—כלי זינו הן מסורת וסימנים שמעמידים על דם את הגירסה והמסורת שלא תשתח, מפחד בלילות—פנ' ישכוהו ויבואו עליהם צרות.

קיב. וזה לעומת זאת עשה האלקים, ולכן מובן שכמו ששבחת התורה גורם לצרות וגנות ר"ל, הרי שם לא שכוח תורתו זה מביא לשועה מהצרות ולגאותה, ומצביע על זה פסוק מפורש בתהילים (ק"ט) ראה עני וחלצני—כי תורתך לא שכחתי!
 ועוד שאי' בספר הבהיר באות נ"ג) דוד המלך התפלל

* הג"ה ויתכן רביור דבריו הוא על פי מש"כ מהר"ל בדרך חיים על אבות (פ"ג במשנה דהשוכת דבר אחד ממשנתו) "כי הפרישה מדבר אחד מורה על הפורש שהוא היפך אל הדבר שהוא פורש ממנו" וכו', עי"ש.

سعدני – שלא אהיה לומד תורה ומשכח, ואז – וואושעה, כי זה מביא ישועה, ובנ"ל.

קיג. ולגבי הא דאי' בغم' שמי שלומד בלי לחזור לא יהיה ולא יאריך ימים, הרי שאמ לומד וחזור וזוכר, הוא מרבה תורה מרבה חיים, וקרא כתיב כי הוא חייר ואורך ימים, וכיון שהקב"ה בעצמו מבטיח לנו ע"ז חיים ואורך ימים, כל מי שיש לו מ"ח בקדקו ידרדק היטב בדברים אלו שעומדים ברומו של עולם, ויחזור על תלמודו פעמים רבות שלא ישכח הימנו, שהרי זהו החיים שלו! וכן מצינו פסוק מפורש בתהילים, בפיו של דוד משיח צדקנו, שמכריין ואומר: לעולם לא אשכח פיקודיך כי בם חייתני! (תהילים קי"ט) כיון שהוא החיות שלי, אזרז את עצמי היטב שלעלם לא אשכח דבר מפיקודיך.

קיד. ובספרי על הפטוק ושננתם לבניך מביא שהלומד דברי תורה באופן שהם סדריים וברורים בפיו, מתקיים אצל הפטוק "עמים תחתיך יפלו" ונלענ"ד עוד מקור לזה מפסוק מפורש בתורה, שכותב בסוף עקב "אם שמור תשמרן את כל המצוה הזאת וכו'" (פרש"י להזהר בתלמודו שלא ישתח) וממשיך הפטוק "זהוריש ה' את כל הגויים אלה מלפניכם וירישתם גוים גדולים ועצומים מכמ'" הרי מפורש כי מכלל השכר הבא ע"י הקפדה שלא לשכוח דברי תלמודו, הוא נצחון על הגויים האיברים של ישראל (ועי' גיטין ז,א שהתמדת בתורה מועיל להנצל מבני אדם המעריכים לו).

קטו. ודוקא ע"י ריבוי החזרה נזכה להרכות באורך ימים ושנות חיים, להנצל מהצרות שב"כ אורבות (ר"ל) לעם ישראל בכל עת, ולקרב ע"ז את הגואלה האמיתית, ובעין מה שדרשו חז"ל במס' ב"ב (ח,א) על הפטוק (הושע ח') גם כי יתנו בגויים עתה אקבצם, שלימוד תורה הוא מה שמביא לקיבוץ גלויות, ועם תלמידינו בידינו נזכה לצעוד לקרוא משיח צדקנו ולקבל את פני משיח בן דוד בגאות כל עם ישראל בקרוב בימינו אמן ואמן!

הגאון ר' יצחקאל סרנא זצ"ל

נחיצות חזורה לתלמיד המביא לידי מעשה

"וזיהיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען לימד ליראה את ה' אלהיו ולשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם" (דברים יי, יט) מלמד שהתלמוד מביא לידי יראה, יראה מביאה לידי שמירה, שמירה מביאה לידי מעשה (ספריו שם, בגיר' הגרא"א ז"ל).

א. למדרנו כאן דבר נפלא, עיקר התורה היא התורה המביאה לידי יראה, ועיקרה של יראה זו היא מה שמביאה את התורה לידי שמירה בלב, ותורה זו שהביאה לידי יראה וליידי שמירה, היא התורה שמביאה לידי מעשה. ונברא דבר זה, הנה באדרת אליזו ריש פרשת עקב ביאר הגרא"א ז"ל, "זיהיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמורתם ועשיתם אותם", "עקב תשמעון"—זה המעשה, כי בתחילת צרייך לשמעו, ואח"כ לחזור תמיד לבaltı ישכח, ואח"כ לעשות כל דבר בעתו, עכ"ל. הרי כי שמירה בלב של תורה, הוא מתייחס לחזורה ושנון פעמים רבות כדי שלא ישכח, וזהו השמירה שמביא לידי מעשה.

וננה עיקר לימוד התורה הוא שיהיה על דרך שיביא לידי יראה, וכן מפורש גבי מעמד הר סיני: "למען תהיה יראתו על פניכם", וכן במצות הכהל: "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות" וכו', וכן במצוות תלמוד תורה של מלך: "וזיהיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען לימד ליראה את ה' אלקיו" וכו', וכספריו הנ"ל.

وعיקר היראה הנובעת מהתורה היא היראה שמביא את התורה לידי שמירה בלב, ושמירה בלב בא ע"י חזורה ושנון תמיד. ורק תורה כזו שמביאה לידי יראה, והיראה — ע"י חזורה ושנון — ליידי שמירה, היא התורה שמביאה לידי מעשה, וכך זה הוא עיקר וגדר תלמוד תורה לכל אדם מישראל.

וקרוב הדבר לומר שאין קיום המצווה של ת"ת א"כ הוא לומד ע"מ לקיים, והיינו שיהיה אופן הלימוד כפי הגדרים שנתבארו,

שהתורהتبיא לידי יראה, והיראה לידי שמירה בלב, שرك תורה זו היא התורה המביאה לידי מעשה, וכל שאינו לומד על דרך זו אין מצות תלמוד תורה בידו (אף של שלא לשם).

ב. שוב מצאת בთנחות ס"פ תבואה על קרא לשמור ולבנות, וח"ל: לא תהא למד אלא על מנת לעשות, אמר רבי יוחנן כל מי שהוא לומד ואין עושה נוח לו שנחפה שליחתו על פניו, ע"כ. ובגמ' יבמות ק"ט,ב מפורש, ר' יוסי אומר כל האומר אין לו אלא תורה אפילו תורה אין לו, מ"ט א"ר"פ אמר קרא ולמדתם ועשיתם, כל שישנו בעשיה ישנו בלמידה כל שאיןו וכו', ופירש הר"א מגרמיוזא ז"ל בספרו הרוקח דהינו אם אינו לומד ע"מ לעשות עי"ש, וכן מוכח Dai באומר ממש ופרק מעליו על מצות הרי מין או מומר הוא, אלא וזה הכוונה שציריך ללימוד באופן שיביא לידי מעשה.

(קונט' מצות תלמוד תורה. עמ' י"א – י"ד, מתוך ספר "אחר האסף". סדר הדברים שונה מעט מהמקור).

בעקביו הצעאן

"צאי לך בעקביו הצעאן" – התבונני בדרכי אבותיך הראשונים שקיבלו תורה
ושמרו משמרתי ומצותי ולכוי בדרכיהם (רש"י שיר השירים א, ח)

יהודה בן תימא אומר: هو עז כנמר וכל כנשר רץ כצבי וגבור
כארו לעשות רצון אביך שבשמים (אבות ה, ב) ופירש הר"ע
مبرטנורא – "קל כנשר – לחזר אחר תלמודך, ולא תיגע בדכתיב
עלך אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו".

בע"ה

הנה רأיתי את הקונטרס אשר כתב יديי הרב הגאון מהר"ר
שמעון פירסט שליט"א בדבר החיוב וההכרח ללמד כל בן תורה אשר
לומד בישיבה הרבה גمرا עם פירוש רש"י והתוס' הנחוצים לפירוש
הגמרה במקומות שמתקשה, לכל הפחות מאה דפים בזמן חצי שנה שזהו
עיקר היותר גדול ללימוד התורה ולדייעתה, בלבד מה שלומד בעיון
בשיעוריו של מהר"ם אשר אי אפשר ללמד בעיון רק מעט מזעיר
והראשי ישיבה שבכל ישיבה ישיבה יעינו ויישגיו על זה, הוא דבר
נכון מאד, שודאי לא שייר לטעות אשר מלמדוי העיון שהוא רק מקצת
דקצת מסכת ידעו דיני התורה וב"ש שלא שייר שייצאו גדולי תורה
מוזה אשר הוא עניין היותר נחוץ לנו אחרי שבועה"ר נשאר לנו רק מעט
מוזעיר והتورה בכל דיןיה ניתנה גם לנו אשר זהה צרכיהם לגדולי תורה
ולגדולי מורי הוראה בעולם, ואני אומר יישר כהו שהעיר על דבר זה
وروוצה להדריס קונטרס ולפזר בין תלמידי הישיבות, וזה באתי עה"ח
בט"ז תמוז תשכ"ח בנוא יארק.

ונאום יעקב קמנצקי
(מתוך הקונטרס תנוי כבוד לתורה)

נאום משה פינשטיין

"אוירת השקידה בישיבה (וולאוזין) הייתה כללית וסוחפת, ההכרח לרכוש ידיעה הגונה בש"ס ובפוסקים היה יסוד מוסד, כי בלעדיו לא יתכן שירכוש לו התלמיד עמדת כל שהוא בישיבה. רבינו (ר' איסר זלמן מלץ) היה עומד על כך לא פעם, שבימינו נתroppפה ההתמדה בישיבות, וכתוואה מכך פחותה הידיעה משתפקים בידיעה קלושה של כמה סוגיות מהמסכת הנלמדת, תוך כדי התעמקות במספר מקומות קשים, וכאשר בן ישיבה עיר חדש משהו באחת מן הסוגיות הוא סובר שכבר ידע ידי חובתו. וכך רגיל היה לומר: "בימי לימודי בולאוזין, עיר שלא ידע על בוראים לפחות את שני הסדרים נשים ונזיקין לא כלל בכלל הלומדים, גם אם היה כשרוני וחരיף בחידושים תורה. היסוד היה ידיעה הגונה בש"ס ובנושאי כליו, רק אז העריכו את فهو של בן הישיבה בחידושים תורה".

בדרכו עצם החיים (תולדות ראייז מלץ) עמ' 38

"думע תדמע עני בהזורי איך שהיה (הגאון הצדיק ר' זאב צ'זיק זצ"ל) מלהיב אותנו לשקידת התורה ביגעה עצומה, ולהתרחק מפלפלי סرك והבל, אלא אף ורק לעמול ביגעה ומתיינות בדברי הגמרא והראשונים, והעיקר לחזור ולהזכיר, عشرות פעמים, והיה מרבה בספר לנו הן ממה שזכה לראות במועיניו, והן במה ששמע אף שרבינו הקדוש החזו"א זיע"א, היה יכול לישב שעوت ארוכות, ולהזכיר ללא הרף عشرות عشرות פעמים רק את ל' הגמרא, כשהוא אומר כל מילה במתינות וברדקוק, ובחשיבה מאומצת. אחת עולה על הזוכרון (כמදומני שאמר שראה זאת), איך שקיין אחד עמד החזו"א הק' על רגליו ופנה אל הקיר, ומאהרי מנחה גודלה, עד מעריב, חוזר פעם אחרי פעם, כשפלי זעה טהורה נגרים על גויליו פניו הטהורים, ומשנן בלי הרף עמוד גمرا במס' עבודה זורה, וכיahi אף גמר את לשון הגמרא, של העמוד הנ"ל, מיד החל רבינו לחזור שוב — באותו יגעה נוראה ועצומה — שנית, וכן חזר חלילה — עד שהגיע זמן ק"ש של ערבית".

אחד מבני, מעטוט בספר פנוי ואגרות תורה זאב (עמ' כ"ז)

ההבדל בין "גדול" לבין "גארנישט"
"א גדור וווערט מען נישט פון לערנען, נאר פון חזרין, א מענטש
וואס האט נישט קיין געדולד צו חזרין קען פון אים גארנישט זיין".
תרגום: אדם אינו נעשה גדול מלימוד, רק מחוורה. אדם שאין לו
סבלנות לחזור, לא יוכל להיות ממנו שום דבר.
מדבר הגרי הוטנר זצ"ל, מתוך ספר הזכרון למון בעל פחד יצחק זצ"ל עמי י"ד.

אפשר לעשות סיגופים ע"י חוזה... .

"... נבהליך מראות המובן במכחבר (מתוך איזה מילימ) שאתה
עם תעניתם חלילה. תדע שהוא דרכי היצר לבטל אותו מתורה כי
בזמןינו המסגפּ גוף או אפשר שלא יזק ללימוד התורה שלו ושהע
אתה של לימוד חביב אצל הקב"ה יותר מאלף תענית ... מי שרווצה
לטgap עצמו לשם כפרת עונות, לימוד בחזרה על דבר שכבר הוא יודע
היטב דليلימוד זה אין לו חשך והוא לימוד זהה לש"ש ממש והוא ג"כ
סיגוף" קריינה דאגותא, מכחבי מון הקהילות יעקב, (אגות י"ז)

הגאון ר' זיגראובן בנגיס זצ"ל, גאב"ד דירושלים, עשה פעמי סיום
על הש"ס, ואחריו זמן קצר של כמה שבועות שוב עשה סיום הש"ס.
ושאלוהו ע"ז מקורביו, הרי א"א שבזמן כ"כ קצר הצליח להתחילה
ולסיים ש"ס עוד פעם, ואיך זה שכבר עשה עוד סיום? והסביר להם,
שמלבד שיעוריו הקבועים, יש לו עוד סדר נפרד שבו הוא עובר על
הגמרה באופן מהיר בכל פעם שיש לו זמן פנוי ואפילו מעט, וכגון אם
הוא ממחכה לאותובוס או מוניות או כשהוא מסדר קידושים, ומתארכים
ההכנות עד שיהיו מוכנים, הרי שבמקום לבזבזו את אותן דקות יקרות,
הוא חוזר בדקות אלו על הגמרות שלמד וידע כבר, דקה מצטרפת
לדקה ודקה מצטרפת לדקה עד שזכה באופן כזה לחזור על הש"ס כולו, ולכון
ଉושה עבשוו עוד סיום!!

מפני הנה"צ ר' משה אהרון שטן שליט"א, משגיח רוחני בישיבת קמניץ.

בעת שפתחו כולל חדש בבית שימוש, קבעו כי מסדרי הכלל יצטרכו לחזור ארבע פעמים בשבועם. ובהתאם לכך מוקרבים אל הגאון ר' אליעזר יהודה פינקל זצ"ל, ראש ישיבת מיר, שהיה תמיד מעודד וממריץ לחזור הרבה, באו לספר לו על הבשורה הטובה הנ"ל, בחשבם שיעיל לשמה אותו. ענה להם ר' לייזר יודיל: מה? רק ארבע פעמים?? מזה לא יעצו אלא גרויסע עם הארץים (עם הארץים גדוליים)!! כדי להבין את הגمراא צרייך ללמידה חמיש פעמים, ולהזכיר צרייך לפחות עוד חמיש עשרה פעמים... .

ויסיפר באותו מעמד, כי היה אברך שבא לר' חיים עוזר זצ"ל להבחן כדי לקבל ממנו סמכה. שאלו ר' חיים עוזר, "כמה פעמים חזרת על החומר?" ענה התלמיד – "שבע פעמים". אמר ר' חיים עוזר – "רק שבע פעמים?! איןני מוכן בכלל לבחון אותך". שאל התלמיד, "כמה פעמים למד הרבי?" ענה רח"ע, "עד ארבעים פעמים ספרתני, אחרי ארבעים כבר חדרתי לטפור"... והרי ידוע בח הזכרון המפליא של ר' חיים עוזר, ואעפ"כ לא הסתפק בחזרות מועטות אלא הקפיד לחזור עשרות פעמים, וכי מספיק לייסד בכלל שיחזורו בו ארבע פעמים בלבד? עד כאן דברי ר' לייזר יודיל.

(שמעתי מפי בעל המעשה)

*

בחור אחד בא אל רבינו ה"קhillot Yekk" זצוק"ל, בתלונה כי החברה בישיבה אינה תואמת לרווחו ויתכן שגם מפריעה להתקדמותו בלימוד, ושאל אם כדאי בಗל זה לעבור לישיבה אחרת. אמר לו הסטיפלער, "אין צרייך לעזוב את הישיבה, אלא כל דבר שילמד יחוור עשר פעמים". אותו בחור יצא נבוך, כי לא ידע מה תשובה בזה לשאלתו. לכן נגע אל בנו של הסטיפלער הלא הוא הגאון ר' חיים שליט"א, אולי יוכל לבהיר לו. אמר לו הגר"ח, שעיקר הבעייה שרשאה הוא במה שאינו מרגיש סיוף מהלימוד, ואם יחוור עשר פעמים ירגיש סיוף מהלימוד ושוב לא יפריעו לו שאר דברים, והוסיף כי התועלת בזה בדוקה ומנוסה... .

(שמעתי מפי אחד שנלה עם אותו בחור)

שלש שנים לפני פטירתו של הגאון ר' משה פיינשטיין זצ"ל, שלח מברך לבן אחיו הגאון ר' מיכל שליט"א, להודיעו על מה שזכה לסייע את כל הטור עם בית יוסף, בפעם המאה ושמונים, ועשה על זה סעודת מצווה!.

(מפי הרה"ג ר' נתן רבינוביץ שליט"א, מבאי ביתו של הגאון ר' מיכל שליט"א, ששמעו זאת ממנו).

"בישיבת וולזין למדו בני הישיבה דף גمرا בכל יום ורוב הבחורים חזרו על הדף שתים עשרה פעמיים, ואילו אני, בכר ספר רבינו (ר' איסר זלמן מלצר), הוואיל והנני מתעמק במירוח לא היה באפשרותי לחזור על כל דף אלא שמונה פעמיים בלבד, ארבע פעמיים אלה שהחסרתי בחזרתי על הגמרא הנלמדת חסרים לי עד היום, אמר מתוך אנחה, חסירה לי הגirosא דינקוטא, בהזדמנויות אחרות ספר רבינו, דאף אלה אשר לא נחשבו בין המתמידים הגדולים בישיבה חזרו על כל מסכת כמנה פעמיים".
בדרך עז חיים, (תולדות ראייז מלצר עמ' 46).

ושננתם לבני מלשון לחם משנה, שהחורה היא עיקר הלימוד, והיא הנקראת לימוד לשם, שהרי כשלומד האדם פעם ראשונה היא להבין, אבל פעם שנייה היא תורה לשם, (עד כאן דבריו הנפלאים של רבי יוסף נחמי אש בשם רבו ז"ל, הובא במדרש שמואל אבות ג, ח).

בחור אחד מישיבת פונביז' למד את כל מסכת גיטין היטב, ובஹותו מקרוב אצל הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א, בא אצלו להבחן, והוא כמה שאלות ספורות במשך המבחן שלא ידע לענות עליהם. ובדבשו עם הרוב על סדר היום שלו, התברר שבלייה היה לומד מסכת זבחים עם חברותא. אמר לו הגר"ע, שאין דעתו נוחה מזה כלל, כי כשלומדים

מסכתא צריכה להיות מונח בו ראשו ורובה, ולנצל את כל הזמן לחזור ולדעת היטב. וציין עוד כי בבחורתו, בلمדו בישיבת פורת יוסף, עבר במשר "זמן" אחד בישיבה על מסכת גיטין כלה שנים פעמיים!!.

(מפי הרה"ג ר' נתן דוד רבינוביץ שליט"א, בעל המעשה)

בעניין חזרת גمراה בע"פ

...כמו במצב לימוד התורה, נקל מאד לאדם גם מי שהוא שכחן גדול, לחזור הרבה פעמים על לשון זרגאן (מווטען שפראר) לأت לأت לימודו בגמ' וכיוצא, כמעט רק ידיעת השכל בלבד – בלי ידיעת התנא והאמורא כנ"ל, ולהשוו בהם בעת הילoco בשוק במקום נקי, בעת ישבו בעגלה וכו', וגם כמעט באמצעות עסקו כנ"ל, ודבר זה נקל יותר לאיש סוחר, מהאיש היושב על התורה, אשר אין עתותיו בידו לחזור הרבה לידע בע"פ, למען לא יבטלו הרבה מלימודו העקרית. לא כן איש הסוחר, אשר אם יחוור רק איזה פעמיים על הדף בלמדו בשעה הפניה לפניו, כמעט רוב היום לפניו לחזור כמה פעמיים במחשבתו.

וצריך איש הטרוד להתחזק מאד בדבר הגדול הלווה, אשר נקל היא מאד לפि הטעاري (מחשבת הדעת), לראות שיחי נקל לפניו גם הפרاكتיש (המעשה), ועל יפתח בשיטות יצרו כי בבידה היא! לأت לאת יראה לידע בע"פ, תורה בלשון זרגאן שכל התורה, אשר הוא נקל מאד גם לשכחן גדול, וביתר לאיש טרוד אשר עתותיו בידו לחזור בהם במחשבתו, גם לפि טרדתו העצומה.

זה טוב למדוד ע"ז ספרי המוסר, הדברים בגודל עון ביטול תורה, לעשות חיזוק בנפשו, לבלי לילך זמן גדול בטל מהתורה, אשר היא חי האדם.

דיידם ישראל – אור ה' תשרי תרל"ז

(ר' ישראל סאלאנטר – אור ישראל אגרת טו)

... "וידוע הסיפור על אחד מגדולי הדור שעבר שלעת זקנתו רצה להיות בקי במסכת אחת בקיאות כזאת שיווכל לבא עמה לפני ביד של מעלה ותלמודו בידו". חזר על המסת' כמה וכמה פעמים ובחן עצמו ונוכח שעדיין אינו שולט אליה שליטה מלאיה. הוא נבהל וחשב אולי כבר קפיצה עליו הזקנה ואין מוחזו קולט עוד היטב מה שהוא לומד. מרוב צערו קם ונסע אל ראש ישיבת ולוזין ביוםיהם ההם, הגאון ר' רפאל שפירא זללה"ה, ושתח לפניו את דאגתו. שמע ר' רפאל וחירך. תמה אותו גאון מה פשר החירות, ונענה ר' רפאל: כבודו חזר על המסת' חמיש עשרה פעם ורוצה להיות בקי בה? אכן חמיש עשרה פעם הוא לימוד המסכת, ורק מה שאני מרבה ללמידה אחרי לימוד זה, זהה החזרה, ונמצא כי מר עדיין לא התחל כלל לחזור על המסכת, הוא רק למד אותה עד כה!"
(על שור חלק ב', עמ' קי"ז)

חלק ב'

**כתביהם ואגרות מגדי הדורות
בענין תלמוד תורה וסדר לימודה**

גודל היגיינה והחזרה של בעל הש"ך זצ"ל

... אף כי באמת ובתמים טרחתני טרחות הרבה וכמה יגיאות יגעתי,
לא עסكتי בשום עסוק אחר לא נתתי שנה לעיני ותנומה לעפפני שנים
רבות עד אשר הוציאתי מבה אל הפועל מהשבתי ובררתי ושקלתי הכל
בכף מאזנים וחזרתי על כל צדדים וצד' צדדים לא פעם אחת ושתיים כי
אם מאה פעמים ואחד עם חברים חשובים אהובים חביבים ערבים
המקשיבים לccoliomi וממי שלא היה אתי עמי במחיצתי לא יאמין כי יוספר
לו מגודל התלהה שהיתה עלי בחופש בית התלמוד והפוסקים עד כי
העמדתי הכל על בריו

הקדמת הש"ך לヨורה דעתה

הגאון ר' יהונתן אייבישיץ זצ"ל

חשיבות תפילה להשיג ישות תורה

ולכן עם נבון וחכם, אל תאמרו הא דעתיך זה מחבירו לרוב
שכלו ועוצם חכמתו ובינתו, לא בן הוא, שקר נחלתם, רק מחת ה'
הוא כאשר נוחיל טובו וחסדו הגדול ברב תפילה ותחנונים ואין לך
דבר שמצוה לאדם להשיג ישות תורה ולפענה מצפונים בדרכי
ירוש ואמת, אלא להתפלל לה' בדמע שישוב וירחמהו כי אל
שמע תפילה הוא וקרוב לכל קוראיו באמת... .

(יערות דבר שדרוש ד' ד"ה ולכн).

בעל התניא זצ"ל

דביבות בהקב"ה – ע"י שמירת התורה בזכרונו

והדרת פני זקן. זה שקנה חכמה. שקנה היינו כמ"ש ותופשי
התורה. דהיינו מי שתופס במוח הזכרון וחקוק על לוח לבו תמיד.

במאוז"ל איזהו ת"ח כל ששאלין אותו דבר הלהכהכו'. שאז מצוה לעמוד מפניו גם בשעה שאיןו עוסק בתורה. לפי שהקב"ה שוכן עד בקרבו גם כושאסוק במילוי דעלמא. מאחר שהתורה חקוקה במוח הזכרון שבנשנתו ועל לבו. ואורייתא וקוב"ה قولא חד. לזו את כל איש נלבב אשר ידבנו לבו וכלהה נפשו לדבקה בו ית' בתמידות ולהיות הי' שוכן בקרבו תמיד בלי שום הפסק ופירוד לעולם אפילו רגע א'. יקנה לו התורה במוח הזכרון שבנפשו. שאז גם אם עוסק בצרבי הגוף הרי היא התורה בבחינת עלמא דאתכסייא שבנפשו שמאיר בו י"ד של שם הו' שלכן בפרשה קדש לי כל בכור כתיב בה ולזכרון בין עניין כנודע. ובזה יובן טעם למ"ש בהלכות תלמוד תורה בשם הספרי שמצויה על כל אחד ואחד לידע כל התורה שהן כל תרי"ג מצות ודקדוקיהם וכו'. והיינו להמשיך אור ה' על כל תרי"ג כחות שבנפשו האלקית בפרטותיהם. וכמ"ש כרך יפה רועית ומומן אין בר כרך דיקא. שלכן גם שרש המשבה זו למעלה כלול מתרי"ג. ונראה בשם אדם ועל דמות הבסא דמות כمرאה אדם וכו'. אך מלחמת צוק העתים וקוצר רוח דעת המשיג ועומק המושג. עכ"פ לפחות ישתדל לקבל עוז ותעצומות לקנות ולחוקם במוח הזכרון שבנפשו הי' חממי תורה משה אשר כתוב מפני הגבורה שהן שרש כל התורה שבכתב ושבבעל פה כולה כנודע שרבי עקיבא היה דורש על כל קוץ תלי תלים של הלכות. רק שהן בהעלם גדול בעלמא אתכסייא. ומעלמא דאתגליא היא התורה שבע"פ עכ"פ לפחות יקנה וייחקוק סדר קדשים הנקרה חכמה בדברי רוז"ל ומכפר עונתיו של אדם כמ"ש האריז"ל.

לקוטי תורה פרשת קדושים

מבנה של בעל התניא וצ"ל

סדר לימוד הרואי

...ומדי דברי מצוה עלי להודיע על הנערם הפנויים הסמוכים על שולחן אביהם וחותנם שיתנהגו בסדר לימודם כפי שקבלתי מאאמו"ר ז"ל והרגלנו בנעורי. לתוכלית ידיעת דיני ההלכות בטעמייהן. למי שיש לו שעת הcorsor לעסוק בעין בגמ' וראשונים עד פסקי ההלכות האחרונים סדר לימודו כך הוא ללימוד המסתכת עם התוס' אשר לדינא. והעיקר הוא בהאשרי. ולהזור על פסקי הדיינין היוצאים מהרא"ש בפנים. הטור بلا ב"י כמה פעמים. ואח"כ ללימוד הב"י ולהזור על כל סימן ב' וג' פעמים. ולהזור כמה פעמים תיכף ומיד על פסקי הש"ע ורמ"א שבכל סימן היוצאים מתוך הב"י וד"מ. ואחר כך לעשות עת מיוחד ללימוד הש"ע של אאמו"ר ז"ל עם עיון הק"א ויחזור על הפנים ב' וג' פעמים עד שייהה בקי ושגור בפיו מקור מוצא כל טעם דין והלכה הפסוכה בו ע"פ המ"מ. וגם אשר נברר בו מפסק ההלכות המחדשים מן האחרונים כהט"ז ומ"א והאחרונים. מי שאין לו שעת הcorsor כל כך מפני טרדתו בעסק מעט יעשה לו עתים קבועים בבוקר ובערב ללימוד האשראי לבדו עם פרשי"י ששיך להלכות הרי"ף המובה באשרי. ולהזור ב' וג' פעמים ואח"כ ללימוד הש"ע לבדו ואח"כ הש"ע של אאמו"ר ז"ל בחלק א"ח הלו ויספיק לו לעניין תוכילת ידיעת אמיתת הדין והלכה שנפסק בראשונים ובאחרונים. וגם באותו אנשים הטרודים ביותר ואין להם פנאי רק כמו ב' וג' שעות ביום קבוע עתים לתורה יהרו לעשות קביעות לימודם במושניות הלהלכות הרי"ף עכ"פ לבדו ובפסקיו ש"ע הקצר בכל יום ב' דפים בחזרה כמה פעמים כדי שייהה שונה ההלכות כמו שהן במקורן בלשון הגמ' עד פסק הדין בש"ע בכל יום שМОבטח לו שהוא בן העזה"ב וגם יוצאה בזה מצות ידיעות הדיינין מעט כו' וגם יעשו עת מיוחד בשעה א' בלימוד ש"ע הלו וכיוצא בו בחלק י"ד בביאור טעם הש"ע מלבד שיעורין הקצובין ללימוד תנ"ך ומדרשי רוז"ל כמו עין יעקב...

מההקדמה לש"ע הרב

בעל הישמה משה זצ"ל

תלמוד תורה בנגד כולם

טובה תוכחת מגולה מהאהבה מסותרת, נאמנים פצעי אהוב ונשיקות שונא נסתרות. שמע בני מוסר אביך, יתמור דברי לבך, אל ילוחו מעיניך, כתבים על לוח לבך, לדברי הקשיבה, לאמרי פי הטע אזניך, רפאות תהיה לשיריך ושקוי לעצמותיך. אם עד עתה קיימת "שםח בחור בילדותך", מעתה הגיע העת שתקיים "זכור את בוראך בימי בחרותיך". ויראת ה' תהיה על פניך, ותורת ה' יומם ולילה יהגה חיכך. כי כל הבטל ממנה באחריתו על העבר קובל, כי זולתה הכל הבל. ותתרחק מן הבטלה עד קצה האחרון ובאוריותא קדישא רמש וצפר קרא בגרון, ובכל עצמותיך תאמרנה ותשכית בעס וחרון, ואו תהיה תורתך זכורה, כמו שדרשו רוז'ל ערוכה בכל ושמורה. בני ייחידי הלא לך לדעת כי שני הינקות הם מבחר החיים. וביטול שעה אחת מהן הוא מגודלי העוגנות. מעות אשר לא יוכל לתקן וחסרן לא יוכל להמנות. כי תמול לעד לא ישוב, ושעה אחת בשני הבחירה כבשנה שלימה בשנות העמידה חשוב. למי נפקא מינה לגירסה דינקוטא, היא על לוח חרותה, גם כי יזקין לא יסור ממנה. כי מה מאד דברי חז'ל נאמנים, הלומד ליד למה הוא דומה לידי כתובה על ניר חדש מהיר לקלות וקשה לאבד, על כן נעשה מלא וגדרוש ונעשה כמעין המתגבר ממוקור מעוני חכמתו החדשין לחדרש. ונשמעו קולו בבואו אל הקודש. דרוש דרש, בני בני בתורה הקדושה קרא בגרונו עד לא רחיים על צווארכך, ועד לא טירודין רעלמא על קדרך, יראת הש"ת תהיה למולך. ומישיבת בתים כנסיות של יושבי קרנות במפני הארי תנוט. ועוצר לשונך מלשון הרע שקר וליצנות, כי הם רצים לבאר שחת אתה על נפשך תחוס. בני ייחידי ייחידי, למען השם יתברך בלבומ פיך מדברי הבלים ותתרחק כמטחוי קשת מן הטילניין אשר ימיהם בעשן כלים, ומכל שיחה בטילה פיך תשמור כאישון, כי החיים והמות ביד הלשון, ותמיד יהיה בין עיניך לטופחות, מאמר החסיד בחובת הלבבות, שתהיה בעיניך הנעת האבר הכבד שב아버지 יותר קל מהנענת הלשון.

ואל יתר לו רק לצורך התורה או לצורך הכרחי בענינך, ודע כי היום קצר והמלאתה מרובה כי תורה הקדושה ארוכה מארץ מדיה, ומণיים רחבה. אי בעית אימה גمرا אי בעית אימה סברא, הא לගירסתו והוא לעיוני, ולהזoor על לימודיך ב"פ עד שתהי' כמוון בקופסתו, כי הלומד ואני חוזר כמוליך וקובר.

בני בניו למשמעות השם ית' תראה קבוע שיעורין דאוריתא לגרסתו בגמרה ותוספות והרא"ש עם חדשיו זקנו מהרש"א זל להזoor כמה פעמים, וכן שיעור פוסק ללמידה ולהזoor כמה פעמים, ושיעור מקרא דהינו תורה עם פרשי' ונביבאים או כתובים סימן א' או ב' סימנים, ושעה אחת ביום לעיין היטב ביגעה רבה עם כל עשותונוטיר ומחשובותיך ורעיוןך, כי שניהם כאחד טובים למגמר ולמסבר וגם מזה אל תנה ידר. ואם יהיה לך איזה חידושין תאמריהו בפני לומדים ואם יושר בעיניהם כתבהו, ולא בינתך אל תשען, כי אין אדם רואה חוב לעצמו בפרט כי אתה צער לימים והמה ישישים. ותרגיל עצמן לבתוב אחר גמר השיעורים בכל יום. ותהיה ציתן לכל ותלמד מכל אדם, כמו שאמרו רוז'ל איזה חכם הלומד מכל אדם, ובפרט שתכנית מaad לכבוד חמן וחמותך. ותרגיל עצמן לכתוב בלי שיבושין וטעות כי שבשתא כוון דעל על.

למשמעות השם ית' תרחק עצמן מן הבטלה מaad מאד. כי הלוואי שיספיק כל הזמן לזכות בכתרה של תורה, ואיזה זמן הוא נעשה יותר להוציא לבטלה. ועוד ראוי לך לדעת הלא הזמן אשר האדם חי הוא מבחן הקנינים כי כל אשר לאדם יתן בעד نفسه, ואם יכח אדם צורר כספו וישליך למצוות הנהר משתגע יקרה. ואם כן יותר מזה הוא משתגע מי שמשליך קצת זמן מהיו לקיא צואה בלי מקום. ולמשמעות הש"ת תרחיק עצמן מכת החנפחים והצבעים ומדרך ההשקר לא יחרוך רמי' צידם, רק תדרוך בדרך אמת כפיך כן לבך. ותהיה ירא שמיים בסתר בגלי ותשכחים בבוקר ותתפלל בכזונה וברעותא דלבא. ותרגיל עצמן במעט שינוי, מעט תנומות, וכל התחלות קשות, אבל הבא לטהר מסיעין לו וההרגל נעשהطبع. ותרגיל עצמן לקרות בעת הפנאי קצת באיזה ספר מוסר בכל יום. והרחיק עצמן מדרך ההפוכות כי מה לאנו שבדרכי ההבל, אם ירתק

החבל, ע"כ ישב וניחם עד נפשו לא תאבל, וטרם בא רב החובל, הפקדון לקבל, וטרם לזכור יobel וחתועיו ישלי' באחוב, טרם תרוץ גולת הזהב, מה לשפה כי גבירתה בעני' תקל, בזוכה יום בואה לפניו סופר ושוקל, מה לעבד בעבודת רבו מואס, בזוכרו יום שרבו כועס, ומשלם אל פניו להאידו, בפי' מעץ יעננו, ואבן מקיר מעידו. ע"כ בני ייחדי מוחמד עני' ולבי, נפשי קשורה בנפשך, עומד ומשתטח לפניך בוכה ומכבה, משה כותב בדמי' ומתחנן אליך שתעווב דברי היצר ותדבק בדרכי היוצר ב"ה וב"ש. וכעת אין לך לחשוב מחשבה אחרת כלל וכלל רק בהבורה ית"ש ובתורתו הק'. ואף בעסקך במפוריטמות בצוובי גופך כוין תה' פתוחין לך בעלייתך נגד אלקיר, ובכל דרכיך דעהו וכל מעשיר יהו לשם שמיים. ולמען השם אף אם תלמד הו"מ או י"ד מ"מ תלמד מעט בכל יום בשו"ע או"ח ע"מ לעשות, למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו לחיים כי כשמו כן הוא אורח חיים למעלה למשכיל. ולמען הש"ת תראה לחיש מדי שבת בשבתו חידושי תורה, דהינו ביום ר' ערש"ק תלמד איזה עניין קטן בגמרה ותוספות ומהרש"א ותיגע בו מادر לחיש בו ותכתוב לי מה שתחדש ותקיים בו מצוות כבוד אב על אופן המעללה והשלם שבשלימות, כי אין לי נחת רוח ותענג עולם כמו בשם מחדשי תורה היוצאים ממני חכמתך. ואודות המקוה ... לא תלך יותר מדי רק בעת הצורך או לכבוד שבת ותתענג על רוב שלום, ושם באשת נעורך ויהי מקודך ברוך, ייתן לך את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלהה אשר בנו שתיהן את בית ישראל.

והנה אהובי בני, הלא ידעת אם לא שמעת כי אני יודע בעצמי באמת ובלב שלם שאיני בוגר צדיק ולהלווי שאהיה בוגר בינוין אר אעפ"כ הש"ת ברוב רחמיו שומע תפלה כל פה וקרוב ה' לכל קוראיו כתוב והנה זה דרך כל ישראל להתפלל ביום הקדושים האלו עברו בניו ובנותיו וחתנו וכלותיו ובני ביתם, וידוע ומפורנס שבכל התפלות מזכירין שם האם דוקא ויש בזה טעם על פי סוד כנודע ליודיע חן, ואף שאין לי עסק בנטרות מכל מקום ידוע לי ואני מאמין שדריכם בקודש דרך אמת, ע"כ כתוב לי שם אם זוגתך

תחי' כדי שадע להזוכרה בתפלה למשה ובתפלה לעני בדעת
ובמעשים טובים כמוני, זהה עני קרא וזה שמע.

בנוי בני, אל יהיו דברי אביך עלייך למשא כי מרוב אהבה דברתי
עד הנה. חזרך עלייהן כמה פעמים, ובנוי קח אמריו ומצוותיו תשפונ
אתך בעומק הלב ולא תקרא את דברי מן השפה ולהזוץ בלבד.
והי' זה שלום מادر"ש כנפש וכנפש אביך המעתיר בעדר בכל
הענינים.

בעל הנטיבות זצ"ל

צוואת רביינו יעקב מליסא זצ"ל לבניו

(הצואה בשלימותה הובאה בספר נחלת יעקב)

כתב בתרורה (בראשית י"ח) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו
ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וגוי' ואמ' הציווי לבניו גורם אהבת
השיות ראוי ונכון לכל אדם להיות כתוב לפניו דברים הנוגעים
לדרך ה' ויראותו למען ישאר לבניו אחריו אולי' יקבלו ממנו ויזכה
על ידי זה להיות נשמהו צורחה בצרור החיים, לכן נתתי לבני לכתוב
הנהגות הנוגעים ליראה את שם הנכבד והנורא:

א. אהובי בניי תחלת דינו של אדם על דברי תורה יהיה לכם
שיעור קבוע בכל יום למקרא ולמשנה ואמ' כי אמרו חז"ל תלמוד
בבלי בלא מכולם. הם כבר מלאו ברسم במקרא ומשנה, וגם כי אין
יצר הרע שלט ללימוד שלא לשמה בלימוד משנה ומקרא, ואף שלא
ראייתם כן ממני, בנערותי עשתי כן ולעת זקנותי בגדי בי הזמן
והייתי טרוד מאד ולא יכולתי לקיים כאשר עם לבבי:

ב. אם תזכו ותהיו לומדים תקבעו לעצמכם שיעור פשוט בכל
יום לא פחות מדף אחד גمرا בסדר ש"ס בלבד שיעור עיון וייה
זה לחק ולא עברו. ואם יהיה לאל זכם לפלפל בח"ת תקבעו בכל
יום שעה א' ללימוד שיעור עיון כי עיקר השאלה הוא פלפלת

בחכמיה והעיוון שתלמוד ייה אליבא דהילכתא לא בפלפול הנהוג בעונותינו הרבים בדור הזה:

ג. תלמדו בכל יום דף או עמוד ש"ע או"ח. ותראו שתהיו בקיים בו בהדינים היטב כי רוב דין או"ח מזרמן לאדם בשעה שא"א לאדם לעין ולשאול לחכם וכבר חברתי בזה סדר תפלה עם כל הדינים כדי לזכות נשמתי.

גם בכל שבת תקבעו ללימוד שיעור בזוהר הקדוש וכל מה שתלמדו תחוירו ותשנו תיכף כי מלמד פעם א' אי אפשר לזכור כדאמרין במסכת עירובין נ"ד לא יחרוך רמי' צידו לא יחרוך ציד הרמאי וכו':

ד. תלמדו כמה פעמים תהלים עם פירוש המילוט ושיהיה שגור בפיים עם פירשי' בכדי שתבינו היטב בשעה שתאמרו לבקשת ותזהרו לומר חמישה קפיטל בכל יום לא פחות כי בזה מלהיב הלב לערבותתו ית"ש וכבר ביקש דוד המלך ע"ה שיהיה נחשב כעוסק בנגעים ואהלות, ובזה אין חשש שלא לשמה:

ה. מאוד תשגיחו במלמדים תינוקות כי בעוה"ר נתמעט התורה הקדושה ולומדי' וכמטמוניים צרכיים לבקש ולא תניחו בנימם קטנים בין הגודלים כי בעוה"ר הדור פרוץ ולומדים אותן תפנות ודברי הבא' ופרט בשבת יו"ט תתנו השגחה יתרה על בניכם לבلتיהם יתחברו עם ילדים חוטפים. כי מادر צרי' שמירה זהה ותזהרו המלמדים ע"ז מאוד וכי אשר יגיעו לבן שמנה ותשעה תראו ללימוד עמם מסכת אחת בסדר. והבניהם ישנו אותה תמיד עד שתהיה שגורה בפיים כי אינו דומה שונה פרקו מה פעים וכו' ותראו ג'ב שיבינו הילודים מוצאי הדינים מהם שילמדו. ואם תזכו ותהיו לומדים התבינו בעצמכם טוב הלימוד:

הנగאון ר' יוסף זונDEL מסלאנט וצ"ל

בענייני חזרה

... מה שכחבת נידון לימודך, נ"ל שיותר טוב לסיים כל הי"ד בע"ה או רובו, כדי לחזור בשעת הלימוד י' פעמים, והחזרה מרובה בפעם אחת לפעמים מבלבלים הלימוד אם לא יהיה בחשך כ"ב רק יהיה עליו בחק קבוע יותר טוב ללמידה מחדש ולהזoor הישן. ואמר אבות דר"ז פרק י"ב: ודלא מוסיף פסיד, כיצד? מלמד שם שנה את אדם מסכת או ב' או ג' מס' ואין מוסיף עליהם, סוף משכח את הראשונות. ואמרו ברכות וסוכה: אם שמוע בישן תשמע מחדש. لكن טוב אשר מזה ומזה אל תנח ذיך, ותקבע איזה שעות ביום או איזה ימים לחזור הישן כי פניו יכול לעשות בעז"ה בעסק לימודו ברצונו.

... קשים ד"ת לקנותם בכלי זהבים ונוחים לאבדם בכלי זוכנית. הה"א, יכול אדם ללמד תורה בכ' שנה ולשבחן בב' שנים, כיצד? ישב אדם ששנה חדשים ולא חור וכו'. ועל זה ידו כל הדומות! אם אדם שלומד כ' שנה בודאי הוא חכם גדול, יכול לשכוח בב' שנים כל למדו, ומה יעשו איזובי קיר כמוונו?! הגם שהעיקר אפשר נאמר על דורות ראשונים שהיו לומדים בע"פ, אבל מ"מ גם בדורות האחרונים שמתארחים יותר מב' שנים לחזור לדבר'A' ואינם פותחים את הספר יכולים לשכוח ח"ז רק אם לומד תמיד זכר זמן רב. ...asherik utob l're shozcita lehivot golah l'makom torah. v'talmud b'smacha cm'sh tana dabi alihoo piyach: ckr al hakba h' lisrael, bni, v'ci ma shmacha yesh lo l'adam ala b'drit belbad ba'ou v'shamcho um ha-torah shmacha shelma b'derek sheani shma b'kam le'ad v'l'olami u'olamim v'cor.

בטח בה' ועשה טוב, ידידו החפץ בהצלחתו בזה בב"א,

זונDEL מסלאנט

(האגרת בלימוטה הובאה בספר עמלת תורה עמי צ"ה)

מן הגאון רבי ישראל סלאנטר זצ"ל

דרכיו לימוד

מה אוסיף על דברי. אשר נדברנו בהיות כת"ר עצמו. והוא —
המעשה קודם למחשבה. הלימוד קודם למעשה. קנית דרכי הלימוד.
הוא הפתח להכנס בדרכי עבודתו ית"ש. מעת חתימת התלמוד
נעלו דרכי התורה להבין ולהורות מכתבי הקדש עפ"י המדות
המסורת מסיני. ורק אל התלמוד עינינו צופיות לשאוב ממנו תורה
ה' ודרכיו. וגם האדם הגדול בענקים. אין בידו רק לחפש ולגלות
תעלומות סתרה. ועל התלמוד אין להוסיף ואין לגרוע מאומה:
לזאת התלמוד עצמו כמו בחינת מקרא בימי חז"ל. ולימוד
המקרא עצמו כמו בחו"ב בימי חז"ל לבא ע"י ללימוד התלמוד.
וספרי גדולי הפוסקים הראשונים ואחרונים. הוא כמו בחינת משנה
בימי חז"ל. אשר ביד האדם הרاوي ומוכשר לבך. לחלק ולשנות ע"פ
תנאים הרוצים להכריע אם ימצא פסק לסמוך עליו. ואולי לאדם
גדול גם לחלק כמו רבנן ופליג כו' — ולאחר הבקיאות הנוראה
בתלמוד בבלי וירושלמי כו'. וההידעה הנכונה בגדי הפוסקים כו'.
ידיעת לימוד התוס' על כולנה. אז יבא האדם ללימוד התלמוד
(היא כמו בחו"ב התלמוד בימי חז"ל) הוא העיון הנכון לשאוב יסודות
התלמוד בפרטיו ממקומות המפוזרים ולהבין ולהורות כדת. וזה הוא
בחינת תורה אמת הנקנה במקרא (היא הבקיאות בש"ס וירושלמי
כו') ובמשנה (היא הידעה בחבורי גדולי הראשונים ואחרונים כו')
וזאת היא שימוש ת"ח. וקרא ושנה ולא שימש ת"ח הרי זה ע"ה:
ועל כל אלה חיזוד השכל. וההתבוננות דרכי המדות לידע דרכי
הנטיה. למען יlk השכל ישר דרכו. ויראת ר' היא אוצרו. קיבל על
הgingua. להעמיק בתורת ה' ית"ש. גם בדוקחים ובפלפול
התלמידים בשובה ונחת:

עתה ברוך ר' עלם רק כמי"ב. ידע ויבין דרכו על מה הטבעו.
ועל מה יסובבו דളתי רעיון ומאווו. יתן השיתות ויעלה לגפן אדרת
בנפשו הטוב ונפש תדרשו. ידידו ישראל:

(אור ישראל אגרת יח)

גודל המעללה ביריעת מסכתא בע"פ

אמנם באמת מן הנכון שכל אחד יהיה וכי באיזה מסכת בע"פ או איזה סדר משנהות יהיה זה תועלת לכמה דברים א) ראשון לכל שכזה יתקיים מה שאמר הכתוב והיו הדברים האלה אשר אנכי מצור היום על לבך דפסותו הוא שיהיה ד"ת חרות על לבו ונאמר בישעה עם תורהם בלבם ואתה באדרין פ"ב ר"ח סגן הכהנים אומר כל הנוטן ד"ת על לבו מבטילן ממן הרהורי חרב הרהורי רעב ר"ל שאינו צריך לעלות על דעתו להרהור יראת חרב שזה נאמר על עון ביטול תורה כאמור והבאתי עליהם נוקמת נקם ברית ואין ברית אלא התורה כدائית בשבת דף ל"ב וכן א"צ לירא פ"נ ירעב ללחם כתוב בתורה אם בחוקותי תלכו [דהיינו שתהיינו عملים בתורה כدائית בספרא והובא בפרש"ז] וגוי ואכלתם לחמכם לשבע) הרהורי שנות הרהורי זנות הרהורי יצה"ר וכו' (ור"ל מה שהיצא"ר מסיתו לשאר עונות ומדות רעות) כי היצא"ר אינו שורה אלא בלב פניו מן החכמה שם הוא קובע דירתו ויושב בין שני מפתחי הלב כמו שאח"ל והכוונה שאינו שומר מקומו המיחד לו לשמאן דהינו לפתו רך לעבירות כמו שנאמר לב חכם לימין ולב כסיל לשמאן אלא הוא יושב ביןתיים ועשה כל מה שביכלתו אם יוכל לפתו לעבירה כדרכו מה טוב ואם רואה שדבריו לא יהיו נשמעין לו לעבירה הוא מקרב עצמו לצד ימין ונכנס לו בתוך מצותיו דהינו שמכניס בלבו איזה פניה של גאותה וקינטור וכדומהה ואם גם זה לא יוכל לפעול אצל האדם עכ"פ מפיל עליו עצמות וכדומהה שלא יעשה המצוה מתוך האהבה והשמחה ובאמת תחת אשר לא עבדת את ד' אלהיך בשמחה ובטוב לבב וגוי. ב) שע"ז יהיה נקל לו לקיים מה שאמר הכתוב ודברת בם בשבת בביתך ובכתרך בדרך וככל"כ כי פעמים רבות מפני הקור או סיבה אחרת מתעצל לילך לביה"מ גם פעמים רבות מצוי שיכבה הנר בליל שבת וכאשר יש לו מסכת או איזה סדר הוא לומד בע"פ ובפרט כשהוא בדרך שאי אפשר לו ללמידה מתוך ספר ויקיים ובכתרך בדרך. ג) דווע

מה דאיתא בזורה¹ ק האי מאן דירית מסכת חדא ירתעלמא חדא
ומובן לכל כי ירתעל מאן מסכת לא נקרא כ"א כאשר בקי בה היטב וקני
לו בנפשו וכן משמע בע"ז דף י"ט שצעריך לחזור על לימודו כמה
פעמים עד שייהה שגור בפיו. ד) איתא בפסחים דף נ' רב יוסף בריה
דריב"ל איתנגיד (גוע ופרחה רוחו) כי הדר אל אבוה Mai חווית אל
כו' ושמעתה שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאנ ותלמודו בידו וזה
בודאי אינו נקרא כ"א כשהוא בקי בה בע"פ. ה) צרייך האדם
להתבונן ומה הוא לומד רק איזה ר"א ידוע הוא שהוא מקיים
בזה מ"ע וכל העוסה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד עאכ"ז
כשהוא לומד מסכת בימה פעמים עד שנעשה בקי בה בע"פ כמה
היא מלייצה עבورو למעלה להצלו מן הגיהנום ומכל כחות הרעים
הרודפים להנפש ולהעלותו לכל טוב לצורך בצרור החיים את ד'
אליהו ועין במנורת המאור שמבייא בשם מדרש תנומה מעשה
נרא מאחד שלמד כל ימי מסכת חגיגה² והנה כ"ז שכתבנו שנכון

1. הובא שם בבר ג' כלל ח' ח'ג' ח'ל מעשה בחסיד אחד שהיה מתיחד במקומות
אחד והוא למד בו במס' חגיגה והיה מהפרק בה ומהדרה כמה פעמים עד
שלימד אותה היטב והיתה שגורה בפיו ולא היה יודע מסכת אחרת מן
התלמוד והיה שונה בה כל ימייו כיוון שנפטר מן העולם היה בכיתו לבדו ולא
היה שום אדם יודע פטירתו באחת אשה אחת ועמדו עליו והרימה קלה
בבכי ומספדי נתרבה אנהחה וצעקה עד אשר נתקבעו ההמון והתאמר להם
ספריו להחסיד זהה וקבעו אותו וכבדו את ארונו ותזכרו לחי העה"ב שזה כבدني
כל ימיו ולא הייתה עזובה ולא שכחה מיד נתקבעו כל הנשים ישבו עמה
עשוי עליו מספדר גדול ועצום והאנשים התעסקו בתחריכו וכל צרכי קבורתו
וקברו אותו בכבוד גדול ואחת אשה בוכה וצעקה אמרו לה מה שمر אמרה
לهم חגיגהשמי כיון שנAKERו אותו חסיד נעלמה אותה אשה מן העין מיד ידעו
שם מסכת חגיגה הייתה שנראית בצורת אשה ובאותה בשעת פטירתו לספוד לו
ולבכחותו ולקברו בכבוד על שהיה שונה אותה תמיד ושוקר ללמדם בה עכ"ל
ומזה יבין איש הנלבב כמה גדול יהיה כח מליצתה לעד על האיש הזה
למעלה לצורך בצרור החיים את נשמו ולהצלו מיום הדין הגדל והנורא
שעתיד להיות לעיל:

2. והנה בלויים כתיב ומבן חמישים שנה ישוב מצבאה העבהה ולא יעבד עד זה
רמו ג'כ לשאריי אנשיים שמאו לא יעבד כל בר בעולם המעשה והנה ידוע
שבשבועה ימים שיש בשבוע הוא מרמו לשבעים משנה כל יום לעשר שנים
וכשהגיעו לחמשים שנה הוא רמו שכלו אצל החמשה ימים ומחילה יום

להאדם להיות בקי בע"פ הוא אפילו אם הוא עדין בימי נעוריו וכ"ש כשמגייע² קרוב לימי הזקנה שאז נוטים צללי ערב בודאי מן הנכון להכין באיזה לימודים שייהיו נכונים לימי הזקנה לחזור בהם פן ח'יו יחלשו מאד עיניו וגם שייהיו נכונים לעת מצוא להшиб לפני האדון כל כשיאמרו לו עמוד וערוך מקרה שקרית ומשנה שנייה וכמו שכתבנו לעיל:

וראיתי בסה"ק שהפליגו מאד בלימוד המשניות מפני שהוא יסוד התורה שבע"פ וכתבו שאשר בן יעקב הוא ממונה לעיל לימוד המשניות (ורמזו לדבר מאשר שמנה הוא אותיות משנה) וכל מי שהוא בקי בה אינו מניחו לראות פניו הגיהנום וכשרוצה אדם להיות בקי בע"פ באיזה מסכת או איזה סדר משנה ציריך להתנהג כמו שאמרו בע"ז דף י"ט על הפסוק הון מהבל ימעט וקובץ על יד הרבה אם עשה אדם תורה חבילות חבילות דהינו³ שగрис הרבה יחד בפ"א ימעט (שאינו יכול לחזור על לימודו ומשכח)

השי שהוא קרוב לשבת ואיתה בגמר שבועות הששי מצוה להשכים בברך להכין כל ערכיו שבת וה"ג משהתחלו הימים שאחר החמשים ערך להטיל מע"ע ענייני העולם שהוא רמזו לימי החול ולזרע עצמו ביותר תורה ומע"ט שייהיה מזמן בידו ליום שכלו שבת והנה איתא באבות בן ארבעים לבינה בן חמשים לעצה ופירש הרע"ב שיווכל ליתן עצה ואיתה מקודם באבות מרבה עצה מרביה תבונה ואמר לנו התנא בן ארבעים לבינה וכשבא אח"כ לימי החמשים אז ניתוסף בו בינה עד שבאין ב"א לשאול עצתו וא"כ כ"ש שציריך אז להתייעץ בעצמו אודות עניינו איך להכין צידה לבית מודע:

3 ובאמת האיש שנutan לבו תמיד לחזור על לימודו בלבד שבזה מצליח ומשתמר תורה וכדכתיב קובץ על יד וככ"ל ניכר בזה חיבתו לתורה שחס לשומרה שלא לשכחה וכן שומר אדם כי של פנינים שלא לאבדה וכל מי שנutan לבו לחזור תלמידו יותר הוא מראה את ערכ חיבתו לתורתו ולעתיד מתחילה ערכו ע"ז מאד וכמו שאחז"ל חגיגה דף ט' על הפסוק ושבתם וראיתם בין עובד אלקים לאשר לא עבדו דהינו בין שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה פעמים ואחד עיר"ש בגמר דלא קאי לחלק בין מי שלומד יותר מחבריו זהה פשוטא אלא ששניהם לומדים בשווה אלא שאחד נתן לב לחזור יותר כבר ידי' ניכר מעלתו על של חבריו ואם בין מאה פעמים למאה פעמים ואחד ידי' ניכר וכ"ש מי שאינו נותן לב לחזור כלל לימודו ע"כ אхи חזק עצמן בעיקר הוה וינעם לך:

ואם הוא קובץ על יד (דהיינו מעט מעת) ירבה וע"כ חוץ מן השיעור שלומד כסדר איזה מסכת או איזה סדר משנה יראה שיתקbez אצלו בכל שבוע עכ"פ דף אחד גمرا או איזה פרק משנה להיות בקי שם בע"פ (זהה הדף והפרק כיון שנעשה בקי בו בע"פ יראה שלא ישכח ממנו והעצה לזה שבעת שבתו בביתה או בעת אכילתיו קודם ברהמ"ז יחזור עליו בע"פ ויוכל לקרוא עליו זה השלחן אשר לפני ד' כדאיתא באבות) ובהמשך הזמן יתקbez אליו הרבה דפין ופרקם. תורה הבית פרק ו'

הגאון ר' אלחנן ווסרמן זצ"ל

הדרך בלימוד גمرا בעיון

(אייגרת שליח רבינו הקדוש הי"ד לתלמידו רבינו משה שמואל שפירא ביום ראש ישיבת באר יעקב)

אלול, תרצ"ו

שלום וברכה לרעי היקר ומאד נעלמה
שלשלת היוחסין מר משה שמואל יהי שפירא.

לلمוד כל הראשונים הוא דבר קשה, וראוי ללימוד חדשני רמב"ן ורשב"א, ואם גם זה יקשה לו ללימוד רשב"א בלבד. ולה לימוד זהה יהיו כמו לימוד תוס'. חורה כמודומה שצריך לפחותות ד' פעמיים כדי לזכור, ובפחות מזה נשכח במהרה, וטוב ללימוד מעט בכמות כדי שיזכור, מלמד כמות הרבה ולשוכחה מיד. ראוי לקבוע איזה זמן לחזור על מה שלמד ב"זמן" העבר. אם ירצה לעיין ברמב"ס טוב יותר בהלכה שהוא עוסק בה על אחר. במס' שיש ר"ן באלפס צרייך ללימודו, ובמס' יבמות אין ר"ג רק נמקי יוסף לשונו קצר מאד, וכמודמני כי רבו לקוח מריטב"א.

אם ירצה לפלפל עם בחורים מופלאים, ראוי שלא להרבות

מחצית שעה ביום. מספרי האחרונים טוב לעין בדברי הגראע"א. מ"ש "וּמְתַרְבָּה הַעֲצֹבֵן"—אם ילמוד כפי כוחו אין להטעיב כלל. הכתוב "והגית בו" פירושו "טראכטען", והמחשבה התמידית בתורה היא העצה להטעות.

הברכו בחים ושלום וכל ט"ס
אלחנן בונם ווסרמן

סדר לימודו של הגאון ר' אלחנן ווסרמן זצ"ל
[כפי שמובא בספר אור אלחנן פ"ז]

"חוור, חוות, ולא תצטרכ לבלוז" היה מדרתו בתורה. שירות עשרה פעמים חוות על הש"ס. נהג היה לגרוס ולשנן פרקו חוות ושנן, לחוור על כל מה שלומד פעמים מרבות מادر, מבלי להטעיב ומבלי שיפוג ממנו גורם החידוש וההפתעה בפעם העשירה כמו בפעם הראשונה. ככה התנהג מיימי שחזרתו עד זקנה ושבה — ועד בכלל. אחרי שעבר רבי אלחנן את גיל הששים, וכבר לימד ברבים מסכת פלונית קרוב לעשרים פעם, התבטה يوم אחד בשיחו עם רבי יהושע דוד פוברסקי בעל "ישועת דוד" שאינו מסוגל לילך ולהشمיע שיעורו בישיבה אם אינו לומד מוקדם שלוש — ארבע פעמים בין לבין עצמו אותו "דף גمرا" שמתכוון ללמד. כמו כן נזהר לא לומוד ביחידות, כהוראת חז"ל, ובחר לו תמיד איש כלבבו, להכין עמו בצוותא את השעור. ולפעמים אפילו לקח לו "חברותא" בחור ציר מתלמידי היישיבה.

בזהדנות אחת, הטעים רבי אלחנן, כי אף לימודו העצמי בסוגיא לעולם אינו פחות מארבע פעמים, אחרת כמעט אין מוצאות לידי ולזכור צורתא דשמעתתא. פעם ראשונה לימודו בשופי. אם נתקל בקושיא, הריהו מפרש לעצמו את הדבר הקשה בפה מלא, עד שימושו לאזנו, ומהרחר בו מעט. מצא לו תירוץ — מוטב; לא

מצא — הריאו ממשיך ללימוד הלהאה ואינו מתעקש לפטור עבשו דוקא את החידה. "אין משייגים תירוץ בכח" היה אומר אלא כשלומד את הטוגיא שוב חזר וምפרש לעצמו את הקושיא בניב שפטים, חזר ומהරדר בה, אולם אין מתעקש למצוא תירוץ. וככה בשלישית, ככה בפעם הרביעית, עד שלרוב העניין מתבהר והתירוץ נמצא מאליו. ועוד זאת ממדתו, שכאשר מגיע לסיום עניין כל שהוא — פיסקא בגמרא, קושיא ותירוץ, בירור הלכה מסעפת — הэн כשלומד ביחידות הэн כשלומד עם זולתו, ישוב ויאמר: "ובכן, מה אמרנו פה?" ויחזור במילים מטכחות על תורף הדברים.

וכמידתו לעצמו ככה הרגיל לתלמידיו. מספר אחד מותיקי הישיבה דברנוביין: "לפי הסדר שהנהיג עמנו, היינו חזריים על מסכת לא פחות משתיים עשרה פעם". פעמים ראשונות למדו התלמידים בשיעור השישי את ה"דף" לימוד עצמי, בחברותות, בתורת הכנה לשיעור. אחריכך שמעו אותו מפי ר' אלחנן, חזרו עליו בו ביום, וגרסו שנית ושלישית עובר לבחינה שהיה בוחן אותם בסוף השבוע. אחרי הבחינה שבו לשנן את ה"דף" בתוספת מה ששמעו בעת מפיו.

נוסף לזו את כ斯基ימו פרק שלם נערכה "חורה" במתכונת שהיה לומדים מבראשית: "הכינו" מחדש את השיעור, כאילו זהוי פעם ראשונה, רבי אלחנן גם הוא חזר והשמיע לפני התלמידים את השיעור כמו בפעם ראשונה, ושוב היו חזריים על שיעורו כדרך שעשו בלומדים פעם ראשונה ממש".

איזהוי דרך ישרה

תלמידו ר' חיים יצחק פופקה מעיד, ששמע הרבה פעמים מרבי אלחנן את ההערה המעשית הבאה, כיצד להשbie דרכי הבנה בלימוד גפ"ת. היה אומר "כשלומדים גمرا ציריך לשנן פעמים

אחדות גمرا עם רשיי בלבד, ללא בעלי תוספות, להוציאו "תוספות" אחדים שיש בהם הכרח לגוף הפשט. באופן זה יש לגרוש את כל דברי הגמ' ממשנה אחת עד המשנה הבאה פעמי אחד יישר פעם עד שלא יהיו מגומגמים בפין. רק לאחר מכן יש למלוד "תוספות" — ובלי ספק יבינו יותר טוב באופן זה את דברי התוספות, ירגשו בהירות, ויהקקו בזכרון פירכמה ממה שזכרים אלה שלומדים את התוספות תיכף בפעם הראשונה בחדא מחתא עם גمرا ורשיי.

"ומברשי אחזה" הוסיף והטיעים רבינו אלחנן "יש מסכחות אשר אמנים למדתי אותן בדרך זו מתחילה גمرا ורשיי פעמי אחדי פעם, עד כדי ידיעה על בורייה, ורק לאחר מכן דברי תוספות: ולעומת זאת יש מסכחות שלמדתי גمرا ורשיי עם כל התוספות וגם על התוספות הללו חזרתי פעמיים רבות מادر להיות דבריהם מחווורים לי כשללה, אך למעשה כשבדקתי התוצאות נتبירר: שמסכחות אשר למדתי מתחילה גمرا ורשיי ללא תוספות, בין שהגיע אחריכך חור לימוד התוספות, נקלטו ונשתרשו הדברים בשלבי תיכף מפעם ראשונה, ובצורה יסודית, שאין בכלל להשותה עם הסוג الآخر שלא הבנתי במידה שנייה את דעתך".

הגאון ר' אהרן קוטלר זצ"ל

בענין קיום התורה בישראל

בהזדמנות זו רצוני להבהיר בדברים אחדים את המטרת והשאיפה של בית מדרשנו, ואת ההכרח החיווני לכל ישראל בקיום של מוסדות ללימוד התורה במדרגה גבוהה ובהתרמסות מלאה לתורה.

א) התורה היא נשמת החיים של עם ישראל בפועל ממש, והוא היא מטרת — קיומו ותכליתו ותעודתו בעולם, ומילא מובן שקיומו תלוי בהתקשרות לתורה ולימודה. ידוע כי עם התרופפות לימוד התורה במדינות שונות התרופפו עמו קיומו של עם ישראל בכלל,

כى לआט לאט יבש המעיין שמננו ינicket החיות לקיום התורה ושמירת המצוות, ונחלשו הקשיים למקור ולמרכזה החיות, עד שהגיעו לטמיעה והתבוללות ר"ל. [ויש לדעת כי מה שיש ליחידים או קבוצות שאינם שומרי תורה איזה קשר לעם ישראל רק עי"ז שיש עוד תורה בישראל, וישנםعمالים בתורה, שמצוות תוצאות חיים גם להאברים הרחוקים מהלב, ולפעמים ישנה גם ירושה של מדות ותוכנות ע"י קשר לתורה של הדורות הקודמים]. וכל זה ברור ומאותמת בקורות עם ישראל במהלך הדורות.

וכל קורות דברי ימינו שנאמרו לנו מראש בתוה"ק, ונתרפשו ע"י החכמים, גם עניין זה מפורש במקומות אין מספר בתורה ובഴ"ל ומהם בתורת כהנים בתחילת פרשת בחוקותי, אם בחוקותי תלכו, שתהייוعمالים בתורה, ובצד השני אם לא תשמעו לי — להיותعمالים בתורה, ואח"כ ישנן שבע דרגות עד לכפירה בעיקר ר"ל, וההתחלת היא מחסרוןعمالות התורה, ועי' בפירושי בפ' הנ"ל.
ב) קיום התורה בישראל תלוי במציאותם של חכמי התורה אמיתיים, שהם המוסרים אותה מדור לדור, והשומרים על מקורייתה וצורתה הבלתי — מזויפת. באין חכמי התורה מתחילים להעמיד את התורה על דעת עצם, לוזיף את רוחה וגם את עצם מהותה, בשוגג, ואח"כ גם בمؤיד ומשבחת התורה וחסرون גישה נכונה להבנתה מגיעים לעקירות יסודית התורה והדעת ח"ז.

ג) באין "לומדים" אמיתיים חסרים לכל ישראל מרבייצי התורה המשיכים את שלשת המסורת מדור לדור, וחסרים גם המהנסים לדור העתיד ברוח התורה בטוהרתה ובלמורתה — וזה נוגע לכל דרגא של חנוך לתורה, שאם אין לומדות יסודית ורוח התורה א"א להשרישה בכלבות הדורות הבאים. ועוד, שעמל התורה ויגיעתה הם התנאי והעורך גם לשלים האמונה וההכרה, וכמו שיתבאר להלן.

ד) הדרך היחידה להעמדת גdotsי תורה ותלמידי חכמים אמיתיים היא רק ע"י התמסרות מלאה לתורה, ברכוז כל כחות הרצון וכל הנסיבות. ידוע גם مما שראינו בעינינו בדורות האחרונים כי רק באופן זה הייתה עלייתם והתגדלותם של כל גdotsי

ישראל. ואף בדורות הראשונים כמלאכיהם, בלבד הרחב כפתחו של אלם, הוצרכו ליגעה תמידית למעלה מן המשוער — וכן ידוע בתלמוד במקומות אין מספר, גודל יגיעתם ועמלם בתורה, בהתפשטות מכל העניינים הגשיים — והרי התוה"ק ארוכה הארץ מידה ורחביה מני ים, וזה לא רק בכלליות, אלא גם בכל מקצוע שבתורה וכל עניין ועניין. והרי ידוע גם שדברי תורה מאירים ומשלימים זו"ז, והם "עניים במקום זה ועשירים במקום אחר", ואחזק"ל אימתי היא מאירת עינים בזמן שהיא תמיינה, ו"אייזה תלמיד חכם — כל שואלין אותו דבר הלבה בכל מקום ואומרה". וביתר, שגיעה ועמל הם מעצם הדברים שה תורה נקנית בהם, ובלתי זה איננה קניין בנفس האדם, ואינה הופכת את מהותנו ונעשה לחלק מעצמותו, — שזויה הדומות והמציאות של ת"ח אמיתי.

ה) וכן הוא העניין בנוגע לרוח התורה ואמונה ביסודותיה, שההתעמקות בתורה מאירת העינים בבהירות האמונה בתורה שבכתב ושבע"פ, ובאמונת חכמים חכמי התלמוד והקדמוניים, ועייז נפתח לנו פתח להשקייף על מאורעות העולם לאור התוה"ק. הרבה רוחות רעות ונחשולים עומדים בזמןנו לבלע ולהרוו את יסודות האמונה, בעיקרים מתווך חומריות ההשקיפה והרדיפה החמרנית הבלתי — מוגבלת, ומהם הקשורים בטעות עם התפתחות דעתה של הארץ, וביותר ע"י השקפה מוטעת על מאורעות כלל ישראל בתקופה זו, ורק ע"י אור התורה נפקחות העינים לראות את הדברים באורם הנכון, וביתר רואים כיצד נאמר לנו מראש כל מה שיתרחש עם כלל ישראל במשך הדורות, ונתקיים הכל בדיק מפליא, ובסדר שנתנה התורה, ופירשו חז"ל כל המאורעות [ועי' רמב"ן סוף פ' האזינו], וכל ההרהורים והpekפוקים מתנפצים אל הסלע האיתן של ההכרה הברורה בתורה ובדברי חכמים, וכל הקושיות והתמייחות נהפכות להוכחות עצומות באמיתות תורה מן השמים.

ו) בדור זהה אחרי החורבן באירופה, שנחרבו מרכזיו התורה ונמצא העולם שם, הוטל התפקיד הנשגב על יהדות ארא"ב וארא"י לבנות הנחרשות ולטעת הנשמה להקים מבקרים לתורה ויר"ש,

וליצור אוירה של התמסרות לתורה ואמונה בקדושתה ונצחותה
MBOLI להתעסק בשום דברים צדדיים וחיצוניים, שרק באוירה זו
אפשר לגדל דור של ת"ח שלמים בתורתם וברוחם.

בעל ה"חזה איש" זצ"ל

הדרך להצלחה בלימוד

שלוי רב,

מכתבר הגעuni. אם אמנים רצוני העז להצלחת הלומדים
הצעירים בלימודם ירגישוני כשהרבך לנגד עני מבלתי משים, וככיו^{לו}
אני רואה מן המפריעים העומדים על דרכם, ואשר הסיבה העיקרית
בסדר הלימוד שצורך זהירות יתרה, לעשות את העיקר לעיקר, והוא
העוזן בכירור הכללים והפרטים בכל סוגיא שיהי המשא וממן שגור
ושנון, לזכור את ה"לכארה" ואת המסקנה, את ההלבות הודאות
ואת אלה שנוטנים מקום לדיוון, ועיקר זהה דורש عمل ומלחמה
פנימית נגד העצלות בשינוי כמה פעמים אף בלי חידוש, ולהזoor על
אתר כמה פעמים לדקך בדברים שאין השכל נהנה מהם בתחלה
ואדרבה מכבים עליו, אבל העמל זה הוא عمل התורה אשר כל
סגולות לימוד התורה נאמר על עמלה, ואמנם אחר העמל נפתח
שער אורה חדש אשר השכל מתענג ללא קץ, ויש ליזהר מלאריך
בנסיבות סברא, ולעומת זה להאריך בגם בעיון הפשט ובירור
מסקנותיו.

ועל כולם הקניים, שאם לא עשה קניין לא קנה. העיקר
להתרגל בזוכירת האמונה שהכל בידי שמיים. גם הצלחת הלימוד
ועלי' ביראה, וחביבין ישראל שאין צריכין שליח, וכל בר נש בכחו
למצוא טוב ע"י תפלה וד' מתואה כביכול ל汰פלתן של צדיקים,
התפלה היא מטה עוז ביד כל אדם, וכל שישים האדם מבטחו בו
ית' בן יعلا וכן יצלייח, וישמר מכל דבר המפשיד את הלימוד
האמת, הלימוד והתפלה קשורים זה בזה, عمل הלימוד עוזר לאור
התפלה והתפלה עוזרת את הלימוד, תפלה בבחינת "קבע" מרוחיקה

את הלימוד, והלימוד בעצalthים מונע תפלה.
כמובן הדבר רב העמל ובביר ימים.

ואחתותם ברכחה הדוש"ת
אי"ש

(אגרות חז"א אגרת ב')

ד' מכתבים בעניין סדרי לימוד

הగאון ר' חיים שמואלביץ זצ"ל

ישיבת מיר בירושלים
ב"ה, כ"ז ניסן תש"ח

הנני בזה לארך ולעורר את אחינו בני היישובות היקרים הי"ו כי עיקר גדול הוא הידיעה בಗמ' רשי ותוס' במסכתות שלמות כל כמה שאפשר ובלי כמעט בחשיבות של העיון בעומקה של הלכה - עיקר גדול הוא לדעת המסכתא הנ"ל, כי מבלי יסוד זה אין קיום לכל עיון וعمل בעומק הסוגיות.

ולצורך ידיעה זו מוכראח לחזור כמ"פ על הגמף"ת, דבלאה"כ ראשן ראשון נשכח, וכשידעו היטב את הגמף"ת יצליחו בע"ה בעיונים ועמלם, חידושי תורתם יהיו נבונים ומארירים. לכן בלבד מעיונים בעומק הסוגיות, מהנכוון לקבוע סדרים ללמידה גמף"ת בבהירות, ולהשתדל לחזור עליהם כמ"פ ועי"ז יתרגדלו בע"ה להיות למאורות בישראל.

הכותב וחותם לכבוד התורה ולומדייה
חיים שמואלביץ

הגאון ר' משה חברוני זצ"ל

משה חברוני

ראש היישיבה דישיבת חברון בניי בעיה"ק ירושלים טובב"א

ב"ה, ירושלים כ"ח בניסן תשלה

**לכל בני היישיבות היקרים העמלים ויגעים בתורה ד' עליהם
יהיו.**

באו נזזה לעורר בדבר דרך הלימוד בזמן האחרון שנשתבש
מאדר ונשתרש הטעות, שלומדים שני סדרים, סדר א' הנקרא עיון
וסדר ב' הנקרא בקיאות. ובאמת שני הסדרים הם לא בסדר, העיון
לאו עיון הוא והבקיאות לא בקיאות.

אחרי שבסדר העיון לומדים בעשרה דפים בזמן או פחות, היינו
כעשרים דף בשנה.

ואין זו הדרך שדרכו כל הדורות בישיבות ועל זה נאמר אילו דייקין
כולי האי לא תניין. ולא כך תננו רבנן, וסדר הבקיאות לומדים ולא
חוורים ואין בלימוד זה שום בקיאות.

אלא הדרך הנכונה באמת ללימוד שני סדרים באופן אחד, היינו
בעיון, ועיון מה שלומדים בעיון דיליה ולא עיון בכל האחרונים,
לומדים ראש"י בעיון רב ותוס' ועוד קצת ראשונים בעיון, וצריך
ללימוד כל יום דף אחד לפחות, וביום שני ושני ושבת לחזור כמה
פעמים, ואם לומדים סדר א' בעיון ושני בקיאות צריך להתחילה
מתחלת המסתכת הן העיון והן הבקיאות אלא בעיון צריך ללימוד עמוד
אחד בערך כל יום, וסדר ב' ללימוד עוד עמוד ולהזoor פעמיים אחדות
על המקום ואח"כ לחזור בין משנה לבין פרק וכו'.
ואם בלימוד בעיון מתקשים באיזה עניין לא לעמוד על זה ימים
ושבועות אלא מעיניים היטב במחשבה عمוקה ובعيון הראשונים
ולומדים הלאה אף שנשאר קשה.

ובאופן כזה אפשר ללימוד היטב מסכת בזמן אחד ולהבין
ולהשכיל ולעלות מעלה מעלה בתורה כמו בזמן הקודם ודורות
הקודמים וצריכים לדעת שמה שחסר בבקיאות חסר גם בהבנת

הדברים, כי תורה עניה במקום זה ועשירה במקום אחר ואי אפשר לבנות שום יסוד בלי בקיאות. ואמנם למדו בדרך הנ"ל יקיים בכל אחד יגעת למצאת, ויתגדלו בתורה בעהיה'ת כמו בזמן הקודם ודורות הקורדים.

הכו"ח למען כבוד התורה והعملים בה
משה חברוני

הగאון ר' אלעזר מנחם מן שך שליט"א
אלעזר מנחם מן שך, קריית היישיבה, בני ברק
ב"ה, יום ב' כ"ו בניסן תשלה

לכל בני היישיבות היקרים שיחיו, שלומכון יסגת לעלם,
באנו בזה בדבר סדר הלימוד שבזמן האחרון ראינו שנשתבש
אצל בני היישיבות שכל כרך לומדים כמות מועטה, שבזמן אחד
לומדים כעשרים דפים פחות או יותר קצת, ובאנו לעורר אתכם
שלא זו הדרך לעליי בלימוד גם מאז ומתמיד לא למדו כרך, ומתרך
זה אחר שעבר עליו הזמן, אינו מוצא סיפוק נפשי רואה שאין בידו
כלום, כי הלא דברי תורה עננים במקום אחד ועשירות במקום". ובכל
דייעות אי אפשר להגיע לשום דרגא בלימוד, ומאו ומתמיד הי'
טופס מקום עיקרי החזרה, שהיו חזרים כמה פעמים על כל מס'
ומס' ומתוך זה נתקיימה בידו, ולא כרך היום שאין חזרים כלום, ואין
להשלות עצמו שמעינים בהראשונים ועוד ספרים, שאחרי כל זה
אין סיבה ללמידה כמות כל כרך מועטה.

ולזה דעתנו שעל כל אחד ואחד ללמידה לכחפ"ח דף גמ' בכל
יום, ולעין בספריו הראשונים ובספריו האחרונים המפורטים, ולהזכיר
על לימוד כל אחד כפי שקובע לעצמו אם אחר כל פרק או שני
פרקים, או אחר גמר המסכת, ובזה ימצא סיפוק אחורי שעבר הזמן
যি�ודע מסכת, ובזמן השני יודע עד מסכת, וכן הלאה עד שהיא בקי

בסדר או שני סדרים, זה יתן לו עידוד להמשיך עוד ועוד, ועל להתאמץ לחדר חידושים, כי הכל מעצמו יבא.
כל זאת מעצנו לנחוין לעורר, למען חיזוק התורה.

ולכבוד התורה אנחנו חותמים
אלעזר מנחם מן שך

בש"ד מוצאי ש"ק בראשית כ"ח תשרי תשמ"ו

הנני פונה בזה לכל ראשי הישיבות ומגידי שיעור בהישיבות בכל מקום שהם אחרא בקשת הסליחה מכלכם בדבר המעיק לי זה מזמן. בזה שנשתנה סדר הלימוד היום, מכפי שלמדו משנות דור ודור שלומדים כ"כ איטי, ונזדעוצתי לשמעו מכמה בחורים שלמדו בשיעור שלהם בכל חדש אבל עד אחרא יהכ"פ רק דף אחד בغم' חזאת הם קוראים לימוד בעיון, ובבקיאות עוד שני דפים. ואני לא ידעת מה זה עיון ומה זה בקיאות, וכי מחדרים מערכות של חידושי תורה והרי גם בעיון וגם בבקיאות צריכים ללימוד גם רשי' ותוס' ולהסביר ולהבין, ואם לא מובן מסתכלים בהראשונים ובאחרונים המפורטים כמו בפני יהושע והגראע"א וכיוצא בהם, ובמיוחד תועלת גדולה היא ללימוד ספר קצוה"ח, אבל בדרך לימוד כמו שלומדים עכשו ח"ז תשתחה תורה מישראל, והעיקר הוא לרכוש יותר ידיעה בgam' רשי' ותוס' ולהזور כמה פעמים שבלי זה השכחה מצוי' כמו שהшиб הגר"א להגר"ח מוואלאזין כמו שמבואר במעשה רב ע"ש. עכ"פ על סידור לימוד כמו בזמננו ללמידה דף בשבוע או דף וחצי לא עליה על דעת מי שהוא.
ולכן באתי רק לעורר לאלו שבדם לתקן ראשי ישיבות ומגידי שיעורים, אם כי אני כדי לבוא לעורר לאלו שהרבה מהם גדולים וטובים ממני, אבל מעיק עלי מאד ולא אוכל להתפקיד מלהחות

דעתך בזה כי חשבתי דרכי כי הדבר בעתו עכשו שהחלש יגיד חזק
אני ואני זכר הימים שלפנינו איך למדנו ואיך עלו בדרוגם, ועל ידי
דיעה בכמה מסכתות באו מילא החידושים כי דברי תורה ענים
במקום אחד ושירים במקום השני, ועל ידי זה אפשר לשאל
מקום אחד למקום השני ולהתרץ.
ואני מבקש עוד פעם סליהה מכלכם, ויתברכו ויצליחו ויעלו
בלימודם בתורה וביראת שמיים.

מאת הכהן לכבוד התורה
אלעוזר מנחם מן שך

בעל הקהילות יעקב זצ"ל

דברי חיזוק והדרכה ועידוד לבני תורה

... אכתוב לך את הידע לי מתוך הנסใจ ... תלמידים צעירים
טועים הרבה בדמיונם, בחשבם שאינם מצליחים ואיןם עולים, כי
ההצלחה לעלי' האמיתית אינה ניכרת לעין התלמיד, כל דף גمرا
שלומד ו מבינו היא ההצלחה, כל תוספות שהבינו היא ההצלחה, ולעת
לאט קובץ על יד ירבה, ובמשך הזמן נעשה גדול בישראל, מבלתי
הבטה בכל יום ההצלחה או לא.

מה שיראה לפעים שחברו עליה יותר בכשרונו ובתפיסתו
וכיו"ב, אינה ראי' כלל על העתיד, ראי' רבים שחשבום בצעירותם
לבתיהם מצליחים וכיו"ב, ובמשך הזמן עלו ונתקעו בדיעה יסודית
ברוב ש"ס, ובחכמה והבנה מאירה בדרך ההלכה וההוראה.

העיקר למדוד בהתמדה נכונה, ולהבין היטב הסוגיא לכל פרטיו,
ולזכור כל סוגיא לכל הפחות ד' פעמים כմבוואר בגם עירובין, ואם
הבנת הסוגיא עולה בקושי, ומעורפל אצלו, אל יפל לבו כלל וכלל,
כי לפום צערא אגרא, וסוף ישתלם לו מהשי"ת כפל כפלים או ר
התורה, וצריך למדוד הסוגיא עוד פעם במתינות, ודוקא עם
חבר — והוא עיקר גדול — ולפלפל עמו, ואין התורה נקנית אלא

בחבורה, ואין זה דרך כלל להתרחק מפלפול חברים בשבייל שלו להתגאות, לא זו הדרך ולא זו העיר, צריכים לפלפל ולדzon בכל דבר עם חבריו ורבותיו, והכונה העיקרית הוא בשבייל להבין תורה ה', ואם נופל בלבו מחשבת גאה או כיו"ב, אמרו לעולם ילמד אדם שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

הכלל שלא לחשוב כלל אודות עצמו אם מצלה או לא, רק לחשוב אודות אותו דף גمرا ואotta סוגיא אם מבינה לנכוון או לא, שאם מבינה יחזור עלי' ד' פעמים, ואם אינה בהירה לו ילמד עוד פעם במתינות, ודוקא עם חבר טוב, ואז יחזור עלי' ד' פעמים וצריך לידע בבירור שהוא כבר הצלחתו הגדולה להבין חלק מהתורה לאשוו, ובמשך הזמן יראה רוב הצלחותו.

ובדבר הגאה, היא מחלת כללית, וצריך הרבה ס"ד, ומה שביד האדם לעשות הוא לקבוע זמן ללמידה לתיקן עצמו בעבודתו ית', ולהתפלל להש"ת שיעזרו להנצל ממדות רעות.

כל תלמיד ותלמיד יש לו זמני עליות וירידות, ומנים מזמינים שונים, וסיבות רבות לזה, והכל נסינוות לאדם, ואל יפול לבו כלל, כי העוה"ז הוא עלם התמורות לאין שעה, וסוף הצלחה לבוא. בודאי תפילה מועלת הרבה מאוד, אך לא יצפה שתמיד ימצא משאלותיו כרצונו, כי הכל הולך כפי גורת הש"ת, והכל לטובה, אשר אמנים הרבה פעמים לא יכיר האדם הטובה אלא לאחר זמן רב.

דברי חז"ל קדש קדשים, אמרו: לפום צערא אגרא, ובכל הנסינוות והצער והיגיעות שיש לאדם ע"י עסק התורה הוא המביא לבסוף להצלחה הגדולה.

צריך ללמידה בכל יום כחצי שעה שו"ע עם "משנה ברורה", לידע את המעשה אשר יעשה, וזה לימוד למעשה.

קריינא דאגראת אגרת ג'

תלמוד לערך שני דפים ליום

בעה"י יומם ה' פ' חי שרה תש"ב

שלו' וכט"ס למע'.

מכתבו הגעוני ובדבר סדר לימוד לא כל האדם שווין והכל לפי הנסיבות, בדרך כלל ע"פ רוב הנכון ללימוד סדר א' בעיון עד כמה שידו מגעת, וסדר א' ב מהירות לבקיאות, כמו שנagnet בזמן האחרון. הלימוד בבקיאות לערך שני דפים ליום ולהזור אותן בו ביום פעמי שני.

כל סברא או חידוש דין או ביאור או ישוב איזו קושיא שיתחדר ליר אפי' כ שנראה שהוא דבר פשוט וקל, צרכיים לרשום בפנקס מיוחד והוא תועלת גדול להצלחה. והשיות יהא בעורך שתעללה בתורה וביר"ש למעלה ותהיה לגפן אדרת לתהילה ולתפארת.

דו"ש

יעקב ישראל קניגסקי

וצריך לבקש רחמים ולהתפלל תדир על סיועתא דשמייא והשיות לא ימנע טוב להולכי תמיים.

קחינה דאגרתא אגרת ה'

ע"י ריבוי החזרה מתפתחה היכרונות

עד ההצלחה בלמוד, לא כל הנסיבות שווין,ומי שכשרונו אינו נוטה לפולוף בחדרשי תורה, צריך שייחי עיקר לימודו על בקיאות, היינו רק להבין פשוטות הסוגיא ולהזור עלי' אפי' עשר פעמים עם חבר טוב. וילמוד כל יום לכה"פ דף אחד ולהזור עליו כמה פעמים כנ"ל.

ובסדר הראשון למד בעיון אותה גمرا שלומדים בישיבה,

ובסדר שני ילמוד אותה גمرا עצמה על בקיאות ואפילו بلا תוס' (רק התוס' השיכים לפשט אותה סוגיא ראוי ללמידה) ובעה"י יצליה, ובכל אופן ילמוד דף חדש בכל יום אפילו בשבת. ובכל שאלותיו וספקותיו, יפנה להרדה"צ המשגיח שליט"א.

כל פרק שיגמור יחזור עליי שוב מהחל ועד כליה וכשיגמור הגمرا יחזור עליה שוב מהחל ועד כליה. ובכל עיקר הצלחה הוא בחזרה וע"י רבוי החזרה מתפתחה הכשרון (שלآخر שהסוגיות מתבגרות, הכשרון מתפתח).

וע"ד העתיד ודאי ובודאי יעוזר לו השיעית אם ילמוד התורה לש"ש.

והנני דו"ש ומברכו בהצלחה רבה ברו"ג

יעקב ישראל קניבסקי

הנני כותב כ"ז בחפazon רב, והעיקר שיתיעץ עם כבוד המשגיח שליט"א בן"ל.

קרינא דאגראת אגרת ו'

תפילה ר' נחוניא בן הקנה

בכניסתו לבית המדרש יאמר:

יהי רצון מלפניך ה' אלهي ואלהי אבותי שלא יארע דבר תקלה על ידי, שלא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא על מותר אסור ולא על אסור מותר, ולא אכשל בדבר הלכה ויישמו בו חבריו, ולא יכשלו חבריו בדבר הלכה ואשמה בהם. ותאיר עיני במאור תורהthin, ותצלני מכל מכשול וטעותה הן בדיני איסור והיתר, הן בדיני ממונות, הן בהוראה, הן בלימוד. גל עיני ואביטה נפלאות מתורתיך. ומה ששגיתני כבר, העמידני על האמת ולא תצל מפי דבר אמת עד מאד. כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה.

ביציאתו יאמר:

МОודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי, שמחת חלקך מושבי בית המדרש ולא שמחת חלקך מושבי קרנות. שאני משכימים והם משכימים, אני משכימים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים. אני عمل והםعمالים, אני عمل ומקבל שכר והםعمالים ואיןם מקבלים שכר. אני רץ והם רצים, אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת, שנאמר – "וְאַתָּה אֱלֹהִים תֹּוִידֵם לְבָאָר שָׁחַת, אֲנָשִׁים דְּמִים וּמְרֻמָּה לֹא יִחְצֹוּ יְמֵיכֶם, וְאַנְּאִי אַבְטֵחַ בָּךְ".

ליקוטים

סוד ההצלחה בתורה

א) איתא באבות דרבי נתן (פ"ו). דבר אחר הו וכו, "ושותה ב עצמא את דבריהם" זה רבי עקיבא, מה הי' תחלהו של רבי עקיבא, אמרו: בן ארבעים שנה הי' ולא שנה כלום, פעם אחת הי' עומד על פי הבהיר, אמר מי חקקaben זו, אמרו: לא המים שתדר נופלים עליה בכל יום, והי' ר"ע מתחמה (הג"ה הגר"א), אמרו לו עקיבא! אי אתה קורא "אבני שחקו מים", מיד הי' ר"ע דן קל וחומר בעצמו: מה רך (המים) פסל את הקשה (האבן), דברי תורה שקשה כברזל, על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבך שהואبشر ודם (רך), מיד חזר ללימוד תורה, הلق' הוא ובנו וישבו אצל מלמדינו תינוקות, אל' רבי למדנו תורה, אח' ר"ע בראש הלווח, ובנו בראש הלווח, כתוב לו "אלף בית" ולמדה כולה עד תי'ו, הلق' וישב בין לבין עצמו, ואמר אל' פ' זו למה נכתבת, בית' זו למה נכתבת וכו, הי' לומד והולך עד שלמד את כל התורה כולה, הلق' וישב לפני רבי אליעזר ולפני ר' יהושע, אמר להם רבוחי פתחו לי טעם משנה, כיון שאמר לו הלכה אחת, הلق' וישב לו בין לבין עצמו, אמר דבר זה למה נאמר, חזר ושאלן והעמידן בדברים וכו, עי"ש.

ויש לדרך אחר ששאל ר"ע מי חקקaben זו, והשיב לו "לא המים שתדר נופלים עליה בכל יום" ? וудין הי' מתחמה, – מה הוסיפה לו תשובה שנייה מן המקרא "אבני שחקו מים" יותר מתשובה ראשונה.

ונראה דבתשובה ראשונה לא נתבאר לו הטעם וסוד הדבר, איך תדריות הנפילה גורמת לחוקק, כיון שכואורה אין לדבר הרך – המים – הוכח לחוקק באבן הקשה, ועל כך השיבו סוד הדבר מהמקרא שנאמר "שחקו", דשחקה משמעה שפעלת בכל פעם מהיקה בסלע, אלא שהפעולה היא בעלת רושם כל כך מועט לעיני הבשר, עד שנדמה שאין כאן פעולה ורושם כלל, אבל באמת יש כאן פעולה רושם בכל פעם שהמים נופלים, והתבונן רבי עקיבא

בזה סוד הדבר: דאם נאמר שאין כאן רושם כלל בונפילה האחת, מה תוסיף תחת כוחה השניה שהוא עתה ראשונה, ובן חזר אף לאלפי אלפיים פעמיים, ולמה אם כן בסוף נחקר הסלע, אלא ודאי כן הדבר שבכל פעם עשו רושם, אלא שאין עין הבשר יכולה להבחין את הרושם הדק הזה, ונשא אז את הקל וחומר...

והנה מובא בתוס' כתובות, שרבי עקיבא כבר למד לפני בן אלאathy קשה לו ופירש, ומסתברא דה' נדמה לו שאין הלמוד פועל בו, ואיןו מתקדם, והתייאש בכשلونו המדומה, לזה עתה שהשיג סוד הדבר, שיש רושם והשפעת הלימוד בכל פעם, אע"פ שאיןו מרגיש בעניי שכלו ולבו, מכל מקום הרושם נעשה וקיים, ועל ידי צירוף של הרבה פעמים, של התמדת הדבר ייחק לבו סוף סוף, וכן ה'.

זה חיזוק ועידוד לכל, שאין יושל לומד כלל וככל בעולם, — מהקל וחומר הזה ומסודו, שככל דבר של תורה עשו רושם והשפעה אף בלב הקשה והמתיחיל, ובסוף בהמשך התמדת ייחק לבו, ויפתח בדברי תורה ויצליה.

(מסורת התורה פרק כא)

"עיר אנוכי ונבזה, פיקודיך לא שכחתיך" (תהלים קי"ט, קמ"א)
יש לפרש על דרך שאמרו חז"ל (פסחים סו, ב) כל המתיהר
חכמו מסתלקת הימנו, אבל כיוון ש"עיר אנוכי ונבזה" ואין כי
יואר, לכן "פיקודיך לא שכחתיך".

"סעדני ואושעה, ואשעה בחוקיך תמיד" (תהלים קי"ט, קי"ד)
יש לפרש לפי מה שאמרו באבות דרבנן (פכ"ד) דעתו שלומד
ואינו חוזר שוכח כל תלמידו, ובסוף שיושב ודומם ואינו לומד כלל.
ובספריו (קורח פמ"ז) איתא דדוד המלך התפלל "سعدני ואושעה" —

שלא יהיה לומד תורה ומשכחה" ומעטה מובן ההמשך, שכן
שלא ישבח את תלמודו, לא יגיע לידי "סוף שיוושב ודומם", וע"י
سعدני ואושעה, יקיים ואשעה בחקיך תמיד.

בגמ' עירובין נד, א איתא: "מאי דכתיב (תהלים ס"ח) פִּתְחֵר
ישבו בה תכין בטובתך לעני אלוקים. אם אדם משים עצמו בחייה זו
שדורשת ואוכלת, תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו
מתקיים בידו".

וברש"י שם פירש שני פירושים. "shedorset ואוכלת – מיד
לאחר הריגתה שאינו מקפיד על תענוגים אלא אוכל בשר בלבד
תבלין וכן שאר עינוגין. לישנא אחרינה – שדורשת ואוכלת לאחר
הריגתה אוכלת מידvr תלמיד חכם מהודר על תלמודו מיד
כשהמקבלים מרבו. לשון זה נראה בעיני לפי שמצינו בכל הש"ס שדרך
ת"ח להකפיד על מאכלן דרך גדולה וכבוד ועל מלבושיםיהן". עכ"ל.
והנה מבואר מכמה מקומות שיש ב' דרכים לזכור, והם: א'
חוורה ב' הבנה. וההבדל ביניהם הוא, שאם זוכר מחמת שחזור הרבה
פעמים, בזה צריך להיות מסודר ומדוד, שייהא לו זמן קבוע מתי
ללמוד ולהזכיר כל דבר, ושלא יעבור זמן רב מדי בין חזרה לחזרה
[וכדמצינו בברכות לח], ב ברבי חייא בר אבא שחזר ביום שלושים
ואחד על מה שלמד בכל השלישיים יום שלפניו. עיין ש"ע הרב הל'
ת"ת פ"ב הל"ח]. אבל מי שמשקיע את זמנו וכחיו בעיון והבנת דברי
תורה לעומקם, אצלו א"א שייהא מוגבל לזמן וסדרים. וכמ"ש הר"ן
(כתובות סא, ב) שאין לתלמידי חכמים עונה קבועה דזה משתנה
לפי מה שהם צריכים לנדר שינוי מעיניהם בענין לימודם ולטרוח בו
כשמהדרש להם בלימודם דבר, והדבר ידוע שאין כל הזמנים שווים
לهم, עכ"ד. והיינו שמתוך הניתחה דאוריתיתא של עומק עיונו,
שוכח הוא מעולם ומלוואו ושקוע כולם רק בהבנת טעמי תורה.
ואצלו מתקיים הפשט הראשון של רשי", שדומה לחייה שדורשת
ואוכלת ואין מקפיד כלל על תענוגים. אבל מי שזכור מחמת שחזור

פעמים רבות, הנה כמו שהוא מסודר בלימודו, כך צריך שיהא מסודר בכל דבר, בלבשו ומأكلו ושתנו. וכששולט הסדר בחיו זה יעוזր להשליט סדר גם בלימודו, במידע. ולגביו נאמר הפשט השני של רשיי, כחיה שדורשת ואוכלת מיד כך התלמיד חוזר על לימודו מיד. נמצינו למדים, כי יחד עם החורה פעמים רבות, יש להשיב חסיד. נזכיר את הזכור גם ע"י עיונו בעומק. והדבר נראה בחוש, שיותר קל לזכור את הסוגיא אם ידוע איזה ביום חדש או קושיא טובה בסוגיא או מחלוקת בין הראשונים ביסודות הסוגיא. וכן אם הוא עצמו חידש בה דבר מה, שמתוך חווית הלימוד והחדש זכר היטב, בבחינת מילתא דתמייה – דכרי אנשי. וכמ"ש (תהלים קי"ט, ט"ז) בחוקותיך אשתעשע, לא אשכח דבריך. וככתוב (שם, צג) לעולם לא אשכח פיקודיך, כי בם חייתני. ושתי הדרכים משלימות זו את זו, ואחו זזה וגם זזה אל תנח ידין.

(משמעות מהגאון ר' שלמה פישר שליט"א)

"... וטוב להיות בקי במס' אחת היטב מהרבבות **בלא כונה**"
הגאון רבינו חיים מולחין, מובא בכתיר ראש נ"ה

"... כי היה כבר אז למופת להראות לנו מה פירושו של תלמוד תורה, ומה פירושו של תהיו عملים בתורה, וכי העיקר הוא השנון, כי יותר מאשר ראיונו לומר מותך הספר היה מרבה לשנות בעל פה בין הסדרים ובთוך הסדרים, יושב ושותה, הולך ושותה, בזה נוכחנו לדעת כי עיקר לימוד התורה הוא השנון.

באמת הלא מקור לימוד התורה נאמר בקרא דושננתם, משמע עיקר לימוד התורה הוא השינון. וכמו שפירשו בגמ' הובא ברשי' שם על מקרא דושננתם שי יהיו דברי תורה חדודים בפרק שאם ישאלך אדם אל תגמג ותאמר לו, אלא אמר לו מיד. ודרך זה הובא רבות בדבריהם ז"ל תנא מיני ארבעין זימניין ודמי לי' כמו כן דמנחה בכיסיה. ואף אמרו כל הלומד ואין שוניה דומה כאילו זורע

ואינו קווצר. ובדבר זה היה לו גאונות מיוחדת, גאון בשנון, כי לא עיפר ולא יגע משנון, וכל ימיו בעמוד והחזר קאי, מנערותו ועד זקנותו, היה לומד עם חברותות ועם תלמידים הולך ושונה, ועל כולם בינו לבין עצמו קיים את הבלכתר בדרך ובשכבר ובcombe. סיפר לי חכם אחד שפעם אחת אמר לפניו חידוש בתורה, וזה טוב בעיני, ואמר לו דבר זה נכון ונכון וצריך לשנן את חידשו, ותיכף עמד על רגליו והלך אינה ו安娜 כשהוא חוזר על החידוש כו"כ פעמים".

מדברי הגאון רבי אריה זאב גורביץ זצ"ל, בהספרו המובא בספר הזכרון לר' גראן מדורנו רבי שלמה זלמן אוירבאך זצ"ל בביתו, ובדרך אמר לו הגרש"ז: אתם לא תצאו אלא "עם הארץים" גדולים! יש לכם ראש טוב כמו שהיה לנו, אבל הדרך לגדול בלימוד הוא רק ע"י חורה, והרי אתם לא חוררים, ובלי חורה א"א לגדול אפילו אם יש ראש טוב. אני עצמי חורת ע"ד גיל בר מצווה ששים פעם על מסכת בבא-קמא... ע"כ תוכן דבריו.

ביקשתי ממנו לבחון אותי על מסכת גיטין, והוא קבע לי זמן לאחר בחודש. וזה הייתה צורת הבדיקה: הוא לא שאל מהגמ', אלא פתח ש"עaben העוז והתחילה לשאול על הלכות שונות, שאראה את מקורן בגמרה...
(מפי רמ"ג, בעל המעשה).

הוֹסְפּוֹת

למהדורה המורחבת

- ♦ הדרכה בסדר הלימוד:
- ♦ מהגאון ר' אלעוזר מנחם מן שך שליט"א קיד
- ♦ מהגאון ר' משה שמואל שפירא שליט"א קטו
- ♦ מעלה הכתיבה – מכתב מאברך חשוב קטז
- ♦ כלל גדול בחזרה קב
- ♦ על החזרה, במתנה זמניה קבו
- ♦ רק חמיש דקוט קלד
- ♦ בגדרי כל השוכח ד"א ממשנתו קלח
- ♦ ענייני סיום מסכתא קמב
- ♦ ובלכתר בדרכ קנא
- ♦ כיצד ללמד תורה מתוך שמחה קנה
- ♦ ליקוטים והוֹסְפּוֹת קס
- ♦ מהגאון ר' אהרון פפייפר זצ"ל קע
- ♦ עט לזכור קעב
- ♦ מהותן של ברכות התורה קפג
- ♦ ברכות התורה לניעור בלילה קפו
- ♦ עתניאל בן קנו קפט
- ♦ מפתחות קצה

סדרי לימוד

מתוך הספר "כבא המשמש" – הספרים שנאמרו על הגאון
ר' שמואל רוזובסקי זצ"ל

הגאון ר' אלעזר מנחם מן שך שליט"א

לצערנו מושרשת היום טעות בעולם הישיבות, והיא צרת הרבים וכבר דברתי עט הנפטר במה פעים על זה העניין לומדים עשרה עד חמישה עשר דפים ב"זמן", כל אחד משלה את עצמו בלימוד "בקיאות" חצי מסכתא, אבל האמת היא כי לא יודעים לא בקיאות ולא עיון. וה"לומדות" אינה "לומדות" נבונה. ולא לחינם פוקדים משברים באחדים מבני הישיבות, הסיבה פשוטה וモוצקת, אין סיפוק בלימוד שכזה. חייבים ללימוד בדרך שלמדו בדור שעבר. כי בלי זה נשאר עמי ארצות. זקנתי מכם יודע אני שמעולם לא היה למדן שלא ידע ש"ס. צריך ללימוד דף גמרא רשי ותוס' ליום, לחזור ולשנן חמיש עד עשר פעמים, או אז שייר להגעה לידיעה כל שהיא. ובשנתקשים באיזה פרט אפשר לעיין בספר, וכשהדבר אינו מתברר בפעם ראשונה הרי בכל שתרבה החזרה יתרור העניין. יש לגמר המסכתא ב"זמן", ואז יש סיפוק – ידיעת המסכתא. וכן גדלים למדנים, נעשים גאונים, כי מילא מתחדשים חידושים דברי תורה עניים במקום אחד, ועשירים במקום אחר, כ שיש ידיעה במסכתות הקושיות עלות מאליהן, סברות מכאן ולבאן והענין מיושב.

יראה כל אחד לקבל על עצמו איזו שהיא קבלה, יודע כל אחד נגעי לבבו, אך זו צרכיה להיות קבלת הרבים, והוא זה זכות לנפטר הגדול.

[דברי הספר שנאמרו בשעת ההלוי' בהיכל הישיבה]

הగאון ר' משה שמואל שפירא שליט"א

והנה בהספר בישיבה, בשעה שמתו מוטל לפניו, ראו לנכון הראשי הישיבה דפוניבו' שליט"א, לדבר על דרך הלמוד, הראוי שיוינהג בישיבות, שכן אין לומדים היום بصورة הנכונה, ואפשר שמציאת דרך האמת בתלמוד תורה תමתק הדין ותעורר הרחמים. אני אומר דברים משלוי, אלא אמסור מה שמשמעותי ממךן הרבה מבירиск זוק"ל.

הרב זצ"ל היה חוזר תמיד על מה ששמע מאביו הגר"ח זצ"ל, שבנ"תורה צריך ללמוד בכל חודש מינימום ארבעים דף, באופן ברור, ובפחות מזה לא שייך שידע ללימוד. לא נדבר באופן הלימוד של הגר"ח עצמו, אין הוא נמדד בכליים שלנו, שכן הוא לא עמך סתם כמחבר חידושים, שני סדרי לימוד היו לו ביום, שש שעות בכל אחד, ובhem למד שלושים דף, גם רשי' ותוס' רמב"ם טור ובית יוסף, ואמר לבנו הגרי"ז שאט שצעריך לחשוב חשב, אך לכלל אמר שצעריך ללימוד ארבעים דף מינימום, וממן הרב זצ"ל אמר שהוא מורייד חצי – להרב היה הכל זה – וצריך ללימוד עשרים דף לחידש, ובפחות מזה בודאי שבلتוי אפשרי לצאת ת"ח. ועוד אמר בשם הגר"ח שצעריך ללימוד "שנעל און לייכט" [מהר וקל"] ושאלו תינח "קל". אפשר שלא להתעכב מדי הרבה. מובן, זהינו שלא ילחץ המכ אלא למד בקלות. אבל מהר כיצד אפשר, והרי עדין אינו מבין, ועنهו: מזור שהרגלת עצמן להבין לפחות לכך אין יכול ללמידה מהר, לו תלמד מהר, תבין מהר. למועד מהר אינו בקירת דף היומי בלבד, אבל עכ"פ א"צ לדעת כל הקושיות והתרומות, בדרך שלומדים היום בישיבות, שעובר דף בלי קושיה אין מרגשים טוב, לא זו הדרך. אלא צריך ללימוד לפחות עשרים דף לחידש. עם רשי' Tos' ורא"ש, אפשר עם עוד מפרש שככל אחרים, כהר"ן או הריטב"א, ורמב"ם, וכשיש הערות ומתקשים אפשר לחשוב מעט, ולהשאיר לסדר אחר, ובדרך זו שייך שידע הש"ס, ויגדל לאדם גדול ממש.

הראשי ישיבה שליט"א ראו לנחוון לומר זאת בעת ההלוכה, ולכך

מסרתי אף אני מה ששמעתי מממן הרב מבריסק זצ"ל.
[דברים שנאמרו בתום השלשים בכלל חזון איש]

מעלת הכתיבה (מכתב מאברך חשוב)

רצוני לכתוב לך אודות שיטה לסייע בהבנת הלימוד וזכירתו,
שיטה אשר בעזרתה הצלחתי בס"ד להתגבר על בעיות רבות שהיו
לי, שהן גם נחלת רבים מהלומדים.

שנתיים רבות למדתי בישיבה ואח"כ בכלל, וב"ה למדתי בתמnda. השקעת זمان רב להבין כל דבר, ולמדתי הן בעיון והן בבקיאות (לගירסא), וכנהוג בישיבות. ומайдך, מצאתי כי בגמר השנה וסיום המסכתא אף שבאופן כללי זכרתי את עיקרי הלימוד, אבל לא היו הדברים כלל בגדיר "מחודדים בפיך". ועוד שבשבועת הלימוד גופא הרגשתי הרבה פעמים שפרטיהם בסוגיא מעורפלים עצמם, ואף שבאופן כללי ידעתי את הסוגיא — לא היו לי מסקנות ברורות וחדות. בפרט נזהמתי בשבתי ללמידה שוב מסכתא אשר מאז שלמדתי אותה בישיבה עבר זמן רב. חלקים במסכתא היו ממש חדשים בעיני, ובחלקים אחרים נתקיים מאמר חז"ל קשה עתיקתא מחדש. וכיון שכן, לא חשתי התקדמות מסקפת בלימוד, וายבדתי הרבה מהמרץ והחשק שהיו לי, עד שככל לימודי היה בקורסי ובעצלהיים.

ב"ה היום אחרי נסיעות ועצות רבות, הגעתי בדרך לשיננתה את כל מוצבי מן הקצה אל הקצה. הטפקתי לעלה מאף דף שאוותם אני יודע בעורה ברורה, ההבנה והבהירות שלי הוכפלו, וגם ההתמדה והחרdotא דשמעתא השתפרו — עד להפליא!

משהצעתני את הדברים לפני חברי בישיבה, יישמו גם הם דרך זו ומצאו בה הצלחה מרובה — הן בשיפור הבahirות וההבנה,

והן ביכלתם לחזור ולזכור. ועוד שרבים שהיו עריכים חיזוק, קיבלו עי"ז חיים ומרץ חדשים בלימודם! וכיון שהוא באמת דבר השווה לכל נפש, ותועלותו מרובה, אודה לך אם תפרנס את מכתביו זה.

ובכן, שיטה זו מtabסת על סיכום בכתב – באופן מסודר – של עיקרי העניין שלמדתי. דהיינו, לאחר שכבר למדתי והבנתי את הגمرا, אני כותב את עיקרי הגמ' במחברת. והכוונה לכתיבת התמצית העולה מן הסוגיא, ובכל מה שארצה שיימוד בזכרוני ימים רבים – אני מעלה על הכתב. מכיוון שאם ארצתה לזכור את כל השתלשות השקלה וטריא של הסוגיא, הרי מלחמת ריבוי הפרטים לא יהיה ברור במוחי מהו העיקרי ומהו הנטפל, וגם ריבוי הפרטים יכబיד על הזכרון. משא"כ בכתיבת התמצית הרי מודגשים העיקרים אותם אני צריך לזכור, ועוד – שהקיצור יקל עלך שישארו עיקרים אלו בזכרוני לאורך זמן.

ובין שאין לומד גمرا עם רשי בלבד, או גם עם תוס', או בעיון וליבון שיטות הראשונים, אני מקפיד לכתוב באופן ברור ומוסבר את תמצית מה שלמדתי.

בהרגל זה של כתיבת סיכומים יש מעלה נוספת בגוף הלימוד. הצורך לסכם את הסוגיא גורם לי כבר בשעת הלימוד עצמו לשיטם לב לעיקרי הסוגיא ומחייב שיהיו הדברים ברורים – כי לעתים נדמה לאדם שהוא יודע וمبין את העניין, אך כאשר הוא חייב לכתוב את הדברים הוא מגלה נקודות רבות שאינן ברורות לו, וכן נקודות נוספות שהוא מספק בהן. כך שהתועלת של הסיכום אינה רק לצורך הזכרון, אלא אף גורם שהלימוד עצמו יהיה יותר מאיר ובהיר.

התועלת של הסיכומים לקניין הדברים לאורך זמן היא כפולה ומשולשת. א. עצם סידור הסוגיא בצורה של עיקרי הדברים

מאפשר את הזכורן, כי קשה לזכור אוסף של פרטיים. אך כאשר הסוגיא מסודרת בצורה של העיקרים, מילא נגרירים אחרים הפרטיהם. ב. המאמץ שאדם משקיע בעיבוד הסוגיא יוצר אצלו קניין של הסוגיא, כך שכבר בעצם הטיכום יש קניין בר קיימת יותר גודל מסתמ לימוד. ג. בנוסף לכך, הטיכום נותן כל' ביד האדם המאפשר לו לחזור בקלות על הסוגיות, שהרי כתיבת התמצית היא בלשון בהירה ומוסברת כפי מיטב הבנתי (עפ"י ביאורי הראשונים), שגם לאחר זמן, הקרייה בו תהא ברורה וצלולה.

בכואיל לחזור, הרי מונחת לפני הגمرا עם הסבר צלול, בדרך קצרה ובהירה. וכך אין צורך להשקיע זמן רב בחזרה, שהרי אין כאן לימוד פעם נוספת, אלא חזרה במשמעותה. ובזמן קצר אפשר לחזור דפים רבים בהבנה ברורה ומaira, ובאופן קל ונעים. והרי זו חזרה המלאת אותה בספק, שהרי תוצאותיה הם ידיעת חומר רב באופן מובן ומוסבר ובל' הרבה יגעה. בנוסף לזה, הרי מה שפרש בפני הוא תוצאות היגעה שלו – כבר שניינו כי רצחה אדם בקבallo מתחשה קבין של חברו, כי זה חביב עליו בחיבה יתרה!

ופן תשאל, מני שרצוי ומספיק שתהא ידיעה של עיקרי המסכתא בלבד, בלי כל השקלה וטריא? בא וראה את דברי ה"חפץ חיים" זצ"ל (בפתחה בספרו ליקוטי הלכות על זבחים), וז"ל:

"הנה מצינו בכתב שרצען ה' ית' הוא שייהיו הד"ת חוקים על לבו של אדם כמו שכותב וכו'. והנה שייהיה האדם בקי בע"פ כל הש"ס, שהוא מחזיק בס"ה קרוב לשלה אלף דפים, הוא כמעט מן הנמנע ואמרתי לנפשי כיון שהקב"ה כתב בתורתו דבר זה לכל ישראל, מסתמא אין הדבר חמור כ"כ ועל כן לעניות דעתך עצה קטנה לה שיראה להיות בקי בע"פ בעיקר ההלכות מן הש"ס דהינו למד האלפס [הר"ף] עם פירושי בלבד. ואף שלימוד כזו אינה ידיעה גדולה בראי מ"מ עכ"פ שראשי ההלכות ידע מן הפנים ופירש"י. וידעתי גם ידעת שיחשוב האדם בנפשו שידיעת האלפס עם רשי' כבר היא ידיעה קטנה מאוד, ועם הר"ן ונימוקיו יוסף הוא לימוד גדול ואין בכחו, ועל כן הוא נמנע מזה לגמרי. אבל באמת

הדרן ערך

הכתוב צוחה ואומר אם תבקשנה בכטף וכיו' או תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא. והנה בעניינו הכספי אם אחד יש לו מעט מעות ויכול להחזיק בוהה חנות קטנה שהוא יכול להרוויח בה רק להחיות נפשו בלבד ולא להתעשר, האם יתר לנצחו לטמן בצלחת ידו ולא לעסוק כלל מפני שלא יוכל להתעשר? כן בתורה בענין זה, המפני שאין לו שהות או שכשرونנות נפשו חלושים להשיג הלהכה בכל חלקיה, ימנע עצמו מלידע כלל? והנה העצה זו של לימוד האלפס עם פירושי מצאתה במעשה רב בשם הגרא"א שכtab שם למדור רב אלפס בכל יום עם פירושי ולחזרו היטב כי באמת מזה ידע עיקרי ההלכות של כל מסכת.

היווצה מדברינו העצה הייעיצה לאדם שיהיה תלמידו בידו, שייהיה בקיי' במקנתה הש"ס בכל מסכת ומסכת מעניינה, הוא בלימוד האלפסי... ואין כוונתנו שיפטור עצמו בוזה מלימוד ההלכות הנחוצות לו למעשה וכו' רק דברינו אודות המוצהה של ידיעת התורה שהיא מוצה בפני עצמה כמו שאנו אומרים בכל יום אשר איש שישמע למצותיך ותורתך ודברך ישים על לבו, אבל אם לא נחוש להזה כלל להכניס תורה ה' לבנו — כמה אנו צריכים להתחביבษ בעצמנו שאנו אומרים שבע מאות פעמים בשנה והוא הדברים האלה אשר אנחנו צריכים היום על לבבר, שמורה לנו שרצון הש"ת שייהיו דבריו תקועים על לחם לבנו, ואין לנו חוששים להזה. וזהו שאנו אומרים והאר עיננו בתורתך וכו' ולא נbose לעולם ועד' עד כאן לשונו הנוגע לעניינו.

ואודה על האמת, כי בע"ה אני מוצא לעצמי כ"כ תועלת בלמודי את הריב"פ, וקשה עלי הדבר. אבל עכ"פ דעת הח"ח ברורה, כי זה שאין ביכולתו לזכור את כל הפרטים כולם (ובודאי רוב אנשים בזמנינו הם בכלל זה!), צריך לזכור את הכללים ואת המסקנות, ובזה מקיים כראוי את המוצהה של ידיעת התורה. ולעצמך מוצא אני את התועלת המירבית בדרך אותה כתבתי לעיל — כתיבת עיקרי הסוגיא ותמציתה.

לאחר זמן מצאתך מקור נפלא להזה.

הגמרא אומרת (ב"ב י, ב) "אשר מי שבא לכאנ ותלמודו בידו".

ופירש שם המהרש"א, "עיקר הלימוד, וشنעשה בו רושם, הוא הלימוד הבא מכתיבת יד. אשר על כן נקראו החכמים סופרים", עכ"ל. ודבריו אלו אף כי מעטי כמוות הם, אבל כמה מרגליות חשובות טמונה לנו בהם! הרי פירש בדבריו שעיקר הלימוד בא מכתיבת היד, ועל ידי הכתיבה הצלicho החכמים בלימודם ועל שם זה נקראו סופרים. וביתר מובואר, שע"י כתיבה זוכה לזכור היטב, עד כדי שלעולם הבא יהא בבחינת "בא לכאן ותלמודו בידו". מוכחה אני למנות עוד מעלה אחת, אשר בה נוכחות מנסיון אישי. מאז ומתמיד בתקופות שלא היה לי חברותא והייתי לומד בלבד, לא הייתה יכול להחזיק מעמד אלא זמן קצר בלבד. ואילו משהחלהתי להקפיד על כתיבה – מסוגל אני ללמד בלבד אפי' תקופות ארוכות מבלי שיפרע לי חסרון החברותא כלל! וכהמлицה הדועה, "זקנה לך חבר".

אודה לך אם תוכה את הרבים ותפרנס את מכתבי זה, ויהא נא לתועלת להגדיל תורה ולהדרירה. ולאליה הרוצים לראות אם אמנים יתקיים בהם כל המעלות המנויות לעיל, אדרבה! ינסו ויוכחו, בבחינת טumo וראו כי טוב!!

ידייך
דוד אלבום, ירושלים
ועיין עוד לקמן בעמוד קע"ב בעניין עצות מעשיות והדרכה כיצד לכתוב.

כל גدول בחזרה – "החזורה מההירה"

נכתב עם ידידי הרב שאול מילר (שליט"א) זצ"ל

א. כדי לבצע כראוי את חזורת לימודו, נזקק הלומד לשני תנאים. הראשון הוא, לדעת את חשיבות החזרה, שם לא כן – לא יקדיש לו את הזמן והכח כפי שצריך. והתנאי השני, לדעת איך לחזור. ובעוד שה坦אי הראשון הנ"ל ידוע לכלם וכבר הארכנו בו הרבה, התנאי השני הוא דבר שטועים בו רבים, שנעלם מהם הדרך הנכונה של חזרה. וכבר שמענו מי שטען, "אם ממש חצי שנה למדתי רק

עשרים וחמשה דפים, הרי שלחזר עליהם עוד 4 פעמים יכח לי
שנתיים! ואיך אוכל להתקדם בלמידה, הרי בקצב זה לא אגמר ש"ס
אלא אם אחיה כחי מותשלח!!" וטענה מעין זו שכיחה היא מאד,
ונובעת מטעות בהבנת מהותה של חורה, וטעות זו היא מעיקריו^{הגורם לדפין בדבר חשוב זה.}

ב. ועל כן צריך להדגיש: חורה איננה "למידה"! הלימוד של הבנה
והלמידה של חורה הם שני סוגים שונים של למידה, וצריך להבחין
ביןיהם. השוני הוא הן בתכלית הלימוד, והן בצורת הביצוע שלו.
כى ללמידה ראשוני הוא מן ההכרח איטי, שהרי הוא דבר חדש.
וכדי להבין "ולעבל" ידיעות חדשות שלא ידע מעולם, בודאי צריך
הרבה ריכוז ומחשבה ומאז. ואם חורה היה גם באותה צורה, הרי
צדוק הטוען שא"א כלל לחזור בראוי! אבל האמת היא, שתכליתה
של חורה הוא רק לחזור על מה שכבר ברור לו. כי אדרבה, מה
שלמד ואין ברור לו הוא עוד קשה יותר מדבר חדש. ובדברי הגמרא
(יומא כת, א) מיגמר בעתיקתא קשיא מחדתא, ופירש רשי' מי שלמד
והסיח דעתו ושכח קשה לחזור וללמוד מה שכח יותר ממנו שלא
למד. אבל גמרא שכבר ברורה לו, החורה עלייה היא קללה מאד.
ותכליתה איננה תוספת הבנה, שזה שירק רק ללמידה לאט. אבל
התכלית היא להחדיר עמוק ללבו את הידענות, כדי שיזכור. וצורת
الימוד היא מהירה, בשיעיר הדגש הוא זכירת מה שבתוכו לפניו,
ולא המחשבה להבין את העומק הטמון בהם.

ומכאן מתעורר בעה רגשית. כי הלומד בעיון משקיע רוב
עמל ויגעה, ומרגיש היטב את העבודה שהוא לומד. אבל חורה
הרי היא מהירה וקללה ובלתיrigshe, וכבר מתעורר הרגש לומר
— כלך לך מדרך זו, שאינה נחשבת ללמידה שהרי אין יגע מספיק!
אבל אין האמת כן, אך היא צורת החורה, שתהא בלי טירחא, ובלתי
העמקה, אלא קללה ומהירה.

ג. וכל זה מבואר היטב למעין בגמרא סוכה (כח, ב – כט, א). דתניא בבריתא שחייב לשנן בסוכה, וקשה איך אמר רבא "תנויי בר ממטלתה" כלומר שלימוד הוי חוץ לסוכה? ומתרצת הגמרא, הא במיגרש הא בעיוני. ומפרש רשי, תרי גוני שינון הוו למיגרש גמרא הברורה לו כבר צריך סוכה, והיינו משנן. וזהו ריבטה ללא טירחא, דבר פלוני אסור דבר פלוני מותר. אבל לעיוני הוא חוץ לסוכה, שהוא עיון בטירחא, מה טumo של דבר ואם יש להшиб כלום, והוא חוץ לסוכה אם ירצה דעתך דמצער הוא ומצער פטור מן הסוכה והאריך יפה לו להרחב דעתו, עכ"ז. וזכינו עכ"פ למקור ברור לכל הנתבאר לעיל. שני סוגים לימודם. ולהלמוד הנקרא "גירסתא" או "שינון" הוא בגמרא שכבר ברורה לו. והוא בלי טירחא*. ובליה לחשב בסבירות הדבר, אלא דבר פלוני אסור דבר פלוני מותרי! ויל' בן כוונת הרמב"ס ז"ל, שניינו בפרק אבות (פ"ג מ"ה) כל המקבל עליו על תורה מעבירין ממנו על מלכות ועל דרך ארץ, והביא התוס' יוט' בשם פירוש המשניות להרמב"ס, על תורה – התמדת הקראה! לקרוא ולගרום שוב ושוב את הגמ'.

ד. ואביה מכמה מקומות מפורש, שנגנו גדולי תורה לסדר לעצם זמן לגירסתא, לעבור על הגמ' במהירות, מלבד סדרי העיון וההבנה. כתוב הגאון ר' גדליה ז"ל על רבו השאגת אריה [במחבת הנדפס בתקילת ספר גבורת אריה על תענית, והובא בספר عمלה של תורה עמוד ל"א], וזה לשונו: "ואחר זמן שכחו מאור עיניו של בעל שאגת אריה זצ"ל, זכיתי עוד לשמש אותו, וקראיתי לפניו ממש כל חדש כל הש"ס מיד יומו הגמרא בלי רש"י ותוספות, ואך לאדרורי בעלמא, כי מיד שפתחתי במאמר אחד לדבר, הוא היה אומר להלן בע"פ" וכו'. אף הגר"א ז"ל נzag לחזור כל חיו על הש"ס בבלי

* הג"ה יש לציין גם את שיטת הר"ח, והובא גם בר"ן שם, תלמיד הפוך מרשי. דעוני דרך קבוע וכן ציריך שייה בסוכה. אבל למיגרש הוא רק לאrhoותי לישנא גמרא ואני ציריך קבוע, שכן יכול לגורוס מהרץ לסוכה. ומפרש, דגירסתא הוא דבר קל בלי קבוע.

ככלו בכל חודש, וכפי שהuid תלמידו פאת השולחן בהקדמתו. דוק ותשכח, שזהו בערך מאות דפים ליום!! ולעיל בעמוד ס' הובא מעשה עם ר' שאול מוילנאג, שראה איך הגר"א חזר על בשבעים דף במעמד אחד, ע"י שהיה סוקר בסקירה אחת על כל עמוד, וכרגע מהפרק לעמוד ודף של אחריו.

בספר טל לישראל על ברכות, שנכתב על ידי הרב ישראל גרבך שליט"א בן אחותו של רב ברוך בעיר ליבוביץ זצ"ל, הביא שהיה אביו [זהיינו גיסו של רב ברוך בעיר] לומד עם רב ברוך בעיר בחברותא, והיה להם קביעות לעבור על 70 דפים בפעם אחת ברכץ אחד!

ה. ובספר פניני רבינו הקהילות יעקב (עמוד י"ג) כתוב וז"ל: לפניו הרבה שנים, באור לערב ר"ה תש"ך או תשכ"א, הלכנו [שני בחורים מישיבת סלבודקה] אל רבינו זצוק"ל, ושאלנו: הנה מבואר בשו"ע שנגנו להתענות בערב ראש השנה, ומה גדר החיוב בזה וכו'? והשיב רבינו זצוק"ל: הלא כתוב ברמ"א שאפשר לאכול בסעודת ברית מילה, ומציין שם לסי' תקס"ב שהוא הדין בכל סעודת מצווה וכו' ואכן כך נהגו בישיבות, שהמסיים מסכת בערב ר"ה יכול לאכול.

והוסיף רבינו זצוק"ל במתוך לשונו הזהב: ואם אין לכם סיום – אז יש עצה פשוטה לך. הלא עכשו סמור לשעה 9 בערב, תחוורו להישיבה, ותתיישבו ללימוד אייזו מסכת קטנה מתחילה ועד סוף. הלא מסתמא כבר למדתם אייזה פעמים מסכת מגילה, או מכות, או הוריות, או תענית, ואם כן כבר ידוע לכם הפשט, פירושי המילות, במסכת הזו. ואם כן במשך כמה שעות תוכלו לחזור הייטב על הגירסה של כל המסכת הזו, ואם ידוע לכם הפשט – זה נחשב לימוד אפילו אם אין אתם קוראים את הרשי', אלא שבמקומות שנתקלים בקושי בפשט – אז צריך לעיין שם ברשי', וככה תוכלו למדוד את כל המסכת מתחילה ועד סוף, וייה לך סיום למחר בבוקר...

ויתר ממה שקבלנו עתה איך נוכל לסייע סעודת מצוה בערב ראש השנה — עוד יותר מזה קיבלנו הדרכה נשגבה ונפקחו עינינו לדעת איך לומדים בגירסתו, איך אפשר לחזור פעמים רבות על מסכתות: יושבים כמה שעות בלילה, וחוזרים כמה עשרות דפים... עכ"ל שם.

ו. ובאמת שהלומד על דרך זו, יתרור מעצמו לכך שאפשר — וצריך — "לקוצר" את הידענות. דהיינו, שיוכל לעבור על הגמ' באופן שיכלול את כל מה שכותב בה [ועכ"פ עיקרי הדברים], ומайдך יקרה כמה שפחות, כדי שיהא בבח' מועט המחזיק את המרובה. רבים ימצאו תועלת לקרוא גمرا בלי רשי', וככל'. ויש שמדגישים את עיקרי הגמ' והתוס' וחוזרים בקצרה על ההדשות. או, בתוספות שיש בו כמה תירוצים, כותבים לצד התוס' גمرا לכל תירוץ במילה אחת או שתיים, שייעורר את הזכרון מבט מהיר. או כותבים בדף נפרד את עיקרי הדברים שרצו לזכור. וכך' וכך' כל אחד מוצא את המתאים לו בריבוי וקיצור הגمرا, ולא הרי דרכו של זה בדרכו של זה.

ז. אבל עיקר גדול הוא בודאי, שיחלית כל אחד מהי דרגת הידענה שהיא מעשית לשמר ולנצור לבו לאורך זמן, וידע שאז זה צריך להכנס למסלול של חוזה. לא לימוד שוב, לא אריכות וטירחא, אלא — כלשון רשי' בסוכה כ"ח שהבאו לעיל — ריתהא بلا טירחא. דבר פלוני אסור דבר פלוני מותר. [זה מלבד סדרי לימוד עיון "בטירחא, מה טעמו של דבר ואם יש להשיב כלום"]. ובדרך זו הרי יכול כל אחד לחזור ממש עשרות פעמים, ואפילו קביעות של פחות משעה ביום תניב פירות מצויינים ורבים בתחום זכירת דברי תורה.

ח. ויש להוסיף עוד, שככל הנ"ל נוגע אף ללימוד ה"עיוני". וכל מסקנות לימודו ופנוי עיונו שרצה לשמר ולזכור לאורך ימים,

יראה בכתביהם אוטם באופן ברור ומרוכז, שיוכל לעبور עליהם באופן של חזקה המבואר לעיל, ויועיל הדבר למען יעדדו ימים רבים.

ט. ואיל' בגמרא ע"ז (ה, ב) תנא דברי אליהו לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשاوي. ויתכן שהכוונה לשני העניינים הנ"ל. דשור לעול הוא לחrosso בעומק, להבין את עמקות טעמי הדינים. וחמור למשاوي הוא לישא עליו את המשא של חזרת לימוד והתמדת הקריאה [שלכן במי שזוכר הרבה אבל אינו מבין היטב, שיש לו מעלה חמורה למשاوي ולא מעלה שור לעול, מצינו שנקרה חמורה נושא ספרים (כל' רמב"ן בסוף הקדמה לסתהמ"צ)]. ודוק.

מאמר: על החזרה, במוותה וזמןניה

(נכתב עם ידידי הרב זעליג מנדל נ"י)

ערכיו של כל תלמיד שונים הם, בכל הנוגע לחזרה. יש אשר נקבע תלמדו היטב בזכרונו אחר חוזרות מעות בלבך, ויש אשר לא יזכור אלא אם כן "כל ימיו בעמוד והחזר קאי". יש המסогל ללמידה אותו הדבר פעמיים ואינו נלאה, ולעומתו יש אשר צריך לחת הפסק זמן בין חזרה אחת לשנית כדי למצוא טעם רענן בכל פעם.

ועם כל זה, חז"ל מסרו לנו כללים כמה פעמים ראוי לחזור, ומה הם זמנים המסוגלים לזה, ובודאי ימצא כל אחד תועלת מירבית אם דרכו תהא תואמת בדרך שמסרו לנו חז"ל.

זמןנים המסוגלים

א. מיד אחר הלימוד. דבר זה מסויננו למדנו. ובמו שפירש רשי' בריש ויקרא: "מה היו הפסוקות משמשות? ליתן ריווח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין עניין לעניין. ק"ז להודיע הלומד מן ההדיות!" מדוע משה לא המתין להתבונן בכל תלמדו עד אחר רדתו מן הארץ? למדנו שאינו ראוי להמתין, אלא מיד אחר לימודו ישוב להתבונן בו ולקבעו היטב בזכרונו.

ובן מצינו באבות דרבי נתן (יג, ב) "עשה תורהך קבוע, כיצד? מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש, אל יעשה אותו עראי אלא יעשה אותו קבוע" ופי' שם בבניין יהושע – "שיחזור על הדבר ויטמן בלבו". ובתפארת ישראל (אבות פ"א) פי' עשה תורהך קבוע – עניין חזק ובירור, שתעשה חזיק ללימודך, ולא תזוז מהעניין עד שתרגיש שהוא קבוע בך כבמסמר, וגם בהיר לפניך בלי

שומע עימום וغمゴם. ואז תחזר עליו כרגע יפה יפה בע"פ, עד שייהיה
שגור בפרק בלי עיון בספר עכ"ל.

ובעירובין (נ"ד, ב) ת"ר כיצד סדר משנה וכו' דמבואר שם שאפילו
אהרן הכהן הוצרך לשמווע ממשה ד' פעמים, וכן שננו בנינו וכל ישראל
ד' פעמים זה אחר זה, ומסיקה הגמ' מכאן אמר רבי אליעזר חייב
אדם לשנות לתלמידיו ארבע פעמים, وكل וחומר ומה אהרן שלמד
מפני משה (פרש"י וMASTERIA מילתא להתקאים בלבד להבין מהר
אף"ה שמע ד' פעמים) ומה שמי הגבורה בר, הדיות מפי הדירות
על אחת כמה וכמה! ובבר הובא לעיל באות ח' שהיו אמורים
אשר חזרו על שמוועתם ארבעים פעמים מיד בשש מעוה! ומעשה
נפלא מצאתי בספר עליות אליו (הערה ס"ד), אשר הגאון רבי
שאל מווילנא בא פעם אחת לפני הגר"א, והגיד לו הגר"א דבר
אמת אשר חידש אז. והגאון ר' שאל התפלא מזה החידוש, וחזר
עליו פעמים ושלש. ויבכה הגר"א!! ויאמר, איה ר' זלמן – כי הוא
היה חזר דבר כזה מה פעים ואחד!!

ב. בלילה קודם שנתו, יחזור בקצרה על אשר למד במשך היום.
ובבר הובא לעיל אותן פ"ז מבעל התפארת ישראל, שדבר זה מועיל
הרבה לזכרון. ומציין בגם' (ברכות ה, א) שתלמיד חכם אין צריך
לקנות שמע על מיטתו, פירש רש"י שרגיל במשנתו לחזור על
grossתו תמיד והיינו קודם השינה. ויל' שזהו ביאור הכתוב (תהלים
ק"ט) זכרתי בלילה שמן ה' – ואשمرة תורה! ונראה להוסיף,
שקריאת שמע על המיטה מצילו ממזוקין בלילה כדאי' בברכות שם,
וכנגד זה מועילה התורה שחזרה הת"ח, וזה דעתם בכתב השירים
(פ"ג) איש חרבו על ירכו (פרש"י הן מסורת וסימנים שמעמידים
על ידם את הגירסתה והמסורת שלא תשכח) מפחד בלילות; שלא
יזיקו הוו.

וממקור אף לזה מציין מקובלות התורה בהר סיני! במדרש רבא
(שמות פרק מ"ז אות ח') כתוב שימושה רבינו "היה לומד תורה ביום

ופושט אותה בין עצמו לבין בלילה. ולמה היה עושה כך? [פירוש התפארת ציון, דבודאי כל מה שהיה אפשר בכחו לקבל מוכמת התורה היה מקבל בפעם הראשונה כשהיה הקב"ה מלמדו אחרא שלא היה עליו דבר המבדילו בין החכמה, א"כ למה חזר בלילה על לימודו שלמד ביום – יותר היה טוב לו ללימוד בלילה דברים חדשים דימיו היו שם קצובים מ' יום, והיה לו להדר על דברים חדשים כי אם לא עכשו אימתי?] מתרץ המדרש, "ללמד את ישראל שיינו יגעים בתורה ביום ובלילה" [פירוש התפארת ציון, oczywiście שימושה היה הראשון שקיבל את התורה ועל ידו הגיעו כל ישראל שהוא חצינור שלהם, לבן אין כוחם של ישראל בתורה רק כפי קבלתו של משה. ואם משה לא היה פושט אותה בין עצמו בלילה בזמן קבלתו, לא היה כוחם של ישראל לפשט לימים בלילה להוציא פרי הילולים מלימודם ביום, עכ"ל].

ג. וגם הובא לעיל אותן פ"ח-פ"ט שיחזור בתחילת כל סדר את אשר למד באותו הסדר שלפנינו. ומקור נפלא זה בקידושים (ל, א), "ר' חייא בר אבא לא טעם אומצא עד דמكري לינוקא ומוספה",قولר שלא היה אוכל בבוקר עד שחזר עם בנו מה שקרא אחתמול, וממנו עוד פסוק יותר (עפ"י רשב"י). ועי' בתפארת ישראל על משניות אבות (פ"ב אות קנ"ט) שכותב "אדם לא יתמיד לחזור בכל יום לימודו שמאחתמול, תקדם יציאה להויה, ולא ישטרש העניין בלבו היטב. וכך אמר הווה שקווד ללימוד תורה וכו'".

ד. בסוף השבוע יש עניין גדול לחזור על מה שלמד באותו השבוע. בא וראה דבר נפלא, דבעירובין מ: אמר רבה איבעי לן ברבי רב דיתיב בתענייתא במעלי שבתא מהו לאשלומי וכו'. ומדוע התענו התלמידים בערב שבת? ביאר המאירי, (בספרו מגן אבות עניין כ"ג) הייתה דרכם שהיו מזרזים עצמם ומקבלים תענית עליהם בערב שבת שהוא יום אחרון בשבוע, כדי לחזור ביניהם לבין עצם תלמידים שלמדו בשבוע זו בפני רבותיהם. באו וראה את גודל החשיבות של דרך זו לחזורה, שהיו מקפידים עליו עד כדי להתענות ביום

אחד כל שבוע, כדי שלא יוטרדו אפי' בכדי אכילת סעודת מהזמן
היקר של החזרה השבועית! ותיאור נפלא הובא בהקדמה בספר
חידושי רבי אפרים מרדכי [גינזבורג] ע"י בני המחבר, ז"ל: "וסיפר
לנו אבינו שבכל יום לפני באו לבית רבו [הרב מביריסק זצוק"ל]
לשמע וללמוד הדף מפני למד ושין הגمرا שמונה פעמיים, ובעש"ק
בקץ שהיום גדול, כמו בבוקר השכם הוא וחבירו, ומצפרא עד
שעה מאוחרת ביום, סמוך לזמן הדלקת נרות למדו וחזרו והתעמקו
בדברי רבם ששמעו ביום שעברו, ולמדו ושנו ושלשו הגמ' עם
הדברים שנתחדרו, עד שביליהليل שב"ק בשעה מאוחרת באו
שוב לבית רbam לשמע ולהקשיב עוד דברים חדשים ומתויקים".

ה. **זמן מיעדים הבאים בסוף תקופה זמן מוגדרת, וכמו שמצוינו**
בר' חייא בר אבא, שכל מה שהיה לומד במשך ל' יום, היה חוזר
הכל לפני רבי יוחנן ביום השלישי ואחד (ברכות לח, ב בתוס').
ובפרט ראויים לזה זמנים בהם מתרופפים סדרי הישיבה, וכదמצוינו
בשל"ה סוף ענייני תפילה (הובא בבנין עולם עמ' ע"ז) ז"ל: "מה
שרבותינו הקדמוניים פסקו ישיבה בחנוכה, עשו בשביל הנערים
שיחזרו ויחזרו על תלמידים מה שלמדו שייהי שגור בפייהם, על כן
השמע ישמע ויתעורר וכו'". וברשב"ם (ב"ב קנו, ב) כתוב בשם
תשובה רב האי, שרב אשיה היה חוזר בכל שנה לימודו בשני חדש
הכליה ניסן ותשרי, ולכשהגיעו שלשים שנה סיים כל לימודו. וכן
עשה בשלשים שנים לאחרים עכ"ד. ובספר חוט משולש (עמ' פ"ח)
כתב על החותם סופר זצ"ל, "חודש ימים בסוף הזמן צוה להتلמידים
לחזור על כל מה שלמדו במשך חצי שנה ההוא, והעמידם אח"כ
ל מבחן בכל השיעורים וההלכות שלמדו" והביא שם מתשובות
חת"ס (ח"ז סי' כ"א) שכותב בא"ד והנהו יומי דכליה נינהו דהדרנא
לכלא תלמוד דגרטינה בהאי שתא כי בן דרכינו וכו'.

ויכול גם לעשות קביעות חוזה בסוף של הספק מסוימים, כמו
בגמר המסכת, בגמר הפרק [לשון מכתב מרבינו הקהילות יעקב:

"תחוור כל פרק שגמרה עוד ארבע פעמים", הובא לעיל אותן ע"ה, או אחר מספר קבוע של דפים.

ו. יראה לחוור כל שנה את אשר למד בשנה שעברה, ומצינו בגם' (ברכות מ, א) "ויאמר אם שמע תשמע – אם שמע בישן תשמע בחדש, ואם יפנה לבך – שוב לא תשמע" ופירש שם רשי: "אם תשמע בישן – שניית ושלשת מה ששמעת אשתקד" (דھיינו בשנה שעברה). ובאמת יש לנו זה חשיבות נעלית מאוד, כי עד כמה שהצליח בזמן לימודו לשנן ולבירר היטב את אשר למד, לא ימלט מכך שאחר תקופה השנה נשכחים הימנו דברים רבים. ולכן השינוי אחר שנה הוא סיוע גדול לכך שיהא תלמודו נזכר ונקבע בלבו. ובabboת דרבי נתן (פרק ב"ד. והובא בארכיות לעיל אותן ט"ז) מבואר דתורה שלמד אדם במשך שנים עשרים שנה, יכול לשכוח את כולה בזמן קצר של שתי שנים אם אינו חזר, עד כדי שכח ראי המסתחות והפרקים!

אמנם נראה להעיר ולהזהיר, שלא יהא זה לימוד קשה ועמוק כמו בראשונה, שאם כן ילאה עד מהרה מלhmaשי. אלא, יחוור בצורה קלה ומהירה כדי לזכור את עיקרי העניינים בלבד. [וגם, שמסתמא את עיקרי העניינים וזכור קצת ויכול בכך לחזור עליהם, שאל"ב הרי שניינו (יומא כט, א) קשה עתיקתא מחדתא].

במota החוורות

הנה מצינו בחז"ל מספרים שונים בנוגע למספר החוורות שצריך או ראוי לחזר, ונראה שתכלית מסוימת ומטרה מיוחדת משתקפת בכל אחד מהמספרים, ובכללן.

א. התכליות הראשונה של חזרה [הן בסדר הדברים, והן בחשיבותם!] היא שיברר את לימודו היטב, לדעת ולהבין את אשר

לומד. כי מה שלומד אדם פעם אחת בלבד, עדין אין בו מספיק כדי להבינו לאשוו, ולהחות בלבו את אשר ראו עיניו.

וככלפי זה אמרו חז"ל, מכאן אמר רבינו אליעזר חייב אדם לשנות לתלמידיו ארבע פעמים, ולמדו בק"ז מסדר הלימוד של משה ربינו עם בני ישראל. ומצינו במדרש רבה (שמות פרשה מ' אות א') ווז"ל: "א"ר אחא, מן האלקים אתה למד, כשבקש לומר תורה לישראל אמרה ד' פעמים לנו לבין עצמו עד שלא אמרה לישראל, שנאמר (איוב כ"ח) אז ראה ויספירה הכינה וגם חקרה, ואח"כ ויאמר לאדם". ובלי זה איינו בגדר מבין את הדברים לאשווים. [וראיתני מי שביאר, שבפסקוק זה גם נרמז סדר הדברים, כיצד ללמידה ולהבין. כי מתחילה צריך להיות "ראה", לראות ולקראן את אשר בתוכה לפניו. ואח"כ "ויספירה", והוא שגורס בע"פ ומספר את תוכן הדברים שראה, לברר לעצמו שיודע אותם היטב. וכיון שכבר יודע, "הכינה" יש להבין היטב את פירושם של המפרשים הראשונים וביאורם, ורק אחרי זה "וגם חקרה" יבא לחקר עצמו, לחידש ולהבהיר את הבנתו בנבכי הסוגיא].

ואמנם שם בעירובין שניינו רבינו עקיבא אומר מנין שה חייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו, שנאמר ולמדה את בני ישראל. ופירש מההרשות שם, שבא לחלק על ר"א אמר מכאן שה חייב אדם לשנות ד' פעמים וכו' וסביר רע"ק שצריך למדו אפילו עד ק' פעמים עד שילמדנו וכו' ועד שתהייה סדרה בפיהם כאילו הדבר שלמד הוושם ומונח בפה בלי שיצטרך שיזכרנו מתוך הספר עכט"ד. ובודאי ריבוי החזרה מועיל בזה לכל אדם, והמairy (ב"ב כמה, ב) כתוב ווז"ל: שכל עוד שהוא חוזר ללמידה חיזודו מתחזק (כלומר – מתחפתה הכשרון) ומתחדשים לו הרבה דברים".

ב. עוד תכליית של חזרה היא זכירה, כי אין לזכור בלתי אם י חוזר. ועל סוג חזרה זה נאמר פשוטו כל המרבה הרי זה משובח. כי ככל שירבה לחזור, כמובן יזכיר יותר, כיון שהדבר עושה יותר רושם

בנפשו. ובכלפי זה אמרו בחתונית (ח, א) שרב אדא בר אהבה חור כ"ד פעמים כנגד תורה נביים וכתוביים, ואח"כ נכנס לשיעורו של רבא. וריש לkish חור ארבעים פעמים כנגד מ' יום שנייתה תורה, ואח"כ נכנס לשיעורו של רבי יוחנן. והיינו מפני שרצנו להיות בקיאים היטב בשימושתם לפני שישמעו על זה את השיעור שմבאר את טעמי השמועה [ובבדאי] בברכות (סג, ב) הס ואח"כ כתת, פרש"י שתוק והאזור לשימושתך עד שתהא שגורה בפרק וauseפ שאינה מיושבת לך, ואחר כך כתתנה והקשה עליה מה שיש לך להקשות ותרוץ תירוץין עד שתתיישב לך. כי מה בצע לשימוש שיעור המבאר את טעמי השמועה, בעוד שעוד שעדיין אינם יודעים את השמועה עצמה כדברי !! וכదאמרין בחתונית שם, אם ראית תלמיד שלמדו קשה עליו כברזול, בשביל משנתו שאינה סדרה עליו פרש"י ואינו זכר מה כתיב בה!!*

וכל זה כהכנה לשיעור של אותו היום שהוא זכרון לטוח קוצר, אבל לזכור לזמן מרובה יהיו חזרים אפילו ק' וק"א פעמים כאמור בחגיגה דף ט, ב.

ובאמת שכבר כתבו המפרשים (עי' לעיל אותן מ"ג) כי בזמןינו א"ע כ"כ הרבה חזרות כיון שכבר הכל כתוב. ודוקא בזמןם הוצרכו לדעת את הכל בע"פ ממש כיון שלא הותר לכתוב תורה שבע"פ, אבל גם בזמןינו צריך לחזור כמה פעמים כדי שייהיו מחודדים ושנונים בפיו. וכבר ביארנו שיסוד החזרה יכול להיות עיקר התוכן והסיכום, וזה נקל לעשות הרבה פעמים אפילו בזמן קצר.

ג. ועתה נבא לבאר את התכליות השלישית של חזרות, והיא – עבודת ה'. כי כיון שכבר יודע ומבין וזוכר, א"כ מה שחוור

* הג"ה והמאירי כתוב (הוריות יב, א) ח"ל: "כל תלמיד שרצה לעמוד על תלמודו ולהצליח בידיעתו למד בין לבין עצמו עצמו מה שהוא עתיד ללמד לפני רביו כפי מה שיוכל, שכזו יכיר שגיאותיו יפה, ויבנשו דבריו הרבה יותר על נקל בלבו, ויהיה נותן עיניו וליבו לשימוש דבריו הרבה ולא יהיה עיניו וליבו תרים ומשוטטים הנה והנה" עכ"ל.

שוב הוא ממש לימוד תורה לשמה! ובגמ' הギגה (ט, ב) איתא שהחזר על לימודו ק' פעמיים הוא צדיק גמור ומ"מ נקרא "לא עבדו" להקב"ה, ואילו מי שחזר ק"א פעמיים זוכה לתואר "עובד אלקים". וביארו המפרשים (עיי"ש במרומי שדה להנצ"ב, ועוד) כי מאה פעמיים הוא בכוי שלא ישבח, אבל מאה ואחד הוא רק משומ אהבת תורה. וזהו עבודה אלקים. ועיי' ב מהרש"א (עירובין נד, ב) שביאר, דאחר שנתחזק לימודו אצלו למד עוד פעם אחת, שאז זהו לימוד לשמה! ובסנהדרין (צט, ב) רבי עקיבא אומר זמר בכל יום זמר בכל יום, פירש שם רשי"י "היה מסדר לימודך ע"פ שסדר בפייך כזמור והוא יגרום לך שתהא לעולם הבא בשמחה ובשירים". וכן הגר"א ביאר מאמר זה [בביאור הגר"א לתוספתא דפרא פ"ד מ"ד], "שצריך ללמוד תמיד אף שהוא שוכח או לא".

עוד איתא בירושלמי סוף ברכות, "אל תbez כי זקנה אמר (משל לי"ג) אמר ר' יוסי בר בון אם נתишנו דברי תורה בפייך אל תבזה עליהם. מה טעם? אל תbez כי זקנה אמר!" ובפירוש מבעל ספר חרדים שם ביאר, אמר היינו תורה, אל תבזה עליהם להניחם מלחותר תמיד עליהם אפילו דברי לך שלא תשכחים! ועל הפסיק ולעבדו בכל לבבכם, שניינו בסיטורי (עקב) וז"ל: "ולעבדו זה תלמוד וכו' וכשם שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תלמוד קרויה עבודה. ד"א ולעבדו זה תפילה וכו'", עכ"ל ופירש זאת הגאון ר' יחזקאל סרנא זצ"ל [בקונטראס מצות ת"ת שבספר אחר האסף, עמוד י"ח], דאחר ששגור לימון בפיו וברור לו כאחוטו, עדין יש לו מצות עמלות שתביענו לידי וראה ושמירות חיקות התורה, שעליה נאמר אם בחוקותי תלכו – שתהיינו עמלים בתורה. ועמלות זו היא היא הנקרת עבודה ועליה שנינו בסיטורי – ולעבדו זה תלמוד!!

ואחר כל זה, המפתח להצלחה בזכירת וידיעת לימודו הוא רצון חזק ועקובי, להיות נחש בדעתו להתגבר על כל המעכבים, ועל דרך שנסאל הגר"א (כתיר ראש אות נ"א) אודות פרישות, והשיב: עקשן יצלה!!

רק חמוץ דקות...

א. מעשה שמשמעותו באחד מגדולי עולם, ששאלו אדם אחד:
כמה זמן לוקח לך להיות "גדול"?
"חמצה דקות".

"זכוי חמוץ דקות מספיקות לזה, אתה מה?!"
אותם חמוץ דקות שבדרך כלל כולן מבזבזים", אמר הנדול,
"אני למדתי לנצל אותם, ומכח הנהגה זו הגעתני לאן שהגעתי!!".

ב. וסביר בזה את ההבנה שלי במעשה דלעיל. חמוץ דקות הוא זמן קצר יחסית. אמנם, גם פרקי זמן קצרים אינם מבוטלים, בודאי שהם חוו לאצטראופי, אבל ככלום אפשר להעמיד את נקודת יצורתיות הגדלות על ניצול חמוץ דקות? וכי הוספה זו היא כל כך משמעותית שתוכל להוות גורם מכירע בהוצאות "גדול בתורה"?!

ונראה לענ"ד, שאין הכוונה כאן לכך שסדרי הלימוד ארוכים יותר בחמצה דקות, לא ב"חמצה דקות" נספות בזמנים הלימוד עסקיים, אלא בחמצה דקות בעלות איות שונה למורי. ובಹקדים:

ג. מצינו בגמרא (שבת לא, א) משל, לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חיטין לעלייה. הלא והעלת לו. אמר לו [בעל הבית]: עירבת לי בהן קב חומטין (ארץ מלחה ומשמרת את הפירות מהתליע)? אמר לו: לאו. אמר לו: מוטב אם לא העליתה.

במשל זה, ביקש חז"ל להבהיר לנו מסר חזק מאד. כור חיטין הוא במות עצומה, אורער שלם מלא חיטים. ובודאי מי שהשיג במות גדולה כזו, ומפנה אותם לאורער לשם שימור, עושה כן על דעת שתשר לו הנסיבות, שיוכל להשתמש בה לאחר זמן. אלא שטבע החיטים להתליע, והרי בודאי אין רצונו של בעל הבית בחיטים מתולעות. למנוע בעיה זו, צריך פעולה קטנה מאד, שככלך קל לעשות אותה עד שנדרמה

— מפני פשוטותה — שאין לה חשיבות כל כך, והיינו, כמובן, עירוב קב חומטין בחיתין. וזהו מה שבאו חז"ל להזכיר: אל תטעה לומר שכיוון שהפעולה קלה ופשוטה, אין היא נחוצה. אדרבה — בדבר פשוט זה טמון כל הצלחת הענין בולו. על זה צריך ליתן את עיקר הדעת, שפעולה זו תיעשה, כי בדבר הקטן הזה תלוי הכל!!

ד. רוב זמן הלימוד שלנו, מושקע בלימוד "ראשוני". כלומר, לברר את הדברים הבלתי מובנים לנו. אדם נש לדף גمرا חדש, ומשקיע את כחו עד שמתבהרת לו כוונת הגمرا. המילים והרעיוןות מצטרפים אלו לאלו וקורמים עור וגידין עד שאדם מגיע לתכליתו הנרצית: גمرا שהובנה.

הגمرا המובנת עתה, נכנסת לאוצר הידעות של האדם, שתאה שמורה שם כדי להשתמש בה לאחר זמן. האם האוצר הזה — בבח הזכרון — מצליח לשמר על הגمرا המובנת לאורך ימים? ככל אין השכחה שלטת בו, ככל אין הידעות נאבדות כשם שחיתה מתליה?

כל אוצר זוקק לסמן המזוהד לו, כדי שישתמר היבט. אוצר של חיתין צריך חומטין, ואוצר של ידיעות צריך — כמובן — חורה.طبع הלימוד הוא כזה, ש"האוצר" "מתליה" במשך זמן ארוך, אלא אם כן חוררים על הידעות. ועוד דמיון בין השניים — בתועלת שיש בהשquaה אפילו "MouseEvent" בקיים האוצר. קב חומטין מועיל לאוצר גדול. וחורה קצרה ומהירה יכולה לשמר על אוצר של ידיעות.

ה. יש סוג מיוחד של לימוד וחורה הקרי "גירסתא". זהו ריהטה ללא טירחא על גمرا שברורה לו כבר. דבר פלוני אסור ודבר פלוני מותר, בלי עיון בסבירותו לידע מה טומו של דבר ואם יש להציג כלום. [כל זה מפורש להדייא בגمرا סוכה בחיכט וברשי' שם, בלי הוספת "נופך" כלל.] ובגמרה בעבודה זהה יט, א על הפסוק "גירסה נפשי לתחבנה אל משפטיך בכל עת", מעירה

הגמרא: "גרסה" כתוב, ולא כתוב "טחנה". וביאר רשי, שטחינה היא לחלק את החטא לחטיות דקות, ליבנס בעומק הלימוד. גריסה הוא פוללה המחלקת את החטא לשנים או ארבע, לימוד בלי ליבנס בעומק. וזה הקרי גירסא.

ו. הלימוד הקרי "גירסא" הוא מטבעו מהיר. ובלשון הגמרא בסוכה: ריהטה. דף חדש של גمرا, המצעריך השקעה של זמן רב כדי לעמוד על ביאורו, הוא מפני שהדף הוא חדש, המשוגים הם החדשים ועדין לא ברורים. אבל אחרי שהגמרא כבר ברורה — מספיקות חמיש דקות של ריהטה, של גירסא, כדי לרענן את הידיעות ולמנוע מהן "מלחתركב", מלא השתקה.

ז. הגאון רבי צבי פסח פראנק זצ"ל, שנודע בבקיאותו המפליגת בש"ס, כתב את יסוד הדברים במחṭב לבנו [מצוטט בספר שביבי אור], וז"ל: "נחוין שייהא לך זמן קבוע לחזור על המסתכות הקודמות, ואם תשכיל אפשר בזמן מועט להציג הרבה שלא יצאו מן הלב, כי אף דרך העברה בעלמא ובמרוצה על היינוט — מעכב השכחה, שלא באה אלא מתווך הסח הדעת".

וכבר הבאנו, שכך היה מנהגם של גדולי עולם, לחזור על גמרות במרוצה ובאופן מהיר [עי' במעשה עם הגר"א, לעיל עמ' ס', וכן במאמה שהובא לעיל עמ' קכבי-קכג].

ח. וכן גם נראהין הדברים מסברא: גדלות בתורה נקנית לא רק ע"י לימוד הרבה דברים, אלא ע"י זכירת דברי תורה רבים, וקיום בזיכרון. וכיון שם אינו חוזר הוא משכח, הרי בהכרח לחזור על כל לימודו לעיתים קרובות. וכיון שהוא של אדם אינו מרשה לחזור על כל לימודו בעיון לעיתים קרובות, שזה דורש זמן רב, הרי שצעריך לכל הפחות לחזור על כל לימודו בגירסא לעיתים קרובות — באופן מהיר, כדי לרענן את הזכרון **בעיקרי** הדברים.

ט. סדר היום של אדם ממוצע בדרך כלל בניי כך, שאפשר

במעט מאמץ למצוא – מספר פעמים במשך היום – פרק
זמן של חמוץ דקוט.
חמצה דקוט!!!

בكلם נעשתה ההבדלה במצואי שבת באישוןليل, באופן
שלא נותר זמן אחריה לקבוע סדר לימוד כדבעי. אעפ"כ, קיימו
סדר לימוד של חמוץ דקוט, ללמד ולהנוך שם ב"חטיפת" חמוץ
דקוט אפשר לקבוע סדר!

ג. מה אפשר ללימוד באותו חמוץ דקוט? ללימוד בעיון, הרי אין
זמן מספיק. אבל לחזור על גירסתו, לרענן ללימוד ישן כדי לשמר
על הבקיאות בו, יכול אדם להספיק הרבה בחמצה דקוט. עמוד
או דף גمرا, או פרק משנהות. (ועם ההתרגלות בזו, מתפתח
גם היכולת והכשרונות).

יא. ובמשך הזמן, הרי יהא הבדל עצום ותועלת נפלאה בניצול
דקוט אלו. המKENיד על כך יכול לחזור על עיקרי לימודי כל
כמה חדשניים, לשמר על הידענות שלו שייהיו "טריות" וחידושים
ולא מיושנות ושוכחות, וההתעלות שיש בקיום עצה זו, בהשוואה
למי שלא קיים אותה – יכולה להיות כגובה שמיים מארץ
וכרחוק מזרח מערב. שהמקיים עצה זו, יכול עייז להיות בקי
נפלא בלמידה, ובתוספת קטנה של מאמץ – התגדל והתעלה
לאין שיעור.

יב. זהה מה שנ"ל הביאור בדברי אותו גדול בתורה, שצטנו
בפתח דברינו. בחמצה דקוט של לימודי אפשר גדול לאין
ערוך, בניצולם לשם רענן הלימוד ושמירת גירסת ובKİאות. פה
מתמקדת נקודת מפתח ביצירת גדלות בתורה, בקב החומטין זהה
יכול להשתמר אוצר גדול עד מאר.
אפשר להיות גדול בתורה בחמצה דקוט...

בגדרי כל השוכח ד"א ממשנתו

א. תנן באבות (ג, ח) כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו, שנאמר רק השמר לך ושמר נפשך פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך. הרי לנו איסור על שכחת דבר אחד ממשנתו, וככארה לא ראיינו שנוהגים להקפיד על איסור זה, וצריך ביאור. ובאמת הרמב"ם והשו"ע לא הביאו איסור זה, אבל הוא גופא צריך להבין מהי טעם לא הביאו.

ב. והנה מובא בשם הגאון ר' חיים מולАЗין [בכתיר ראש סי' ס"ז] וח"ל: בעניין השוכח ד"א ממשנתו, זה קאי על הראשונים שלמדו בע"פ, עכ"ל. ובזה מיושבות השאלות הנ"ל, ודוקא בזמנן חוויל היה איסור של שכחת ד"א ממשנתו וכבדתנן במתניתין, אבל אחר כתיבת המשניות והתלמוד בבר אין איסור זה, ולכן לא הובא ברמב"ם ושו"ע, ולכן גם לא נהגו להקפיד על זה כהיום, וא"ש.

ג. והנה דברי הגר"ח מולАЗין, שבזמןינו לא נהג איסור זה, לככארה מחודשים. קודם שנענין בהסביר דבריו, נראה נא כיצד מתישבת היטב סוגיות הגمراה לאור חידושו.

איתא בגמרה (מנחות צט, ב) אמר ריש לkish כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו שנאמר השמר לך ושמר נפשך מאיד פן תשכח את הדברים, וכדר' אבין אמר רב אלעא דא"ר אבין א"ר אלעא כל מקום שנאמר השמר פן ועל אינו אלא לא תעשה.

וקשה, דככארה דבריו של ריש לkish כבר מבוארים במשנה, ומה בא לחדר? מההרש"א תירץ זה, דבמשנה רואים רק שמתחייב בנפשו, וריש לkish חידש שגם עובר בלאו.

ובספרתוספות אהרן [על מסכת עירובין, בהקדמה] הקשה על המהרש"א, דכלל ידוע הוא בש"ס שככל השמר פן ועל אינו אלא ל"ת. וא"כ, אחר שלמדנו במשנה שהפסקוק "פן תשכח את

הדברים" מדבר בעניין שכחת לימודו, הרי פשוט שגם עובר על זה בלאו, וס"ס מה בא ריש לקיש לחדר? لكن ביאר התוספות אהרן באופן אחר, מהו חידושו של ריש לקיש. דבמשנה באבות תנן כל השוכח דבר אחד ממשנתו, ומשנה הינו ההלכה בלי הטעמיים. המשנה באבות נאמרה ע"י רבי מאיר, שבזמןנו היו לומדים בעלי-פה. אבל אחרי שרבי יהודה הנשיא כתב את המשניות, שוב לא שirk האיסור לגבי לימוד המשנה [וכדברי הגרא"ח מווילז'ין, ראין האיסור שirk על דבר שנלמד מחדש דאע"פ שכבר אין איסור שכחת דבר אחד ממשנתו, מtower הכתב]. ריש לקיש חי בדרך שאחר כתיבת המשנה, ובא לחדר חדש דאע"פ שכבר אין איסור שכחת דבר אחד ממשנתו, מ"מ יש איסור שכחת דבר אחד מתלמידו. "תלמיד" הוא טעמי ההלכה [כמפורט רש"י ב"מ לג, ב ד"ה הו זהיר בתלמיד ושבת יג, ב ד"ה ושימש תלמידי חכמים] וחידש ריש לקיש שאף בדורו נהוג האיסור, כי שכחת טעמי ההלכה ג"כ נכללה באיסור "פָנִ תְשַׁכֵּח את הדברים".
ואילו בזמנינו, שאף דברי התלמוד מלמדים מtower הכתב, אין עובר על האיסור כלל בשוכח ד"א ממשנתו, וכדברי הגרא"ח מווילז'ין.

ד. נשוב לעיין בחידושו של הגרא"ח – מהו ההסבר לכך שהאיסור יהיה בזמן חז"ל אינו נהוג בזמן זהה?
ונראה שיש שתי דרכם בהבנת דבריו.

בחידושי מן ר' הלוי (עה"ת, פרשת ואתחנן) ביאר, דעתיקר האיסור הוא על תורה שבע"פ הנמסרת מדור לדור, ואם שכח דבר אחד מהקבלה הנמסרת לו אז הוא כמתחייב בנפשו. אבל אחר שכבר נחתם התלמוד ונפסקה הקבלה של תורה שבע"פ איש מפי איש, שוב אין זה בכלל שכח ד"א ממשנתו, דעתיקר האזהרה על המשנה המסורת בע"פ שלא תשכח.¹

¹ שמעתי לבאר עפ"י דבריו, רהמזור ויטרי גורט במתני' באבות, כל תלמיד חכם השוכח ד"א ממשנתו. וכן בגם' במנחות, גירסת השיטה מקובצת

ה. דרך שנייה יש בהבנת חידושו של הגר"ח מوالזין. גדר המצווה הוא שישמור את תלמידו כדי שיהא מביא לידי מעשה, והאיסור לשכוח הוא משומש כאשר ישכח את הדין – לא ידע איך לקיים את המעשה. בזמן חז"ל, אם שכח אפילו דבר אחד מהתלמידו – הדין היה למורי שכוח הימנו, ועובד בזה על איסור שכחה. אבל בזוה"ז שבכל הדינים כתובים, אין נקרא שכוח הימנו כיון שהסתבר בהישג ידו ויכול לחזור וללמוד את אשר שכח.

ו. ונראה² עוד להרחיב בביואר המהלך השני, מצינו בחז"ל חיוב "לשמור" על לימודו כדי שיבוא לידי מעשה. דאיתא בגמ' (סוטה לו, א) שעיל כל מצווה ומצויה יש ארבע מצוות: ללמד וללמוד לשמר ולבנות, עי"ש. וביאר מהרש"א, دائ אפשר לומר שלשםור היינו במצוות לא תעשה ולבנות היינו במצוות עשה, דא"כ יהיו רק שלוש מצוות על כל מצווה, ולא ארבע. לכן ביאר מהרש"א ד"לשמור" היינו "שייה חזר על משנתו שלא תשכח מפני ודבר זה מביא לידי מעשה ושירג גם בעשיה". והיינו כדאמרין בפ"ק דקידושין (לו, א) אלה החוקים והמשפטים אשר תשמرون לעשות – תשמرون זו משנה, לעשות זו מעשה. ופירש רש"י שם, תשמرون זו משנה שמביאה לידי מעשה דכתיב תשמرون לעשות. עכ"ד מהרש"א.³

עוד מפורש בספרי (עקב פ"א פסקא ר"ב)עה"פ תשמרו

בל תלמיד חכם המשכח ד"א מתלמידו. ותמהה, היכן מצינו מצווה שנמטרה רק לתלמידי חכמים? לפי הגרי"ז י"ל, דרך תלמיד חכם מצווה כי הוא המשיך את מסורת הקבלה,ומי שלא ממשיך מסורת קבלה זו אינו בכלל האיסור.

2 עיקרי הדברים באות זו, מבוססים על דברי הג"ר יחזקאל סרנא זצ"ל, בקונטרס מצות תלמוד תורה עמ' כתיל.

3. וכן הנצי"ב (הרחב דבר ויקרא יח, ה) פירש תשמرون זו משנה – היינו לזכור מה שלמד כבר.

לעשותם "למד אדם תורה הרי בידו מצוה אחת. למד ושמר הרי בידו שתי מצוות. למד ושמר ועשה, אין למעלה הימנו". הרי לנו מצוה מיוחדת של "שמירה" שאינה לא לימוד ולא מעשה, אלא חזרת ההלכה כדי שיביא לידי מעשה.⁴

ז. ובאמת מדויק ברמבי"ס שעיקר הקפidea הוא לזכור דוקא הלוות ודינים, המבאים לידי מעשה. דכתוב בהל' ת"ת (פ"א הי"אי"ב) שהחיב אדם לשולש את זמן למידתו, שלישי בתורה שבכתב ושליש בתורה שבע"פ וכו' אבל בשיגור בחכמה ולא יהא צריך לא ללמד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבע"פ יקרה בעיתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח דבר מדברי ריני תורה וכו' (וכן הוא גם ל' השו"ע) וש"מ שעיקר הקפidea הוא שיזכר את הדינים.

ח. בשו"ע הגר"ז (הלו' ת"ת פ"ב הלהבה גיד-ח) חולק על הגר"ח מואלאז'ין, וס"ל דافق בזה"ז שיר הלאו באותה צורה כמו בזמן חז"ל (ועיין מה שבכתב בזה בקונטרא אחרון שם ריש פרק ג') ולפי שיטתו חייב כל לומד לנוהג בסדר לימוד הכלול מספיק חזרות כדי שבכל עת ושעה "תהיינה כל הלוות שלמד עד עתה חקוקות היטב בזיכרנו כל הימים וכו' וברורות לו בלי גמגום כבשעת לימודו ממש".

ט. אמן זה ברור שהמנחה הוא לא בדבריו, וכבר הבינו שמשמעות הרמבי"ס והשו"ע היא כמו הגר"ח מואלאז'ין.

4. וכן כתוב הגר"א (באדרת אליהו) זויל: "זהיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם. עקב תשמעון – זה לימוד התורה. ושמרתם – זו המשנה, לחזור ולשנותו תמיד. ועשיתם – זה המעשה. כי בתחילת ציריך לשמע, ואחר"כ לחזור תמיד לבתי ישכחת, ואחר"כ לעשות כל דבר בעתו". ולהלן שם,עה"פ "כל המצווה אשר אנכי מצור היום תשמרן לעשות", כתוב הגר"א: "שמירה היא לחזור שיהיה תלמדו בידו. ואמר תשמרן לעשות – שיחזרו על מנת לעשות", עכ"ל.

ענני סיום מסכתא

מעלה לימוד כל המסכתה

א. "בישיבתנו נלמדת מסכת פלונית".

בדרך כלל כוונת משפט זה לומר, שדפים נבחרים במסכתא נלמדים בסדר היישיבה – וauseפ שאין סדרי היישיבה מספיקים ללימוד את כל המסכתא.

ובאמת יש לעורר, שענין גדול הוא להקפיד לסיים את כל המסכת, מראשה ועד סופה. ורק באופן זה ניתן לומר שאדם למד ו"יודע" את המסכתא. ובספר "פניני רבנו יחזקאל" (עמ' יג) מביא שהగאון רבי יחזקאל אברמסקי צ"ל אמר לתלמידים:

איןני בא להתפאר ח"ז, אבל בן אדם שזכה בסייעתא דשמייא לחבר 25 ספרים – יש להניח שיש לו קצת ידיעה איך צריך ללמוד. ואני אומר לכם: את המסכת אין יודעים ע"י קושיא אחת חזקה שיעודים בה, אלא ע"י שלומדים את כל המסכת מתחילה ועד סופה, יודעים בכל מקום היטב את השקלא וטリア ומלהך הגمرا, ולכון אבקש להתיישב מעכשו עד סוף ה"זמן" וללמוד ולהזور את כל המסכת, ע"כ דבריו.

ב. ונראה לדיביק בכך עצם המילה "מסכת", שבספר חסידים (ס"י תתקכ"ח) כתוב דהוא מלשון אריגה [כמו שנאמר גבי שמישון: "אם תארגי את שבע מחלפות ראשית עם המסכת"], שהتورה שבכתב היא כמו צמר ופשתים והتورה שבע"פ היא האrigה שאורגנים מן העצמר ופשתים, "שמקבץ כל הדברים של עניין אחד". וא"כ בודאי ידעת עניין בשלימותו מהתאפשר רק כמשמעות את המסכתא כולה.

וכן גם לפי פירוש גוסף שכותב התוסט' יו"ט (בಹקומה למסכת ברכות) שמסכת הוא מלשון "מסכה יינה", כי כל מסכתא מזוגה

ומעורבת בדינים שונים, ודיןיה ומשפטיה צדקו ייחדיו ותלוים זה בזו ותלמידים זה מזה ונדרשים זה ע"י זה, עב"ד. ומובן שידיעת כל המסתכת הוא תנאי נוצר לזו.

ג. ובאמת מצינו עניין זה בגמרא (כתובות יז, א. סנהדרין יד, א). שכאשר רבן סמכו את רבביAMI ורבביASI, היו שניים: כל מן דין (=כאללה) חסמכו לנו, ואל חסמכו לנו לא מן סרמיסין ולא מן סרמיטין וכו'. ופירש הערוך [ערך חמץ. ומקצתו מובא במסורת הש"ס]: לא מן הסרמיסין – שמסרسين את המסתכת ואין שונה ממנה אלא פרק אחד. ולא מן הסרמיטין – שניים את המסתכת חתיכות כסמרטוטין. ואמרי לה לא מן החמיסין – שניין חומשה של מסכתא, עב"ד. הרי שהקפידו לשנות את המסתכת בשלימותה דוקא.

ד. ויש להוסיף בזו, מה שאמר הגר"ח קניבסקי שליט"א (מובא בספר שלום ירושלים עמ' ב"ו) בשם אביו מרן בעל הקהילות יעקב זצ"ל, זצ"ל:

"אבי זצוק" אמר לי תמיד, שצריך להקפיד לסיים כל מסכת שמתחילה, ואמר בזו שני טעמים:

א. שזו שאלה של נדר, כשמתחילה מסכת ולא מסימנה.
ב. שזו לא כבוד המסכת, להתחילה ולא לסיים. לכן גם בשנים שאמר שיעורים בישיבות הכהן, אם לא הספיקו ללימוד את כל המסכת על סדר השיעורים, היה מקפיד להשלים לעצמו את כל המסכת מרישא עד גמירה", עב"ל.
וע"י בדברי ה"חפץ חיים", שהובאו لكمן בעמ' קס"ו.

ה. [וועוד נראה להוסיף], שהთועלת כפולת ומוכפלת אם לומד את כל המסכת בಗירסה קודמת שלומה בעיון. וכדייתא בגמרא (ברכות טג, ב) "הסתת ושמע ישראל – הס ואח"כ בתה"

1. דהיינו, שונים חלקים של המסכתה במקומות מפוזרים.

ופרש"י: הָס — שתוֹק, כְּמוֹ וַיְהִס כָּלֵב (במדבר י"ג). שתוֹק והאָזֶן לשמשתך עד שתהא שגורה בפִּיר וְאַעֲפָ שָׁאַנְהָ מִיּוֹשְׁבָת לָרָךְ, ואחר בר כתנה והקשה עליה מה שיש לך להקשות ותרץ תרצויך עד שתתיישב לך, עכ"ל.

עוד איתא בגמרא (ע"ז יט, א) "אמר רבא לעולם לימד אדם תורה ואח"כ יהגה", וביאר רש"י: ואח"כ יהגה — יעין בתלמידו לדמותו מילתה למילתה להקשות ולתרץ. ובראשונה לא יעשה בן וכיו' לאחר שנה הרבה הוא מתישב בתלמידו ומתרץ לעצמו דבר הקשה, עכ"ל.

עוד איתא בגמרא (הוריות יב, א) שאמר רב מישרא לבניו, כשתרצטו לעלות וללמוד לפניהם, תגרסו המשנה ואח"כ תעלו, וביאר שם רש"י — כדי שתהא רגילה בפייכם ותדעו מה לשאול אותו, עכ"ד.

והדברים מובנים מאליהם, שכך הדרך הנכונה והמועילה ביותר.

סעודה מצוה

ו. את גודל עניינו של לימוד מסכתא בשלימות, ניתן להסיק מגודל השמחה של סיום מסכת. וכדי איתא בגמרא (שבת ק"ח, ב) "אמר אביי תיתני לי [ישולם שכרי, רש"י] דכי חזינה צורבא מרבען דשלים מסכתיה [שנרגסה] עבידנא יומא טבא לרבען". ועפ"ז פסק הרמ"א (י"ד סי' רמ"ז סעיף ב"ז) וז"ל: כשמשים מסכתא מצוה לשם ולבנות סעודת, ונקראת סעודת מצוה, עכ"ל.

ז. ובאים של שלמה (ב"ק פ"ז סי' ל"ז) דין מתחילה לומר, שיש לברך "שהשמחה במעונו" בסיום מסכת, דעתך לך שמחה יותר לפני הקב"ה אלא שמחה ורנה של תורה, דעתך להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה. אלא שמסיק: "וכן הורייתי פעמי אחת הלכה למעשה ונתבלבלה השמחה בנסיבות גדולות על ידי

סיבות קשות ותליתתי השרחון כי שעברתי על דברי רבים שלא שמעו מעולם דבר זה וכיו' ובודאי כל דבריהם בקבלה ובסודות פנימיות על כל שיחה ומילה וכו' ומ"מ סיום הספר הוא סעודת מצוה לכו"ע, עכ"ל עיו"ש.

ח. ובערך השולחן (אהע"ז סי' ט"ב סעיף מ') ביאר הטעם שלא לומר "שהשמחה במעונו", דודוקא בנישואין תקנו מפני שאין השמחה שלימה. שהרי רק מפני שהאדם סופו למות לבן מוכרא לישא ולהוליד כדי שישאר זרעו תחתיו, ולפיכך אנו אומרים "שהשמחה במעונו" כלומר שבעולם הזה ליבא שמחה שלימה ורק למעלה השמחה שלימה — וכמ"ש עוז וחודה במקומו. אבל בלימוד התורה השמחה שלימה בעזה, וכדtanן באבות יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעזה"ז מכל חי העזה"ב, וכל שכן לימוד התורה שколה נגד כל המצוות, לפיכך אין לומר אז "שהשמחה במעונו", דאף לנו יש אז שמחה שלימה, עכ"ד.

המשתתפים בסעודת

ט. בא וראה עוד את גודל השמחה, דבספר ים של שלמה (ב"ק ספ"ז) דיק מהגמרא בשבת (הנ"ל) שאבי היה עושה יומה טוב לרבען אף שהוא עצמו לא סיים המסכתא, וכן שהיה מזמין אף אחרים עמו. ומשמע, שאפילו מי שלא סיים המסכתא, מצוה רבה לשימוש עם המסייעים.

ובשו"ת מהר"ם מינץ (סי' קי"ט) כתוב שהוא בכלל מה שנאמר: הולך ואיןו עושה, שכר הליכה בידו (אבות פ"ה מ"ז). רמז נאה זה מובא בשם הגרא"א (בסוף ספר קול אליו). אותיות סיום — הנגלה והנסתר (דהיינו המילוי) שלהם שוים בגימטריה. כמו סמ"ך: הנגלה — ט, וכן הנסתר — מ"ר, שניהם בגימטריה שווים. וכן יוד: י, וכן ו"ז, שניהם בגימטריה עשרה. וכן ו"ז מ"מ הנגלה והנסתר מספרם שווה, וזה בא לרמז שהן

הנגלת – דהיינו הלומד בפועל, והן הנستر – דהיינו שלא למד רק שימושתו עמו בסיום, שנייהם שווים בסיום.

מקורות נוספים

ו. מלבד הגמרא בשבת (ק"ח, ב) הנ"ל, מצינו עוד מקור בחז"ל לעניין שמחת סיום מסכת. במדרש שיר השירים רבה (פ"א ס"ט) איתא: א"ל הקב"ה – שלמה חכמה שאלת לך וכו' חירות החכמה והudeau נתנו לך וכו' מיד "ויקץ שלמה והנה חלום". א"ר יצחק: היה עומד על בנו, חמור נזהק – והוא יודע מה נזהק. צפור מצוצי – והוא יודע מה מצוצי. מיד, "ויבא ירושלים ויעמד לפני ארון ברית ה' ויעל עלות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו". א"ר אלעזר, מכאן שעושין סעודת לגמara של תורה.

בנוספ' לשמחה המינוחית "לגמara של תורה", כולל בסיום מסכתא גם שמחה על השלמת מצוה המתמשכת. דתנן (תעניית כו, ב) לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכו'. וביארו הרבה ורב יוסף (שם לא, א) שהו יום שפטוקים בו מלכודות עצים למזבח. וכותב הרשב"ם (ב"ב קבא, ב): "ואותו יום שפטוקו היו שמחים לפיו שבאותו יום היו משלימים מצוה גדולה כזו". וכותב הימ של שלמה (ב"ק ספ"ז): "וזאכ' השלמת הספר – אין לך מצוה גדולה מזו! ובפרט היכא שבduration להתחיל אח"ב ספר אחר. וכן כתוב שם הר"ן (הינו הנמוקי יוסף בב"ב) שמהא שמעין שמנาง ישראל הוא לשמה ולעשות יו"ט בהשלמת המצוה", עכ"ל.

מהות השמחה

יא. כתוב הייש"ש, "נהגו כל ישראל לסיים בשמעתא וליתן שבח והודיה למקום ולפרנס אותה שמחה שוכה לך", והוסיף בנהורא דאוריתא (מאמר ז' פ"ג) שהוא כדי להראות חביבות דברי

תורה עליו, ושלא יהיה ח"ו בכלל מה שנאמר: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב".

יב. הייש"ש והגר"א (יור"ד רמ"ו, סקע"ו) ציטטו מקור לסעודה מצוה מכך ששמהו בט"ו באב כשפסקו מלכורות עצים למזבח (הובא לעיל) ומשמע דהshmaha הוא משום השלמת המצוה. ברם, מובא הסבר נוסף בשם הגר"מ סולובייצ'יק זצ"ל (בסוף רשימות שיעורים עמ"ס סוכה מבנו הגורי"ד זצ"ל). מהמשמעות שערך שלמה המלך, לומר המדרש (הובא לעיל): "מכאן שעושים טעודה למגילה של תורה". זהו גם המקור לכך שעושים שמחת תורה ביז"ט אחרון של סוכות, כמשמעותם את התורה (הג"א סוף סוכה). והרי לא נזכר בכתב שלמה עשה סיום לתורה? אדרבה, אצל שלמה הייתה זו התחלה, הוא היה "חתן בראשית" ולא "חתן תורה"; הקב"יה הבטיח לחתן לו "לב חכם ונבון" ושמעכשו ויהלא תהא לו האפשרות ללמד תורה ביתר הבנה ועמוקות! ומכאן, שהסיום הוא מבוא להתחלה, החשובות של סיום התורה אינה בכך שגורמים "זאת הברכה", אלא במידה שמתכוונים להתחילה שוב "בראשית בראש" – וזהו החשובות. בהתאם לכך הונגה בתקופת הראשונים לקרוא מיד בבראשית אחרי סיום התורה, כדי להראות את היחס בין הסיום להתחלה, ע"כ דבריו.

ונראה להוסיף הוכחה לכך מדברי הרמב"ן (סוף משפטיים, עה"פ וייחזו את האלקים ויאכלו וישתו), הכותב שחשיבותם בקבלת התורה, ומציין לדוגמא את דברי המדרש, "מכאן שעושין משתה למגילה של תורה"! וכן מדויק בלשון הייש"ש (הובא לעיל אותן י') "...ובפרט היכא שבדעתו להתחילה אח"כ ספר אחר", ודדו"ק.

עריכת הסעודה

יג. לעניין סעודה ברית מילה, כתב החכמת אדם (כלל קמ"ט

סב"ד) "מי שאפשר לו לעשות סעודת ומקמצ' וaino נותן רק קאווע או יי"ש ומני מתקה, לא יפה עושא, והגר"א מיחה בהם".
ובמדרש תנומא (ר"פ תצוה) משבח את האדם המל את בנו,
וז"ל: "ולא עוד אלא שהוא מוציא הוצאות ועשה אותו היום של
שמחה מה שלא נצווה, הוא שהכתב אומר: ואני תמיד איחל
והוספת עלי כל תהליך (תהלים ע"א). ולא עוד, אלא אדם הולך
ולוח וממשכן עצמו ומשמח אותו היום".
ונראה ללמד מזה גם לעניין סעודת סיום, שנכון להדר אותה
בראי, שבזה מראה את גודל הערכתו וחביבותו למסכתא שלמד.

נוסח הסיום

יד. הנוסח הנהוג בסיום כל מסכת [זה זכירו כבר רב
האי גאון בתשובה, הובא בספר האשכול הל' ס"ת סי' י"ט,
וכתב שם שיש בו קבלה להסир שכחה] הוא שיאמר ג'
פעמים:

הדרן עלך מסכת (פלונית) והדרך עלי, דעתך עלך מסכת
(פלונית) ודעתך עלי, לא נתנסי מינך מסכת (פלונית) ולא נתנסי
מינן, לא בעלמא הדין ולא בעלמא דעתך.

"הדרן עלך" פירושו נחזר עליו, והיינו משום שנאמר "אם
תעוזני يوم יומיים אעזבר", וככלפי זה אנו אומרים שלא נזוב את
המסכתא¹ (נהורא דאוריתא).

ובספר הדר יצחק פירש עפ"י מה שאמרו חז"ל שצרי ללימוד
את המסכתא בגירסת קודם שלומדה בסברא וביעון (המקורות לזה
— עי' לעיל אות ה'), ועוד אמרו בירושלמי (ברכות פ"ה ה"א)
הסובר תלמודו — לא במהרה הוא משכח. וזהו: הדרן עלך
— שמתחילה נחזר על המסכתא לגירסתו, ואח"כ דעתך עלך
— לחשוב בהבנת טומו של דבר, ועי"ז לא נתנסי מינך
— המסכתא לא תשכח.

1. ושם לכך מועיל להסיר שכחה, לדברי רב האי גאון שהובאו לעיל.

ודאמרין "לא בעלמא הדין ולא בעלמא דעתاي", היינו משומש שם זכר את המסכתא בעזה^ז, ע"ז גם יזכה בעולם הבא לדעת את המסכתא, וכדאמרין (כתובות עז, ב) אשרי מי שבא לכאן ותלמודו بيדו (עיי"ש, ועיי' בדברי החפץ חיים שהובאו לעיל עמי^צ).

טו. פירוש נוסף למלים "הדרן עלך" כתוב בספר החיים (שהחבר אחיו של המהרי"ל מפראג, בספר זכיות ח"א פ"ב. ובסוף מסכתות הודפס בטעות: פ"ג), שהוא מלשון הידור, וזה: "לפי שהתלמוד אינו מהודר רק אצל ישראל, וכן ישראל אינם מהודרים לפני זה, יתברך רק בשבייל התורה שבע"פ וכו' על כן אנו נהגים לומר בכל סיום מסכת הדרן עלך והדרן עלן. גם אין מי שנוטן דעתו על התורה שבע"פ שלא תשכח ח"ז רק אנו, וזהו דעתן עלך. וכן התורה שבע"פ היא המגינה על ישראל ועלכבר נקראות גמר"א, שהוא ר"ת של – גבריאל מיכאל רפאל אוריאל, לומר כי העוסק בגמרא חונה מלאך ה' סביר לו להצליח – מימינו מיכאל ומשמאלו גבריאל מ לפניו אוריאל ומאחריו רפאל, ועל ראשו שכינת אל]. וזהו דעתך עלהן כולם השגחתך עלהן", עכ"ל.

בסיום כל חומש עוניים הקהל בקול רם חזק, וכותב מהר"ם מינץ (ס"י פ"ה) שטעם המנהג הוא כמו שאומרים בסיום מסכת הדרן עלך. ואמנם מדויק הדבר, שבשניהם נהגים לכפול את האמרה ג' פעמיים (הדרר יצחק).

טז. "הדרן עלך" הוא כפשותו "נזהור عليك". והנה בגמרא בנדרים (ח, א) איתא דהאומר "אשנה מסכתא זו" הוא נדר וחיב לקיים, וא"כ לכואורה מדוע לא כתוב בנוסחאות לומר "הדרן עלך בלי נדר", כדי להנצל מעוז נדרים? ומישוב הדבר לפי מש"כ הגרש"ז אויערבך שליט"א (מנחת שלמה ס"י צ"א סק"ב), דכיון שאין כוונתו לנדר ולא אמר ממש בלשון נדר והתחייבות, מועיל בזה מה שאומרים בעבר ר"ה מודעה על ביטול נדרים,

והוילו אומר בפירוש בלי נדר, עי"ש. והביא שבן כתוב הגרי"ח זוננפלד וצ"ל, בספר שלמת חיים (או"ח סי' רל"א).

יז. בהמשך הנוסח, מזכירין עשרה בני רב פפא. וביאר הרמ"א (הובא ביש"ש ב"ק ספ"ז). ובנוסח שבtopic מסכנות, מצוין בטעות שהוא בסוף ב"ק) שרבי פפא היה עשה לבניו שעודה בסיום המסכתא, ועי"ז זכה לכך שבניו היו מאירים ונודלים בתורה.

עד ביאר הרמ"א על דרך רמז, כי מלת רב פפ"א הוא רמז על מעלה משה רבינו, שדיבר עם ה' יתברך "פה אל פה" שהוא אותיות פפ"א. ועשרה בניו רומנים לעשרה הדברים, והאריך שם לברא כיצד כל בן מקביל לאחד הדברים. וכן רומנים לעשרה המאמרות שנברא בהן העולם, כל בן נגד אחד המאמרות, עי"ש. והוא

1. הגיה ונראה לבאר לפיז מה שאמרו חז"ל (רש"י שמות ג, יח) סימן זה מסור בידיים מייעקב ומיויסף, שבלשון "פקד פקדתי" הם נגאים. צ"ע מה מיוחד בלשון זו, שתהא סימן על הגאולה? ויל לפי מש"כ מן ריזו הלווי (שמות) לבאר, מה שימושה שאל את הקב"ה "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים". והיינו, שיציאת מצרים הייתה צריכה להעשות ע"י הקב"ה בעצמו, כהדרשין: וירציאנו ה' מצרים, לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח וכו'. וכ"כ במדרש רבה, אמר משה להקב"ה מי אנכי, וכי בר הבטחת לאבותם שכידبشر ודם אתה מוציא בניהם?" השיב לו ע"ז הקב"ה "כי אתה עmr", שבכל המעשים שתעשה אהיה אני עmr בזיה וכמו שאמרו ז"ל דשכינה הייתה מדברת מתוך גורנו של משה, וספר תהיה הגאולה ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, עכ"ז הגרי"ז. נמצינו למדים שאחד מתנאי הגאולה ע"י משה רבינו הוא, שיקבל דרגא זו של שכינה מדברת מתוך גורנו.

והנה אמרו במדרש (ילקוט שמעוני לך ס"ד) שיש חמישה אותיות כפולות מנצע"ר וכולן לשון גאולה וכו' פ"פ בו נגאלו ישראל ממצרים שנאמר פקד פקדתי. הרי שעניינו של "פקד פקדתי" הוא בכללאות פ"פ, שדברי הרמ"א הנה רומו לדרגת משה רבינו שדיבר עמו ה' יתברך מה פה, והיינו שධיבור ה' היה יוצא מפיו של משה (כפירוש זהה"ח ה' סוף בעלתך), ולכן "פקד פקדתי" הוא סימן על הגאולה שהיא אמיתית.

משמעותם שאין עומדים על הפרק בסיום התורה, אלא מתחילה מיד וחוורין לקרות מבראשית ע"ב דבריו.

ובלבתך בדרך

א. מצות תלמוד תורה נלמדת מהפסוק "ושננתם לבניך", וכదאיותה בגמרא (קידושין ל, א) "ושננתם לבניך – شيء דברי תורה מחודדים בפיך" וכו'. והנה הפסוק פירוש שיש לו לאדם ללימוד בכל זמן ובכל מצב – בשכתר בביתך ובלכתך בדרך, בשכבר ובគומך. בזמןינו אנו רגילים ללימוד הכל מתוך הכתב, ועיקר הלימוד הוא בבית המדרש שם מצויים ספרים – ובכך מקיים "שבתך ביתך". אמן הרוי מפורש בפסוק שגם יש ללימוד "בלכתך בדרך", בזמן שאין הספר לפניו ואין אפשרות לקרוא, בזמן שבכל הלימוד הוא בעל פה, גם זה חלק מהותי מצות תלמוד תורה. ובפרט, שבזה מראה ביותר את חיבתו לתורה, וככפי שהסביר הרשב"א (שו"ת ח"ה סי' נ"ה) בכוונת פסוק זה של ושננתם וכו': "כאדם המלמד לבנו דברים ערבים עליו, והם מוגלים בפיו ומדבר בהם תדריר, שאין אדם מדבר בדברים שלבו קץ ומואס בהם". ועוד, שהتورה משמרתו בדרך, וכדתנן (אבות פ"ג מ"ד) הנעור בלילה והמהלך בדרך ייחידי ומפנה לבו לבטלה, הרוי זה מתחייב בנפשו, ומפרש הרע"ב: ואם היה מחשב בדבר תורה היהתו משמרתו.

ב. וכותב החפץ חיים (תורת הבית פ"ג) ז"ל: "והנה בימים הראשונים קודם שהתיירו לכתוב תורה שבע"פ היו הכל רגילים ללימוד כל לימוד בע"פ וכו' ומילא היה נקל להם לקיים מה שכותוב בתורה בשכתר בביתך ובלכתך בדרך, כי כל בן תורה היה צריך להיות בקי בע"פ באיזה סדרים משנהות וכו' ומילא כיוון שהוא מORGEL ללימוד בע"פ ולא היה צריך לזה שום ספר היה לומד תורה אימת שנשאר לו קצר עת פנוי בין כשהוא

בבית או בדרך משא"כ השטא וכיו' שאין אלו רגילים להיות בקיים בתורה בע"פ מAMILא נשכת קיום המאמר ד"בשבתך בבייתך ובלכתרך בדרך" לגמר, עכ"ל.

ג. ובאמת מצינו עצה בזה בהקדמת פאת השולחן שהביא בשם הגר"א, דחוובה על כל תלמיד שיויה בקי עכ"פ במסכת אחת בע"פ למען לא יבטל מצות והגית בו בעת לבתו בדרך, גם החפש חיים עודד את זה מאד, ובפי שהובאו דבריו לעיל עמ' פ"ט. מאידך, יש כאן המצליחים בזה יותר מאשר מהפכים במחשבתם את הסוגיות בהם הם עוסקים בלימודם באותו פרק זמן.
ונעתק בזה דברים הכתובים בספר עלי سور (ח"ב עמ' רס"ה), וזו: "אין מנוס, עליינו להتلמד במחשבה תמידית בתורה. ויש לנו להתרגל ללבת ברוח דוקא ולהשוו באיזה עניין של תורה שקבענו לעצמנו מראש.ongan אין לנו להකפיד על ריכוז המחשבה כמו שעשינו עד כה, ויש לנו יותר לעורר הנעימות במחשבה. נקבע לעצמנו כל יום חצי שעה לטويل ברחוב תוך כדי מחשבה והרהור בתורה.¹ כמו שבועות יעברו עד שנצליח להتلמד בזה, אבל דוקא בזה נראה פירות. הרגיל לחשוב בדרך יודע כי החידושים הטובים ביותר מתגלים לו בלבתו ברחוב סואן ובעמידה באוטובוס דחוס וכיו'".

קשה מאד להגיד يوم שלם בעניין אחד, וצריכים להיות מוכנים לאדם תמיד כמו עניינים להגיד בהם וכיו' אך כל זה כשהבר התרגל לחיות במחשבה של תורה. ובניתיים יש להמשיך בתלמידות ללבת בכל יום חצי שעה לטويل ברחוב דוקא ולהשוו בתורה, ולפני צאתו מהבית יכין לעצמו העניין שברצונו להגות בו". עכ"ל.

1. ועיין מה שכותב רבינו יונה באבות (פ"ג) על מנתי דהגעור בלילה והמהלך בדרך היחיד, וזו: שאותם השעות כמה הם חשובות וראויות למחשבה בתורה, כי אין לו מלאכה לעשות ואינו שומע קולות בני אדם... תוכל להיות לו מחשבה ברורה ונכונה, עכ"ל.

ד. ובאמת כך דרכם של תלמידי חכמים לטפח את המחשבה בתורה בלבכם בדרך, וכמו שכחטו הtout' (סוטה כא) "סתם תלמיד חכם תורהו אומנותו ועוסק בה ומהרhar כל שעה ואינו הולך ד' אמות בלבד תורה". וברבותה לה, ב איתה, "לפי שאמר לא ימוש ספר התורה זה מפרק וכו' יכול דברים בכתבן תיל ואספת דגנן — הנzag בהן מנהג דרך ארץ דברי רבי ישמעאל" וכותב על זה הנפש החיים (שער א' פ"ח): "זודאי שאין דעת רבי ישמעאל שתהא הרשות נתונה לאדם לפרש ח"ז אף זמן מועט מעסיק התורה ולעסוק בצרפת ויהיה בטל אותו העת מעסיק התורה למגמי ח"ז. אמן רמזו רבי ישמעאל בלשונו הק' הנzag בהן מנהג ד"א, ר"ל עמהן עם הדר"ת. היינו שגם באותו העת ושעה וכו' שאתה עוסק בצרפת וכו', עכ"פ ברעינוי מוחשבתך תהא מהרhar רק בדברי תורה". ועיין עוד במה שהובא לעיל בעמ' ע"ה מספר אור ישראל (להגאון ר' ישראל סלנטר).

ה. אשריו ומה טוב לו לאדם שלעולם איןנו "לבדו", בכל זמן ובכל מצב תורהתו עמו ותלמידו בידו, וכמו שכחוב: "קשרם על לבך תמיד, ענדם על גרגורתיך. בהתהלך תנחה אותך, בשכבר תשמור עלייך, והקיצות היא תשיחך" (משלוי, כא-כב). בכל מקום שאדם לומד, התורה מלאה אותו — "כ כי לווית חן הם לראשך" (שם א, ט). ואף שכינת הקב"ה עמו, כפי שלומדת הגמרא (ברבות ו, א) מפסיק מפורש: "בכל המקום אשר אזכיר אתשמי, אבוא אליך וברכתיך"!

שאין לך בן chorin אלא...

איתא באבות (ו, ב) "זהلوحות מעשה אלקים המה, והמכتب מכתב אלקים הוא חרות על הلوحות". אל תקרי חרות אלא חרות, שאין לך בן chorin אלא מי שעסוק בתלמוד תורה.

נדרין ביאור, איך שייך הדרש לפשוטו של המקרא. ויל', עפ"י דברי השם ממשMAL (blk tru'yo) "שלוחות האבן דומין לגוף וחומר האדם, והכתב שנחקר בהם הם דברי תורה שנחקרים בלב ישראל, כמו ל'א) נתתי את תורתך בקרבתם ועל לבם אכתבנה, ונעשים הוא והם דבר אחד כמו כתוב הנחקר על הלוחות, ולא כמו כתוב בדיו שהדיו עם הקלף אינם נעשים דבר אחד אלא הרכבה שכנית, אלא נעשים לגמרי אחד" (ופירש עפ"י זה מאמר חז"ל במדרש, ונדר רזה – אין אתה יכול לשלוט בהם, שבידיהם לוחות כתובים משני עברייהם, מזה ומזה הם כתובים. עי"ש).

והנה אמרינו "כל הנוטן דברי תורה על לבו מבטלי ממנה הרהורי הרב, הרהורי רעב, הרהורי שטות, הרהורי זנות" וכו' (ادر"ג פ"כ). ויש לבאר הטעם,adam הלומד תורה מתאחד לגמרי עם תורהו, אין לו לבו אלא תורה בלבד, ושאר כל הדברים הם חיצוניים לו ונשאים " מבחוץ", אין להם שלטון על עולמו הפנימי של הלומד. וזה ה"בןchorin" של העוסק בתלמוד תורה, שבשעה שהוא יושב ועובד בתורה אין כח לשאר דברים שבעלם לשעבדו בעולמו הפנימי בו הוא שרוי. וא"כ מבואר היטב, רכיוון שהמכתב הוא חרוט על הלוחות, לכן יכול הלב להתאחד עם התורה, ונשאר האדם בן chorin, "אין לך בן chorin אלא מי שעוסק בתלמוד תורה".

כיצד ללימוד תורה מתוך שמחה

א. כך צורתו של לימוד תורה. שיהא בשמחה, ובשמחה דוקא!
ובמו שנאמר: "פיקודי ה' ישרים משיחי לב",
"שבכנו ובkommenו נשיח בחזקיך ונשmach בדבריך (תלמוד) תורתך",
"והערב נא ה' אלקינו את דבריך תורתך בפינו",
"התורה והתפילה יהיה בשמחה" (מ"ב סי' א' סק"י).

ב. ובagli טל כתוב (בקדמה), זוז'ל: "זומדי דבריך זכור אזכור
מה ששמעתי קצת בני אדם טועין מדרך השכל בעניין לימוד תורה"
ואמרו כי הלומד ומה חדש חידושים ושמחה ומתענג בלימודו אין
זה לימוד התורה כ"כ לשמה כמו אם היה לומד בפשיטות,
שאין לו מה לימוד שום תענוג והוא רק לשם מצוה. אבל הלומד
ומתענג בלימודו הרי מתענוג בלימודו גם הנאת עצמו.
ובאמת זו טעות מפורסמת. ואדרבא, כי זה הוא עיקר מצות
לימוד התורה להיותSSH ושמחה ומתענג בלימודו ואזו דברי תורה
נבעלין בדמו. ומאהר שננהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק ל תורה.
ובזהר הק' איתא, בין יצר הטוב ובין יצר הרע אין מתגדلين
אלא מתוך שמחה. יצח"ט מתגדל מתוך שמחה של תורה. יצח"ר
וכיו'. וכיון יצח"ט מתגדל מזה, בודאי זה הוא עיקר המצויה"
עכ"ל. עיי"ש עוד.

ג. ושנינו באבות (פ"ז) שאחת המעלות שבהן נקנית התורה
היא שמחה, וביאר ברוח חיים: "כי הלומד בשמחה בשעה אחת
ילמוד יותר הרבה مما שילמד בכמה שעות בעצבות".
שומה علينا לברר, אם כן, כיצד ובאיזה אופן יביא אדם את
עצמו לידי כך, שלימודו יהיה בשמחה.

ד. ובאמת מצינו שחו"ל נתנו בזזה עצה והדרכה, והוא בגמרא
עירובין (נד, א) זוז'ל:
א"ר אמר, מי דכתיב "כִּי נְעִם כִּי תָשִׁמֶרֶם בַּבְּטַנֵּךְ", אימתי

דברי תורה נעימים? בזמן שתשمرם בבטן (פרש"י שהן שמורות בידך שאינן משתכחין ממך). ר' זירא אמר מהכא, "שמחה לאיש במענה פיו", אימתי שמחה לאיש? בזמן שמענה בפיו (פרש"י אימתי אדם שמח בתלמידו, בזמן שיש לו מענה לשואליין ממנו דבר הלכה), עכ"ל.

הרי לנו דרך להגיע לידי שמחה בלימוד – לדאגה לכך שהלימוד יהא בהיר וברור, ולהקפיד שסדר הלימוד יביא לידי כך שהדברים "איןן משתכחין ממך" כדי שיהא מענה בפיו לשואליין ממנו דבר הלכה.

והסביר בזה פשוט, שאדם מרגיש סיפוק כאשר הוא רואה את התוצאות של יגיעו, וזה מלא אותו שמחה. הזרעים בדמעה – ברינה יקצרו. משא"כ מי שמרגיש שהוא יגע לפרק ח'ז, שאו אינו מרגיש סיפוק, ובמה ישמח?!
ובאמת הארכנו בזה כבר לעיל בפרק י"א עי"ש, ולא נשנית פרשה זו אלא בשבייל דבר ש衲חדרש בה.

ה. מה יעשה אדם, שעדיין אינו מרגיש סיפוק מלימודו? ובפרט תלמידים צעירים, העושים את ראשית דרכם בלימוד, לפעם נדמה להם שאינם מצליחים.

משל, לאדם הלומד את חכמת הנגינה. אחרי שהוא יודע כבר לנגן היטב, זה נותן סיפוק רב. אבל בתחילת לימודו ממש – כאשר הוא עדין לא יודע מתי להרים אבע ראשונה והיכן לשים את אבעו השניה – הרי בשלב זה בקשי אפשר לומר שהוא "מנגן", – עדין הכל בגדר יגעה, ועודין לא הגיע לידי סיפוק.

וכן הוא בלימוד גمرا, שבתחילת הלימוד הכל נראה כחושך, ורק לבסוף כאשר מצליח להוציא מסקנות ברורות, אז מגיע לאורה ולשמחה – ועל זה נאמר, "זהעם ההולכים בחושך ראו אור גדול" (עי' תנחות מא נח ט"י ג'). כיצד, אם כן, אפשר להרגיש שמחה בתחילת הלימוד?

ו. ברם נראה, שיש בזה אופן נוסף להגעה לידי שמחה. והוא בהברת גודל הערך של מצות הלימוד, ובשים על לבו את גודל האהבה ונחת הרוח שיהא להקב"ה ע"ז, ואת רוב ההשפעה והשרות השכינה המתחדשות ע"י לימודו – הן בעולם הזה, והן בעולמות העליונים. [וכמו שכטב ברוח חיים (אבות פ"ו שם): כי התורה היא שעשויים של הקב"ה, וצריך שישמה בדבר גדול כזה].

ז. דהנה אמרו חז"ל, "וַתְּלִמּוֹד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כּוֹלָם", מצות הלימוד גודלה וסקולה כנגד קיום כל המצוות כולם!

וכבר נודע בשערים מאמר זהזהר ה'ק': כד יתבין ישראל ועטקין בשמחה התורה, קוב"ה אומר בפמלייא דיליה, חז"ו בני חביבי דמשתבחין בצערא דלהון ועטקין בחדרותא דילוי! [תרגום: כאשר יושבים ישראל ועסקים בשמחה התורה, הקב"ה אומר בפמלייא שלו: ראו בני חביבי הנמצאים בצער שלהם ועסקים בשמחה שלין].

עוד איתא בזו"ק פרשת וישראל: כמה חביבא אוריותא קמי קב"ה, דכל מאן דاشתדל באורייתא רחמים הוא לעילא רחמים הוא לחתא, קב"ה אצית ליה למלולי [תרגום: כמה חביבה התורה לפני הקב"ה, שביל מישיג ב תורה אהוב הוא למעלה אהוב הוא למטה, הקב"ה שומע לדבריו וכו'].

ובפרשת פינחס: דלית חדוה דקוב"ה אלא במאן דاشתדל באורייתא, ומכל שכן מאן דיתער בלילא לאשתדל באורייתא, דהא כל צדיקה דען צייתין לקליה וקוב"ה אשתחב ביה [תרגום: שאין חדוה של הקב"ה אלא למי שיגע בתורה, ומכל שכן מי שניעור בלילא להתייגע בתורה, שהרי כל הצדיקים שבגן עדן שומעין את קולו, והקב"ה מתפאר בו] (מאמריהם הובאו בשמיירת הלשון שער התורה פ"ב, ועיי"ש עוד מאמריהם מזו"ק ע"ז הדרך).

וכאשר ישים אדם על לבו את כל אלה, כיצד לא ילמד מתוך אהבה וחשק ושמחה!

ח. ואיתה בגמרה (ברכות ו, א): מני שafilו אחד שישוב ועוסק בתורה שכינה עמו, שנאמר "בכל המקום אשר אזכיר אתשמי אבא אליך וברכתך".

ולא רק שהשכינה עמו, אלא אף גדולה מזו מצינו, שהקב"ה כביכול יושב ולומד עם האדם יחד בחברותא! וכראיתא בתנא רבי אליהו (פרק י"ח): Mai שפכי במים לבך נכח פני ה" מכאן אמרו, כל תלמיד חכם שישוב וקורא ושונה ועוסק בתורה, הקדוש ברוך הוא יושב בנגדו וקורא ושונה עמו!

ט. בוא וראה עוד את גודל ההשפעה שmagua שלעולם ע"י הלומד תורה, דאיתא בגמרה (סנהדרין צט, ב): כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמלייא של מעלה ובפמלייא של מטה... באילו בנה פלטرين של מעלה ושל מטה... אף מגין על כל העולם כלו... אף מקרב את הגאולה.

ועוד כהנה וככהנה תמצא בדברי חז"ל מאמריהם נשגבם ומרוממים, על גודלות התורה ולומדייה; מאמריהם אשר המתבונן בהם וננתן על לבו יתעורר על ידם למדוד מתוך אהבה ומתוך שמחה.

י. בפרט יועיל להתעורר לשמחה, כאשר ישיב האדם אל לבו את דברי חז"ל, שלימוד התורה הוא ביטוי לאהבה שאוהב אדם את ה' יתברך. וכדאיתא בספריו (ואתחנן): לפי שהוא אומר "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבך", אני יודע באיזה צד אוהבים את הקב"ה? ת"ל "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצווה היום על לבך", שמתוך כך [כלומר: עי התבוננות בתורה] אתה מכיר את הקב"ה ומדבק בדרכיו" (ועי ביאור הלכה ריש או"ח). ולפיכך גם מצינו בהמשך הפרשה: "ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך" וכו', וביאר הרשב"א (שו"ת ח"ה סי' נ"ה):adam המלמד לבנו דברים ערבים עליו, והם מוגלים בפיו ומדבר מהם תמיד, שאין adam מדבר בדברים שלבו קץ ומואס בהם, עכ"ד.

הרון על

יא ותמיד תהיה תפילה שגורה בפינו, "והערב נא ה' אלקינו את דברי תורה בפינו", שנכיר את גודל ערך לימוד התורה, ונזהה ללימוד מתוֹרָה אהבה וחיבת, ומתוֹרָה שמחה וטוב לבב!

ליקוטים והוספות

אמרו חז"ל (עירובין יג, ב) דהילכה כבית היל שהיו ענותנים, ומדוע הוועלה ענותנתם לקבוע הלכה כמותם? ביאר החיד"א ז"ל (חוות אנן נח אות ג') דכיון שהיו ענותנים, לא היו מאמינים בסברתם וחזרו שוב ושוב עד שהגיעו לבcoin אל האמת, ובדין הוא **שתהא הלכה כמותם!!**

★ ★ *

אמרו חז"ל במדרש שיר השירים רבה, ז"ל: שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר (פרק ה' פסוק י"ג) – זה תלמיד שאינו רגיל במשנתו, שפתותיו נוטפות מור [פי' התורה תמיימה – דריש מר מלשון מרירות, כי מי שאינו רגיל במשנתו אין בדבריו טעם ומתייקות אלא מעין מרירות] ואעפ"כ עובר הוא וחוזר וմברר תלמודו [פי' – הוא מרירות עוברת לאחר שחזר וմברר תלמודו – שם].

★ ★ *

והאר עינינו בתורתך

"יבקשו רוחמים ממי שהחכמה שלו" (נדה ע, ב) – כך מגדרה הגمراה את הדרך להחכים בתורה. ובאמת כל תפילה עמוקה מועילה, אבל דבר נפלא מצאנו בהגחות רבי עקיבא איגר לש"ע (יוז"ד סי' שע"ז), שבפרט תפילת "אהבה רבה" מסוגל מادر לשכחה. וסיפור הנציע"ב מועלוזין לרבי איסר זלמן מלצר, שבאים בו לא בכח הנציע"ב בעת תפילת "אהבה רבה" – ביום זה לא זכה לחדר בתורה! [הובא בדרך עץ החיים עמ' 205, מהഗאון רבי אליעזר מנחם מן שך שליט"א ששמע מפי רבי איסר זלמן].

בahirot vahbana hoa hisod haRoshon lozaron...

...שהרי מקרא מלא שניינו, (תהלילים קי"ט) "הביבני ואצרא תורה ונשمرנה בכל לב". ובעירובין (נג, א) איתא, בני יהודה גלו מסכתא (פרש"י מדרקדים בטעמו של דבר עד שמתיישב בלבן) נתקימה תורה בידם בני גليل שלא גלו מסכתא לא נתקימה תורה בידם. ועוד שם (נד, ב) "ומניין שחיב להראות לו פנים (פרש"י למדנו לחת טעם בדבריו בכל אשר יוכל) שנאמר ולא המשפטים אשר תשים לפניהם (פרש"י ולא כתיב אשר תלמידם, צריך אתה לסדר ולשום לפניהם טעם המישב לימודם)".

★ ★ ★

עירובין (נד, א) חרות על הלוחות. אלמלי לא נשתרוلوحות הראשונות לא נשתחחה תורה מישראל. רב אחא בר יעקב אמר אין כל אומה ולשון שולחת בהן שנאמר חרות, אל תיקרי חרות אלא חירות. פשטות לשון הגמ' מורה שדברי רב אחא הם המשך לדרשה הקודמת, ונראה שבאמת יש שייכות בין העניינים. דכבר הבנו (בעמוד ס"ז) שע"י שהتورה ברורה בפיו ואיינה נשתחחת, מתקיים אצלו "עמים תחתיך יפלו", וכן "זהוריש ה' את כל הגויים האלה מלפניכם וירישתם גוים גדולים ועצומים מכם". ולכן כיוון שלא הייתה תורה נשבחת — אלמלי לא נשתרוلوحות הראשונות, משום זה גופא היה גם חירות מן האומות, ודרכך.

★ ★ ★

כִּי הִיא חַיָּר

מנחות (צט' ב) כל המשמר תורהנו נשמרו משתמרת, וכל שאינו
משמר את התורה אין נשמרו משתמרת. תנא דברי רבי ישמעאל
משל לאדם שמוסר צפור דרכו לעבדו אמר כמדומה אתה שams
אתה מאבדה שאני נוטל ממן איסר בדמייה, נשמרך אני נוטל ממן
עב"ל.

צריך ביאור מה בא המثل לבאר ולהוסיף לנו. ונראה דבאמת
צריך להבין למה אמר לעבדו נשמרך אני נוטל, וכי כל כך יקרה היא
הציפור הזו, ששוה רק איסר? אלא הפשט הוא, שאין שום תכלית
בעבר אלא בזה שמשמש את רבו, ואם לא ישמור כראוי על הציפור
הרי שאינו מקיים את תכליתו, ולכן הוא שמתחייב בנפשו.

זהו שמאיר רבי ישמעאל, שלא בא העונש על הלاؤ של שכחת
התורה, כי אינו חמור מאשר לאוין. אלא על עצם שכחת התורה,
שהרי כל התכלית היא התורה (בראשית – בשביל תורה שנקרעת
ראשית) ואם שכחה תורה, הרי שאינו מקיים את תכליתו, ולמה
לו חיים. שוב מצאתי שכותב בע"ז החפץ חיים ז"ל בספרו תורה
אור (פ"ז) ז"ל, "אינו בגדר עונש אלא שכן הדבר בהכרח שהتورה
היא נשמת הנפש מהchiaה אותה לנצח ולכן כל מה שmgrע האדם
מחלק התורה שעליו להשיג בימי חייו, הוא mgrע מהיות נפשו
ושלימותה וכו'".

היא [רבי יוחנן בן זכאי] היה מונה שבחים, רבי אליעזר בן הורקנוס
בור סוד שאינו מאבד טיפה וכו'.

בודאי אין זו המעללה מיתה מה' שננתן לו שכל רב יותר מחבריו,
דאם כן למה מנה זאת, הלא אין בזה מעלה עצמו כלל, וכן מה
ילמדו התלמידים מזה, והלא אותם לא חנן ה'. אלא על ידי

שקיידה והחטמדה ורגילותם בא לידי המעליה זו. וכן גבי שאר המעלות המנווים אצל שאר התלמידים, ולזאת על שקנו לעצם על ידי שקידתם את אלו השבחים והמעלות לכן מנאם רבי יוחנן בן זכאי ללימודם לתלמידים אחרים שגם יתמידו בלימוד התורה, ואז הם גם יבואו למעלות אלו...

(מהר"ם שיק, אבות פ"ב מ"ח)

ובותב רבי שאול בראך מקאשי, מגדולי מרבייצי תורה במדינת הונגריה: אפילו התלמיד אדרט בלימודו תכילת החטמדה, ולא ביטל בדברי תורה אףלו רגע אחד, לא יהיה לבו שלם עם עצמו. ומעשה רב יוכיח, הוא רבניו מהר"ם שיק, שבחדשי חייו האחרונים כבה מאור עיניו, ויברך בלי הפוגות. שאל אותו משמשו: לבכיה מה זו עושה? השיבו: אהה! אילו ידעתני שאבואה לידיך, כמה הייתה לומד! תמה המשמש: וכי מה, ככלום היה לומד ב"ה שעות ביממה? הסביר לו מהר"ם שיק: אלמלי ידעתני מראש שיסתמאו עיני הייתה מעט כלשהו בלימוד חדש, ומורבה לחזור ולשנן דברים שכבר למדתי...

וכן שמעתי מפיו אומר אליו: דע,بني, מלימוד גרידא אין יודעים את התורה – העיקר הוא לחזור ולגרוס מה שלמדת. (ممונות הנצח על פרקי אבות עמי ק"ד).

★ ★ *

הגמר (סנהדרין קו, ב) מסבירה כיצד דואג מת, "אמר רבי יוחנן שלשה מלאכי חבלה נודמנו לו לדואג אחד ששבח תלמודו ואחד ששרף נשמהתו ואחד שפיזור עפרו". ולכארה תמורה, כיון שהוא עומד למות א"כ מروع היה צורך מיוחד לשבח את לימודו? מסביר התורה חיים (שם) שאם לא שבח תלמודו תחילת – לא הייתה האש שולחת בנשמהתו! וכదאמירין בחגיגה ספ"ג תלמידי חכמים אין אויר של גהינט שולחת בהם ק"ז מסלמנדרא שהוא תולדת האש וכו'.

שנינו בנדרים (נה, א) "וכיוון שניתנה לו תורה במתנה – נחלו אל, שנאמר וממתנה נחליאל". ופי' שם מהרש"א, דכיון שזוכה שתלמידו מתקיים בידו, נקרא האדם נחלת ה'. וצריך ביאור מהי המעלה המוחכרת כאן, להיות נקרא נחלת ה'. עוד צרי' ביאור, دائ' ביוםא (לח, ב) "כל המשכח דבר מתלמידו גורם גלות לבניו שנאמר ותשכח תורה אלקיך אשכח בניך גם אני" ותמונה מדוע ילקו הבנים בעון האב, ומדוע פירוש הפסוק דוקא את הבנים?

ונראה, דאוריותא וקב"ה חד הוא, ומה שחקוק תורה בלבו באופן חזק שלא ישכינה, הרי בזה מתחדר באופן תמיידי עם הקב"ה השוכן בקרבו, ונעשה כלי להשתראת השכינה בו בכל עת ושעה ממש, ואפלו בזמן שאיןו עוסק בפועל בלימוד (עי' לעיל עמי פ' בדברי הליקוטי תורה). וזהו עניינה של נחלתה, שהוא מתמשך תמיד בלי שום הפסק. ולכן עי' שזכור תורהו, הרי בזה יש לו להקב"ה מקום תמידי להשתראת את שבינתו ית', ולכן נקרא בזה נחלתה ה'. ונראה מבואר בן אף בפסק (שמות לד, ט) יLER נא ה' בקרבנו וכו' ונחלתנו, שע"י שה' הולך בקרבנו הרי מתקיים ונחלתנו. אבל אם ח"ו שוכח תורהו, הרי שנפסק התמידות ובטל ההמשכיות של היותו נחלת ה', ובסופה של דבר יהא נגרם גלות – לא בתורעונש, אלא משומש החסר כח המשכיות של דיביקות השכינה, ואם לא يتגלה החסרן עצמו – אז يتגלה עצל בניו, "אשכח בניך גם אני". כי מה שנפרד מהתורה הוא הדבר הראשון שגורם ממש הזמן לגלות השכינה, ויתגלה עצל הבנים החסרן בתורתו של האב...

קהלת רבה (פ"ט אות י') זבדי בן לוי היה מתחמד למיחמי אפי' דרבי יהושע בן לוי אהימי ליה בחלמיה [פירוש] – רבי זבדי היה חומד ומתאהה לראות בחלום את פני ריב"ל והיה נראה לו [בחלום] הראהו בני אדם פניהם זקורות ובני אדם פניהם נמכות

אמר ליה ומהו כדין [פי' רב זבדי שאל מהו פשר המראה] אמר ליה אלו שפניהם זkopות תלמודן בידן. אלו שפניהם נמכות אין תלמודן בידן. ובתפארת ציון פירש, שתתי הכותות היו בגין עדן על דבר שיגעו בחורה בימי חייהם, אבל אעפ"כ היה לבת השניה בשות פנים על מה שלא חזרו על לימודם או על מה שגרם להם איזה מעשה לא טוב לשכח תלמודם. כי גם בגין גופה מתחלקות המדרגות לפיה שباءים עם תלמודם בידם...

★ ★ *

כתב ה"לב אליו" [פרק וארא עמ' כ'] זויל:

ישנם הרבה בחורי ישיבה שלומדים כמה שנים בישיבה ועסקים רוב הימים בפלפולים בש"ס ופוסקים, ואעפ"כ אינם יודעים בש"ס כלום! וכבר צוחחו על זה גдолין ישראל, ואני שמעתי מפיו הקדוש של החפץ חיים זצוק"ל שאמר בזה"ל: מה מתפללים שם בחורי הישיבה, תמה אני מאי הארץ יוצא בחור מהישיבה מבלי להיות בקי לכל הפחות בשני סדרים גمرا, אויל אותה בשוה! עד כאן שמעתי בעצמי מפיו בהיותי אצל ברardin.

★ ★ *

בעריכת שפטים

אחד ממ"ח מידות שהتورה נקנית בהם הוא בעריכת שפטים, וכדיותא בפרק אבות פ"ז. ופירש המדרש שמואל שם, זויל: כי כל מה שלומד צרייך שיחזור עליו תמיד ויוציא הדברים בשפטיו, כמו שאמרו זויל כי חיים הם למוצאיםם – למוציאיהם בפה.

ואמר "בעריכת שפטים" ולא אמר בהוצאה שפטים כלישנא דקרה, לרמזו כי לא די במה שיוציאם בפיו פעמי שתיים רק צרייך שיחזור אותו פעמי רבות עד שתהייה ערוכה בפיו ובשפטיו, וכן

מצינו בכתבונות ג. תנא מיניה ארבעין זימניין ודמי ליה כמאן דמנח
לייה בכיסתיה.

גם אפשר שרמו שכאשר יחוור הדברים בעל-פה, לא יחוור
אותם במהירות ובבלבול. רק יערוך ויסדר כל חלקיו כל חלוקה
וחלוקה במקומה וסדרה וכל דבר דבר על אופניו, זהה לשון עריכה
— כשולחן ערוך לפניו, עכ"ל.

★ ★ *

משמעותיים מסכת יש לטימה

הגאון ר' אהרן קוטלר, ראש ישיבת קלצק, שהשתתף עם
החפץ-חאים באסיפה ורשה, בטרם חור לביתו סר אל החפץ-חאים
להפרד ממנו.

החפץ-חאים, באחזו בידו, שוחח על הביעות שנדרנו במשך
האסיפה. בהמשך שיחתו העיר החפץ-חאים: "יש גם לדעת
במשמעותיים ללימוד מסכת, מן העורך לטימה". ושוב המשיך
בשיחתו בנושא הקודם.

ר' אהרן נודעוז, שכן דוקא אירע אז, שננסף על המסכת
הנלמדת בישיבה התחיל פעמים רבות ללימוד מסכת אחרת ולא
טימה. הוא עצמו לא דיבר על כך עם איש ואיש לבורה
לא יכול היה לדעת מזה, ברם "סוד ה' ליראיו".

משסיפר זאת ר' אהרן לגאון ר' אלחנן וסרמן, גילה לו
האחרון, שגם עמו אירע מקרה דומה. פעם אחת העיר לו
החפץ-חאים באורח בלתי צפוי: "אננו מחזיקים עצמו לומדים.
כיצד אפשר לחשוב כזאת, אם מחסירים ללימוד אפילו מסכת
אחד, נזיר או אחרת (כאן פרט שמות של עד כמה מסכחות)?",
وابן עד לאותו זמן הזוניח ר' אלחנן את מסכת נזיר והאחרות
שהזכיר החפץ-חאים, מבלי שלמדן בהתעמקות הדרושה.

(החפץ חיים חייו ופעלו, עמ' תחתמ"ג)

ושננתם... בלכתך בדרך

על הגאון ר' רפאל טוקצינסקי זצ"ל, כותב תלמיד (בספר ושב
ורפא לו, עמי' ב"ג):

"דברים אלו שראינו אנו תלמידיו, היו בעיקר בדרך לימודו.
העיקר אצלו היה החזרות. בקץ, ביום שישי אחה"צ, כשהיו
נושאים מנתיבות לאשקלון לים, הוא קבע איתי בכל נסיעה בהלוך
ובחזרה, "סדרה" חוזרת על דפי גمرا. ובנסיבות אלו חוזנו עשרות
דפים ממש, סנהדרין.

פעם אחת התקלקל אצלו המცבר של שבת, ובליל שבת
לא היה לו אור. הוא קרא לי קודם ובקש ממני לבוא אליו
ולהתכונן על מספר דפים, וברק ישבנו בחושך והוא חוזר על
הדףים בעל פה.

פעם היה צריך לנסוע לירושלים, ושאל אותי אם ארצתה
להצטרכן לנסעה. שמחתי להצעה להצטרכן, וכדבר פשוט הוא
שאל אותי על מה נחזר בנסעה. זה היה אצלו מילתא
דפשיטה שככל נסעה צריך לנצל. באותה נסעה לירושלים חוזנו
על פרק ראשון של קידושין. ועוד שם (עמי' ל"א): **בשנפתח**
כולל בעיר שדרות, ע"י אברכים מנתיבות, היה ר' רפאל נושא
לשם אחה"צ בטנدر של האברכים, וכל יום בשעת הנסעה
הוא היה חוזר על שבעה דפים, במשך אחת עשרה הנקודות של
הנסעה...

"דיני נפשות"

בצד צרייך ללמידה?
מה הן התחבולות והדרכים המועלות ביותר שבאמצעותן
יכול האדם להתעדות במידע התורה?
אין אלו שאלות צדדיות או טפלות. התורה היא חייו של היהודי,

"כִּי הַמְּחַזֵּק תָּמִיד בְּתֹרְהָה, שֶׁהַעֲלִיהָ בְּתֹרְהָה הוּא עֲסָק חִיּוֹן, שְׁאָלוֹת אַלְוֹן נָגָעוֹת בְּצֻפָּר נְפָשָׁו. לְפִיכָּר, כֹּל עַצְּהָ המשְׁבִּיחָה אֶת דְּבָרֵי הַלִּימֹוד, המְחַזֵּקָת אֶת תָּוקָף הַקְּנִין בְּתֹרְהָה – הַרְיָה הִיא סָם חִיִּים, הַדּוֹרֶשֶׁת גִּישָׁה רְצִינִית וּמַעֲמִיקָה.

זה לשון עלי שור (ח"א עמ' ע"ד): "כֹּל הַקְּשֹׁר לִלְימֹוד תֹּרְהָה הוּא 'דִּינִי נְפָשָׁו': אִם לְהַעֲדִיף בְּקִיאוֹת אוֹ עִוּן, וְאִירָךְ לְחַלֵּק אֶת זָמֵן הַלִּימֹוד بֵּין שְׁנִי מִקְצָעוֹת אַלְוֹן; בָּאיּוֹה רָאשׁוֹנִים לְעֵין וּבָאיּוֹה אַחֲרׁוֹנִים, וּבָאיּוֹה סִדְרָה; אִם לִלְימֹוד שְׁתִּי מִסְכָּתוֹת וּבָאיּוֹה אָופָן לְחַזּוֹר עַל מָה שָׁלַמְדוּ בָּזָמֵן הַקּוֹדָם – כֹּל זה דּוֹרְשָׁה תְּכִנָּנוּן, מְחַשֵּׁבָה וּמְתִיעּוֹת מַתְּמִידָה, הַן עַם חֶבְרִים, הַן עַם הַמּוֹרִים וּהַן עַם גָּאוֹנִי הַדּוֹר.

אשרי אדם מפחד תמיד – הוא בדברי תורה כתיב! עכ"ל.

ייחודה של תפלה על דברי תורה

מבואר בغمרא (ברכות ג,א) שצורת הבקשה בה שואל האדם את הקב"ה לברכו בתורה, שונה היא מאשר בשאר דברים. שהרי אמרו שם, אדם צריך לשאול מהקב"ה דבר מועט בלבד, כדי על הפתח שאינו מרים ראש לשאול שאלה גדולה. ומה שכותב בפסוק "הרחב פיך ואמלאהו", שתוכל לשאול כל תאורתך – הוא בדברי תורה כתוב! רק בר"ת בלבד ניתן לאדם לשאול ולבקש אפילו דברים גדולים.

ומיידידי הרב יהושע הרטמן שליט"א שמעתי להסביר עפ"י דברי מההר"ל, שכותב (נתיב התורה פ"ד) ש"הדבר שהוא קרוב אל ה' יתברך, הוא יתברך משפייע אותו מיד", וכותב עוד (שם פ"ד) "אין דבר שהוא קרוב אל ה' יתברך כמו התורה". ולכן דוקא בבקשתו על דברי תורה, יכול לשאול כל תאורותיו.

(שייך לעיל פרק ט')

לקראת סוף ימיו של הרב מטשעבין, הג"ר דוב בעריש וידנפלד צ"ל, היה הרב חלש מאד. כדי לסייע לו, היה לו "הויז'בזור", תלמיד שהיה ישן בביתו וועזר לו בכל צרכיו.

פעם אירע בامي הלילה, שהרב השוכב על מיטהו ביקש באופן פתאומי מהבחור לבוא אליו. הבוחר נבהל, וחשש שהוא קרה משהו, ומיהר לצידו של הרב. אמר לו הרב בקול צרוד: "זיט מיר מוחל" [כך הייתה דרכו של הרב, לפני כל בקשה שהיה מבקש ממשהו לעשות עבורו, היה מקדים בקשה מחייבת על הטירחא שהוא גורם], אולי תוכל בבקשתה להביא לי ספר נודע ביהדות מהדורא תנינא? הבחור מיהר למלא את הבקשה, והביא את הספר. הרב פתח בתשובה העוסקת בדיוני טריפות, עין בה מעט, ושוב סגר את הספר. שאר הלילה עבר כרגע, בלי שום דבר מיוחד.

בבוקר, הגיע חתנו של הרב — הג"ר ברוך שמעון שניאורסון שליט"א — ושאל את הבחור: איך עבר הלילה? הבחור ענה שהכל היה בסדר, וסיפר את המעשה עם הספר נודע ביהדות. כאשר נכנס הגרב"ש לחדר חותנו, שאלו לפשר הדברים. ענה ואמר הרב מטשעבין: חז"ל אמרו (כתובות עז, ב) "אשר מי שבא לכאן — לעולם הבא — ותלמידו בידו". עכשו שהגעתי לגיל מבוגר, אני מתכוון כבר לאותו מבחן שבוחנים את האדם בעולם האמת, לדעת אם תורתו בידו אם לאו. חזרתי במוחי על תשובות נודע ביהדות, ולשונו בامي אחת התשובות נעלמה ממני, ולכן רציתי שוב לעבור על הדברים מתוך הספר! (IN THE FOOTSTEPS OF THE MAGGID עמ' 226 מפי הרב יוסף בוקסבוים שליט"א, מנהל מכון ירושלים).

הגאון ר' אהרן פפוייר זצ"ל
מחבר ספרי קיצור שו"ע על הלכות יו"ד.

סדרי עיון, בקיימות וחזורה

א. בהקשר לסדר הלימוד, הסדר הראשון כमובן הוא סדר עמוקות. בשאתה מתחילה סוגיה, עליך ללומדה בעשרה פעמים גمرا רשי עד שהגמר ברורה לך וזכורה לך כמעט בע"פ. אח"כ תלמד את התוספות, כל תוס' תקרה מתחילה ועד סוף כמה וכמה פעמים, ואם יש על המסתכת תוס' רא"ש, תמיד תחזיקנו בשאתה לומד תוס', שמדוברו מתבגרים מאד בהרבה מקומות דברי התוס', ואח"כ רא"ש ור"ן ושאר ראשונים אף בכלם תשנן היטב, וכשברורים לך השיטות בע"ה, תעין בטור וביב". וזה העמקות הישירה והנכונה להבין ברור דברי רבותינו הראשונים, ושיטתם בסוגיה ברור. ואם נשאר לך דברים סתוםים וקושיות איז תעין למצא ברבותינו האחראונים את התשובות לעניינים אלו. תמיד בשתגמור סוגיה באופן זה תרשום לך את שיטות הראשונים והסבירם בקיצור, כך שתוכל תמיד לחזור במהרה על הסוגיה שעמלת עליה. ותכוון מאד בכל יום ויום בתפילת אתה חונן שתזכה להבין ישר, את סוגיה שאתה עוסק בה. ועוד אכחוב לך בעניין זה, כי כפי שכחבתי בראשית מכתביו הפעם קצר.

ב. סדר בקיימות, תילמד يوم יום גمرا רשי דף שלם, ואם יש ברשי שני ביאורים תילמד את הפשט והברור לך יותר, החזר על הדף ד' פעמים, פעם ראשונה ושנייה לפחות ושאר הפעמים מהר, כך תעשה ה' ימים בשבוע, וביום שני יש ושבת תעשה רק חזרה על חמישת הדפים שלמדת בשבועו. תשתדל מאד במילוי בהתחלת, בל תוסיפ ובכל תגרע מדף אחד דבר يوم ביוומו. בעבר חדש שכבר למדת בעשרות דף גם,

תתחל סדר חצי שעה לפני התפילה, ובסדר זה תחוור שני דפים ליום, ובכל פעם כשתגיע בסדר זה למקום שאתה עומד בו סדר בקיות, תתחל שוב מהתחלה. כך שכעבור שנה תלמד בערך מאתיים וחמשים דף שחזרת עליהם הרבה פעמים והם שונים בפיר. וכעבור שניםים וחצי אי"ה כבר תדע שיש מאות דפים היטב. ואז כפי שאמר הרב אברמסקי זצ"ל, אתה כבר נכנס למלחת הנקרה "בקי בש"ס", ורוב הענינים שבש"ס תהיה לך ידיעה בהם.

בתחילתה יהיה לך קצר צער, שייהיו עניינים בקיות שלא יהיו נהיירים לך לגמר, וייהו דפים שתשאר מסופק הרבה בהבנתם, אך אל תטעב אל לבך. כי הכל ברבות הדפים והחזרות יתבאר לך בשמה. רק חזק ואמץ בקביעות עצומה ובחוזה רבה ככל אשר כתבתי לך. והנה אתה צער לימים ואם תמשיך בדרך זו הרי בגיל ל' תזכה לסיים את הש"ס. וזה נפלא ונורא! ובתחילת יקח לך הדף מידיו يوم בשלוש שעות, אך אח"כ ברבות הימים יספיק שעתיים לוזה. והעיקר חוזרת חוזרת ללא הרף.

מתוך אגרת הוראה לתלמיד
מובא בספר "דרך כוכב" (תולדות חייו) עמ' 144.

עט לזכור

* "אשרי מי שבא לבאן ותלמודו בידו"

(ב"ב י, ב')

פירוש המהר"ש": "עיקר הלימוד, ושנעשה בו רושם, הוא הלימוד הבא מכתיבת היד, אשר על כן נקראו החכמים סופרים".

* ...קבע נא הערותיך בספר מכורך למען תהינה לך למשמרת זהה חיזוק לעיון ואמרו ד"ת צריכין חיזוק ובכל המרבה בקניינו התורה מרבה תורה...

(אגרות חזון איש ח"א אגרת ד')

* ...כל סברא או חידוש דין או ביאור או ישוב איזו קושיא שיתחרש לךafi' כשהנראה שהוא דבר פשוט וקל, צריכים לרשום בפנקס מיוחד והוא תועלת גדול להצלחה.

והשיית יהיה בעוזך שתעללה בתורה וביר"ש למעלה ותהי לגפן אדרת לתחלה ולתפארת.

(קריאנא דאגרתא, אגרות רבנו בעל ה"קhillot יעקב", ח"א אגרת ה')

חלק א' – הכתיבה ותועלתה

א. כל רבי עצמה הוא העט שבידך!

אם תלמד להשתמש בו בצורה הנכונה, אם תתרגל לנצל את תועלתו הברוכה, הוא יוכל להיות לך כלי עוזר נפלא מאי!

הוא יוכל לסייע בידך להשיג:

* ידיעה רחבה בנושאים רבים מאוד.

* שיפור ההבנה, הבחירה וההעמקה.

* חשך ותלהבות לשקידה והתמדה.

עלינו רק להרחב מעת בバイור העניין ולהציג על הדרך המעשית שעלי ידה יוכל הלומד לקבל ולהשיג מעלות אלו.^{*} וזהו עניינו של המאמר שלפנינו.

ב. יסוד העניין מתבסס על הנחה פשוטה ומוחשית: יש ערך מיוחד ונעלה לידע "ערבית" העולה מלימוד התורה. מהי ידיעה "ערבית"?

ידע "ערבית" פירושה, ידיעה שחשיבותה לך לזכור:

ידע שבחזדנות כלשהו תוכל לומר אותה לחברך תוך קיום מצות "ובלבך בדרך", לאומרה בדבר תורה בהסביר לשלחן השבת, או כדרכה בסעודת מצוה. או שמא, יהיה זה מידע שבעתיד (הקרוב או הרחוק) יאיר את עיניך בהבנת נושא חדש שאתה רוצה ללמוד. אפשרי הדבר, שהバイור הטמון בידע זו יתנו לך טעם מיוחד וחיות מיוחדת בזמן מזמן השנה. ולבטוח, זו יכולה להיות ידיעה שאחתה פשוט מרגיש שהיא מיוחדת עבורך מאשר טעם שהיה (אולי) עמלת הרבה בסוגיא מיוחדת עבורך מאשר טעם שהיה (אולי) עמלת הרבה בסוגיא עד שהעלית בידך מסקנה ברורה ובהירה. מסקנה זו – טעם

* מן ראוי לעיר, שיתכן אתה – יידי הקורא – כבר "ניסית" שיטה זו, ואינך מרגיש שעלו בידך כל התועלות המוזכרות לעיל. ושם תבוא ע"ז לחשוב כי דבריהם גוזמא בעלמא, או שאין תועלות אלו מגיונות אלא למתי מעט בלבד. אך דע לך, שאין צורך בטענה זו.

יתכן שפשוט לא עמדת על שיטת הכתיבה בצורה הנכונה, כפי שתתברר לך. כאשר הכתיבה תהא בצורה הנכונה, ומתחוך גישה מתאימה לגודל יקרה ערבה, יהא זה עניין אחר למגורי, ו"פנים חדשות" באו לבאן.

מיוחד יש בה, שמנוח ו"גולם" בה שעות רבות של יגיעה, שכולן
היו מוקדשות כדי להניב מסקנה זו].

הכלל העולה:

זו ידיעה ש"אסור" לשכוח אותה.

ג. ידיעה "ערפית" מהסוג הנ"ל: כיצד תשמור אותה? מי
יערוב לך שלא תשכח ממך בעבר זמן?

אם נתברכת בכה זכרון מיוחד, והנץ אדם כזה שאין לשר
השכח שلطון עליו – ניחא.

אבל זה רק לגבי מיוחדים שבדור, ואילו רוב רובם של
בני אדם אינם בכלל מדרגה זו. מה, איפוא, העצה הנכונה?*

* שמא תאמר, העצה לזכור ידיעות אלו זהה בדיקת עצה לזכור כל דבר
חוורה!

אכן צדקה כזה, אלא שמספר הערות יש להעיר על כה:
* ראשית – על אף חשיבותה ונחיצותה של החורה על הלימוד, הרי רביכים
מוזללים בזה בע"ה. העצה הנינתנת במאמר זה, תועיל ביותר בעז"ה אף למי
שAINO "מנוח" ומעורה במסלול של חורה.

* שניית – הרי ידיעות "ערפית" מפוזרות הן לרוב בתחומי לימוד שונים ומגוונים.
וברוב פעמים – טמוניים הם בעומקה של סוגיא, ולא נחשים אלא על ידי
לימוד איטי, במחשבה ובעיון. לכן, קשה מад וכמעט בלתי אפשרי לשמור
ידיעות ערפיות בהסתמך על "חוורה" גרידא, כי אף החזר על כל לימודו –
יתקשה מאד לחזור על הכל בעמינות ובמחשבה הרואה והנדשת לשומר
פנini עיינו לבב ישכחו.

* כמו כן יש לעיין, שיש ידיעות רבות (בתחומי המחשבה, חידושי תורה
למועדים או לפרשיות השבוע, דברי תורה לשמחות וסעורות מצוה וכו') שאין
שום טקסט מוגדר שעליו אפשר לחזור כדי להזכיר בדברים בזורה מסוימת,
ואילו ע"י כתיבה יכול לזכור ולשמור שייהיו הדברים מצויים בידייו לזמן
הנכונים.

* עוד יש להוסיף, במסלול של חורה – אם נפסק מטעם כלשהו – קשה מאד
לחזור אליו שוב, וכדברי הגמראesksha יותר לחזור וללמוד מה שכח (" מגמר
בעתיקתא קשה מחדתא" – יומא בט). ואילו הלומד לכתחזק בזורה הנכונה,
שומר בידיו את הדברים לתקופה ארוכה, לאורך ימים ושנים. ואף אם ישכחו
מן ה兜ר, בנסיבות הוא "חזר ונעור" ונזכר בהם.

התשובה קצרה ופשטה: **לכתוב!**

איך לכתוב? איפה לכתוב? בזה נדון בעזה"י בהמשך.
אך לפני כן נקדים לחת דוגמא מעשית לთעלת הרעים.

דברי תורה על הפרשה

ד. בקריאת התורה הציבור, אנו חוזרים מידיו שנה על כל חמשת חומשי התורה. פרשת השבע מהוות ציר מרכזי לדברי התורה הנאמרים באותו שבוע, אם על שלחן השבת ואם בשאר הזדמנויות שבהם נאמרים ונידונים דברי אלוקים חיים.

"יש לך איזה דבר תורה על הפרשה?"

- שאלת זו שכיחה היא, אולם פעמים רביםReLUולה התשובה להיות שלילית. ובפרט, אם לא הספיק הנשאל לעיין בפרשה בשנה זו ולהשكيע את זמנו במציאת דבר תורה מתאים.

הרי בדרך כלל, בכל שנה אדם שומע או נתקל באיזה דבר תורה "טוב" (כל דבר תורה הוא טוב, ואין "טוב" אלא תורה!) אבל כוונתו כאן לדבר תורה שאצל אותו אדם הוא "עובד לסוחר", ומתחאים להגשה בפני המאזין).

יקח לו האדם, איפוא, מחברת, מחלוקת לפי פרשיות התורה, ובכל פעם שישמע דבר תורה "טוב", ירשום אותו במחברת במקום המיועד לאותה פרשה.

ברבות השנים, גדל מספרם של הדברים ה"טובים" במחברת בדף של אותה פרשה, ומיד יהיו מצויים בידו מבחר רב של דברי תורה, שבכל אחד ואחד מהם הוא ממש "פנינה".

וآخرן חביבו תורה רגילה היא על כל הלימוד. ואילו חיבת יתרה מודעת לכתיבת (בצורה שתתבادر להלן), בך שהוא מתמקדת בפרט בדברים המיוחדים והערביים ביותר; להם באמת מגיע משפט הבכורה בהיותם הسلط המנופה של כל לימודו.

אין מדובר כאן בידיעות חדשות שלא ידע עד הנה; אלא, מדובר בידיעות שכבר ידע ובכבר למד, אלא שבדרך כלל הם נשבחים ממנה. דבריים אלו היו אצלו בבחינת עראי, קיימים בזמן מוגבל. ועבדשו שגכתבו הם נעשו בבחינת קבוע, נסיט-צאן-ברזול, קיימים לתמיד באוצר הידיעות השימושיות, ונוחים למציאה בהטיית יד קלה של פתיחה המחברת במקום המתאים.

ה. פשוט מדי? אכן פשוט ביותר; כל הנ"ל לא "גוזל" זמן רב, ולא השקעה גדולה, וטבע האדם לזלزل בעצות פשוטות וקלות. אבל הרי תועלת גדולה ועוצמה מאד טמונה בעשיית דבר זה; מחברת זו מייצגת "שווי" של כל אותן שעות מרבותות שהיה צריך להשקיע (אילו לא כתב) כדי להגיע לעדית שביעידית שלפניו. וכי מן החכמה הוא לא ליטול מלא חפניות מהתועלת העוצמה והברוכה, רק משומש שאין זה דבר שקשה לעשותו?!

נושא זה של דברי תורה על הפרשה, מובן שניתן כדוגמא אחת מני רבות.

בדברים האלו ממש, יש להחיל גם על ענייני חגים ומועדים ושמחות. ובמו כן חידושים בתחום: הלכה למשה; "לומד'ס" ועינוי סוגיות; חידושי אגדתא והשקפה וכו'. בכלל ALSO יכול לבנות לעצמו יסוד חזק ו איתן, אוצר נפלא ורחב של ידיעות, כאשר יקפיד לרשום בצורה נאותה את כל הידיעות ה"מעשיות" שהוא לומד או שומע. התועלת שתבוא, לא יסולא בפז ערבה! אם תנוצל במלואה – תוכל עצה זו להיות גם הברית התיכון והציר המרכזי בבניין שיעור קומתו של תלמיד חכם!

ו. הבה נברר, איפוא, את המעלות הנកנות בשימוש בשיטה זו, וכן בחבי אבן תועלויות רבות תצמchnerה ממנה.

* ראשית כל, דברי התורה שנרשמו יהיו תמיד בהישג יד. ולא זו בלבד, אלא גם יהיו נתפסים יותר טוב בזיכרין לטוויה ארוך. הן משומש עצם הכתיבה מהו זהורה נוספת נוספה על הדברים, והן משומש שבדרך הטבע אדם פונה למחברתו המיחודת "ומעלעל בה" מיידי פעם ונזכר בדברים הכתובים שם. ובפרט, כאשר ישנה חיבה יתרה לדברים שבאותה מחברת, שכל דבר ודבר בה הוא בבחינת פנינה, ביהלום מלוטש המשמה עיניהם ולב.

נמצא שברבות הימים, הידעות הרשומות במחברתו יהיו, רובן כבולן, חרחות גם על לוח ליבו, וזכורות היטב. ממילא יתוסף גם זאת, שברבות הימים והשנים יתעמק האדם יותר באותם הדברים הכתובים עצמו, יצרף לדבר אל נדבר ויוסיף כהנה וכהנה בהרחבותם.

* עוד יש תועלת, שכיוון שתתקבלה החלטה לבב האדם לרשום כל ידיעה "ערבית", הרי שבכל שעת עיסוק בדברי תורה, אזניו "כריות" לשמעו שמא יש כאן דבר "טוב" המתאים להכליו ולכובתו ב"מחברת הפנינים" שלו. פעמים רבות בעקבות כן, ישמע וילמד דברים ערבים ונכונים, שלולי החלטתו היו נשטטים הימנו ולא היה שם לב אליהם בכלל!

* פעמים רבים ניתן הלומד שעה זו תורמת חשק נפלא לשקייה והתמדה! והסיבה לכך היא, משומש שמרגיש בצדקה מוחשית כיצד כל שעת לימוד מסווגת להוסיפה ולבנות את אוצר הידעות שלו בתורה.

שעת לימוד, שהידעות הנלמדות בה תשכנה במהרה, היא בודאי פחות מושכת ומדרבת מאשר שעת לימוד המניבה ידיעות ומושגים הנזכרים לזמן רב, ומנוחה אבני בנין מוצקות לאוצר הידעות.

*לבסוף יש לצין, שפעמים רבים פועלות הכתיבה תורמת להעמקת יתר ו הבנה בהירה. הוצרך לנוכח את הדברים בצורה המתאימה למחברת זו (וכפי שיבואר להלן) דורות מחשבה והגיוון, ומזכירה את הכותב להגדיר לעצמו מהי בדיקת הנקודה המרכזית בהבנת הנושא. דבר זה גורם לライブון ובהירות, שלולי הוצרך בכתב – לא היה משיג אותם. [בבוחינה מסוימת, זהו בגדיר מה שאמרו חז"ל: "מתלמידי יותר מכולם". התלמיד מכיר את רבו להבין ולהסביר בצורה מלבנת וברורה. וכן גם "מכריחה" המחברת את הכותבי].

חלק ב' – הנחיות מעשיות

. ז. הנחיות המעשיות לכתיבה מסווגים בשלושה מישורים:
איפה לכתב, מה לכתב, איך לכתב.

איפה לכתב

מגמתינו: לשמור על כתבים (מרובים) לאורך זמן, בצורה
שייה נח למצוא את הכתב.
וממילא:

פנקסי בית אינם מתאימים. הם מתמלאים במהירות, ואחרי
שמלאת מספר פנקסים – נשא נא למצוא היכן כתבת דבר זה
או אחר?! וכן במחברות רגילות יש ג"כ את החסרון הנ"ל.
המתאים ביותר למגמתנו, הוא – לפי עניות דעתך – קלסר.
הדףים קלים לשימור, אפשר למיין אותם לפי הצורך, להכניס
ולהוציא ולהוסיף חומר, מבלי לשבש את הסדר.

בתחילת דרכו יוכל הכותב להשתמש בקלסר אחד לכל
הנושאים והענינים השונים, ובהמשך – ברבות הדפים – לייחיד
לכל נושא קלסר בפני עצמו.

יש לציין בחלק העליון של העמוד את הנושא המבואר בו (איזו פרשה, איזה דף גمرا וכיו'ב). רצוי מאד גם לחת כותרת לכל דף, המגדירה את התוכן הכתוב בו. דבר זה מסייע מאד במציאת העניין בקלות לאחר זמן. כדי מאד גם שבתחלת הקלסר יהיה תוכן, בו כתובות כל הכותרות לפי הסדר.

מה לכתב

אלו דברי תורה רצוי וראוי לכתובי
ההנחיה פשוטה – כל מה שיראה בעיניך ככדי לזכור
לאורך זמן = כל ידיעה "ערכית" (על דרך שנטבאר בתחילת
המאמר).

איך לכתב

מהי דרך הכתיבה הייעילה ביותר?

שאלה זו – קשה לענות עליה במידוייק. גם אין כל כך
צורך לענות עליה, כי בלאו הכى, עם ההרגל יוכל כל כותב
לעומוד בעצמו על האופן הנכון והיעיל עבורו. עם כל זה,
ארושים כמה נקודות כלליות.

א. הגדר לעצמך לפני הכתיבה בדיק מה הן הנקודות
שברצונך לכתב, ונסה להבינים ולברים עד כמה שתוכל.

ב. בכל פעם שתצטט מקור, חשוב לציין את מקומו במידוייק
(איזה ספר, איזה פרק או סימן וכו').

ג. זכור נא, שדברים אלו יהיו נקרים על ידך בעתיד,
כאשר לא תהיה השמורה "טריה" כפי שהיא בזמן הכתיבה.
לכן, "הסביר" לעצמך את העניין בהירות, באופן שהיה לך קל
להבין אותו בעתיד, מבלי שתצטרכ או "לשבור את הראש".
اع"פ שכדי לכתב לך, ידרש עוד קצת זמן והשעיה בהוספה

הסביר או ניסוח מדויק, זו השקעה כדאית, המניבה פירות
לאורך זמן!

אל תקנץ במיללים, כתוב לפני האורך הנוצר כדי שייצא
בhair ומובן. מאידך, נסה להמנע מהכנסת פרטים שאינם נערבים
לעיקרו של עניין.

ד. חשוב לציין: כל התחלות קשות. תחילת הדרך תמיד
מלואה בספיקות: האם לבתוב דבר פלוני, איך לבתוב דבר
אלמוני. אך עם ההרגל והזמן, יבא גם שיקול הדעת המתאים,
ימצא הכותב את דרכו הנכונה. רק נחוץ להמשיך, ולא להכנס
לקשיים המזווים בכל דרך חדשה.

נקודות נוספות

* עצה זו שימושית היא לרבה ולמעט.

אפילו המקרים אותה במידה מועט, יימצא תועלת מרובה
באותו המועט שהוא כתוב. שהרי אין דברי התורה הרשומים
נאבדים עם הזמן, אלא עומדים וקיימים הם. ובפרט, שבכל זמן
יוכל להמשיך ולהוסיף עליהם כהנה וכנהן.

* אין התועלת בזה מוגבלת לבני תורה שתורתם אומנותם.
גם כאשר אשר זמן לימודם מוגבל, כגון סוחרים ובעלי-בתים,
יקבלו את מלאה התועלת הכלולה בשיטת הכתיבה.

* כל הנאמר לעיל, הוא אפילו בדברי תורה שנאמרו
ונתחדשו ע"י אחרים. ק"ז בן בנו של ק"ז, לחידושים שזכה
האדם לחדר בעצמו! חשוב ביותר שלא ישכח האדם את דברי
התורה שהוא עצמו מחדש בכל תחום שהוא! ראוי מאד
לכתובם בכתב ברורה על הדרך שנטבאה לעיל, למען לא
יסורו מלבבו הדברים שזכותו מן השמים לחדר ולהעלות
בהגי רעיוןתו.

הנהגות נוספות

אוסף לצין מספר הנהגות שהוכחו ביעילות מאד.

מפתח

כח לך מחברת (27 דף) שתהא "מחברת מפתח". מחברת זו תהיה מיועדת למפתח לפרשיות התורה (דף לכל פרשה) ולמועדיו השנה (דף לכל מועד) ולשניות (דף לכל שמחה – ברית, שבע ברכות וכו').

במחברת זו יש רשום רק מראei מקומות או ציונים קצרים לדברים שנتابאו בארכובה במקום אחר [בקלסר או בדברי המפרשים], או לדברים שיזכרו מילא בראיות העזין. ע"י זה תוכל מבט מהיר להזכיר בכל דברי התורה שנאספו באמצעותו על אותו נושא.

ציונים בפתח הספר

כאשר הנר לומד בספר (השייך לך) ופוגע במהלך הלימוד בידיעה "ערבית", צין אותה בקצרה בדף הכריבה שבפתח הספר, (עם מספר העמוד). בדרך זו, ישתמרו בידך דברים חשובים שבדרך כלל היו נשכחים, מפני שתזכר בהם שוב ושוב בכל פעם שתפתח את הספר.

"דף ליקוטים"

רעיון נוסף לניצול מעלה הכתיבה הוא שנכנה: "דף ליקוטים". כאשר לומדים מסכתא בעיון, נלמדים הרבה "מפרשים", ומתחדשות ומתלבנות הרבה סברות והערות.

כבר נתבאר שאופן זכירת הדברים הוא ע"י כתיבה, וכך נצעע דרך ייחודית המתאימה במיוחד ללימוד בעיון. שהרי, לרשום הכל במחברת – אכן תועלתי מאד, אלא שכאשר מתאספת בה כמות גדולה של פירושים וסבירות, קשה למצוא את המבוקש. ועוד, שהמחברת אינה צמודה לגמרא, ואני

נמצאת תמיד בהישג יד. תקנה לביעות אלו ישנה ע"י שכותבים בಗליון הגمراה, לצד הדף. אלא שאין המקום מטפיך אלא לצוין מראי מקומות, ולא לכתיבת ארכובה.

"דף ליקוטים" הוא בעצם ממוצע בין הדריכים.

בגמרא עצמה רשום מספר, ותו לא. על דף (פוליו) נפרד, שישאר בדרך קבוע בתוך הגمراה (בכrica האחורית), רשום את מספירה הסידורי של ההערה,* ציין את הגمراה או התוס' הנידון, וכתוב את תוכן ההערה (דברי מפרשין, הערות וחידושים וכו').

בר, כל הערות תהינה צמודות תמיד לגمراה: כיוון שההערות ממוספרות, קל למצוא מיד את ההערה הרצוייה, ויחד עם זאת אפשר להאריך כפי הצורך. הכתיבה יכולה להיעשות תוך כדי לימוד, ופירוטיה יעדדו ימים רבים.

בפרט יש לציין, שאופן כתיבה זה דורש מינימום של יוזמה; ועוד, גם מי שאינו מסודר כל בר בטבעו, ימצא את מボוקשו بكلות, איש על מחנהו ואיש על דגלו.

בסיום הדברים, נציין שוב בפירושו הנפלא של המהרש"א, שצוטט בתחילת המאמר. כתוב בגמרא (ב"ב י, ב): "אשר מי שבא לכאנ ותלמודו בידו". ופירש שם המהרש"א: "עיקר הלימוד, ושנעשה בו רושם, הוא הלימוד הבא מכתיבת היד. אשר על בן נקראו החכמים סופרים", עכ"ל. ודבריו אלו – אף כי מילים ספורות הן, כמה מרגליות חשובות טמונה בהן: שהרי פירש בדבריו שעיקר הלימוד בא מכתיבת היד, ועל ידי הכתיבה הצלילו החכמים בלימודם, ועל שם זה נקראו "סופרים". וביתר

* אין צורך שהמספרים יתקדמו עם סדר הדפים. אפשר לדוגמא, שהערה מס' 1 תהיה בדף ב'. ואילו מס' 2 בדף מה: וכו' – כל עוד בדף הליקוטים המספרים כתובים לפי הסדר.

מבואר, שע"י כתיבה זוכה לזכור היטב, עד כדי שלעלם הבא
יהא בבחינת "בא לבאן ותלמודו בידו".

מהותן של ברכות התורה

הגמרא (ברכות יא:) מביאה דיעות שונות בין האמוראים:
יש הסוברים לברך ברכות התורה רק על מקרא בלבד, יש
המוסיפים לחייב גם על לימוד מדרש ומשנה, ולהלכה כדיעה
האחרונה הסוברת שאף על תלמוד עתיק לברך. בהסברת הטעם
לברך אף על תלמוד, מצינו שתי הבנות.

רש"י מבאר, משום "שהוא עיקר התורה שמןו הוראה
יוצאה". ואילו רבינו יונה מבאר "שבתלמוד ג"כ מפרש עיקרי
הפסוקים".

דיק בדבריהם היטב, וראה והבן שני הסברים שונים הם.
ונראה להוסיף טעם וביאור בחלוקת זו שבין רש"י ורבינו יונה.
דנה ל�מן בברכות כא. למדה הגמ' מקור לברכה"ת
מהפסוק: "כִּי שֵׁם ה' אָקֵרֶא הַבּוֹ גָּדוֹל לְאַלְקִינּוּ".
ובפירושו של הפסוק נאמרו שתי דרכיהם.

רש"י: "בשבא משה לפתח בדברי שירה, אמר להם
ליישראל: אני אברך תחילת ואתם ענו אחרי אמן. כי שם ה'
אקרא בברכה, אתם הבו גודל לאלקינו באמן".

מהרש"א: "מצאתי בחוב דרכי משמע ליה ברכת התורה.
כי שם ה' אקרא, דהינו כשהאני קורא בתורה שהוא כולה שמות
של הקב"ה, שככל התורה באותיותה היא שמותיו של הקב"ה
בדאיתא במדרשות וק"ל".

הרי שלפי רשי, ברכה"ת נלמדות מתחילהו של הפסוק: "כִּי שֵׁם ה' אֱקָרָא", דהיינו אמירת ברכות התורה. ואילו מהרש"א, תחילתו של הפסוק רק מצין את הסיבה לאמירת ברכה"ת, דהיינו קריית התורה שהוא שמותו של הקב"ה, וברכות התורה עצמן נלמדות הן מסוף הפסוק: "הֲבוֹ גָּדַל לְאַלְקִינוּ".

ונראה שרש"י לשיטתיה בשני המקרים.

כיוון שלרש"י המקור לברכה נאמר בסתם: "כִּי שֵׁם ה' אֱקָרָא", בכר עיין משה רבינו שהוא מברך ברכה"ת, ולא נזכר אייזו תכונה של תורה היא המחייבת בברכה. לכך הנימוק שנייתן להכלי גם את התלמוד בחיוב הברכה, הוא משומש שהוא עיקר התורה (שהרי ממנה הוראה יוצאה, ועיקר התורה הוא לידע את המעשה אשר יעשה).

אבל אילו נלמד כמהרש"א, הרי חיוב הברכה נאמר במפורש שהוא בಗלל שלימוד התורה הוא עסוק "בسمותיו של הקב"ה", ופשטו שהזה אינו אלא בפסוקים ולא בתורה שבע"פ, וاع"פ שמננו הוראה יוצאה. ולפי שיטה זו צריך לבאר בדברי רבינו יונה, שהטיבה לחיב אף תלמוד בברכה הוא משומש שהוא מפרש את הפסוקים, ולכך אף הוא בכלל בוגדר זה של עסוק "בسمותיו של הקב"ה".

נרחיב בזה מעט. לא רק שנתבארה בכאן מחלוקת בהבנת הטעם לחיב ברכה על לימוד התלמוד, אלא יותר מזה: נראה שיש כאן שתי שיטות לגמרי שונות במהותן של ברכות"ת.

הרמב"ן, כמובן, מונה את ברכה"ת כמצות עשה ממנין התרי"ג, אף שאינה נמצאת במנינו של הרמב"ם. וכך הסביר הרמב"ן את המזווה (מ"ע ט"ז ששכח הרמב"ם): "שנעצרינו להודות לשם יתברך בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו מתחת תורה אלינו והודיענו המעשים

הרוצויים לפניו שבhem ננהל חי העולם הבא". הרי שלפי הרמב"ן עיקר גדר ברכה"ת הוא הודאה על כך שע"י התורה אנו יודעים איך להתנהג ומה לעשות. (ובורור שילמד את חיוב ברכה"ת על תלמוד – כפי שהסבירו רשי").

ואילו לפי רבינו יונה ומהרש"א, אין ברכה"ת קשורה להוראת ההנאה הנבונה: כל ענינה שבח והערכה על גודל יקרת העסק בسمותיו של הקב"ה [ומדויק היטב לשון הבקשה בברכה"ת, שניהיה כולנו "יודעי ש默" וلومדי תורה לשמה, ודוק]. ואכן לשיטה זו, מקורה של הברכה הוא מהפסוק "הבו גודל לא-להינו": זהו אותו פסוק שמננו לומדת הגמ' (יומא לז). שבאשר שומעים את שמו יתברר, העם נופלים על פניהם ואומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". ואכן עניין שני הדברים (ברכה"ת ובשבמל"ו) שווה: נתינת שבח לשם של הקב"ה.*

★ ★ ★

נחלקו הפסוקים (או"ח סוף סי' מ"ז) אם צריך לברך ברכה"ת על פסוקים כשאומר אותם בדרך בקשה ותחנונים. ברם, לא נתבארו כל צרכן הסברות והצדדים בזזה. ויתכן לומר, שיסוד מחלוקתם הוא שתי ההבנות שהובאו לעיל. שהרי האומר פסוקים בדרך תחנונים, אינו אומר בדרך של לימוד והוראה, אבל סוס הפסוקים שבפיו – שמותיו של הקב"ה הם.

לפיכך, מי שסובר שענין ברכה"ת הוא הודאה על כך שהتورה מלמדת את ההנאה הנבונה והרצוייה, יסביר גם שאין לברך על אמרת פסוקים בדרך בקשה. ואילו מאן דסביר

* ועיין עוד בר"ן נדרים פא. בשם רבינו יונה, שכונת "לא בירכו בתורה תחילתה" היינו שלא למדו לשם. וכן עיין בפירושו של רבינו יונה בפרק אבות, על המשנה (פ"ג מ"ז) "...שונה ומפסיק ממשנתו".

שברכה"ת נאמרת על קריית שמותיו של הקב"ה, יסבור שאף באמירת פסוקים בדרך בקשה יש לברך.

הצעה חדשה בעניין ברכות התורה לניעור בלילה

א). בלוח א"י (מהගרי"מ טיקוצ'נסקי) כתוב בעניין הניעור כל הלילה [וכפי שנহגו ישראל קדושים ללימוד כל הלילה בהושענא רבא ובליל שבועות] שיש מחלוקת אם יברך ברכה"ת בבוקר, וטוב שישמע ברכה"ת ממי שהיה ישן. ואם ישן אתמול ביום שיתין נשמין, צריך היום בבוקר לברך לכו"ע – רעכ"א. עכ"ד. ויש לעורר דלקאותה יש עצה מובהרת מזו, ונקדים להסביר את השיטות החולקות והנפק"מ שביניהם.

ב) לשון רעכ"א (על שו"ע סי' מ"ז): "دلרא"ת היום גורם לברך, ולהרא"ש השינה גורם לברך". כמובן, נחקרו מהו הגורם והסיבה לחייב אדם לברך ברכה"ת חדש. לפי ר"ת היום גורם לברך, "כ כי קבעו חכמים ברכה זו בכל יום דומיא דשאר ברכות השחר" (ל' המ"ב סקכ"ח). ואילו לפי הרא"ש השינה היא שmericה שיברך שוב, כי בכך יש היסח הדעת מהברכה שבירך בזמן שקדום שניתנו.

יש שני צירויים שיהא ביןיהם נפק"מ. א/, בישן ביום. לרא"ש צריך לברך שוב, שהרי הסיח דעתו. ואילו לר"ת אי"צ, שהרי רק יום חדש יחייב. ב/, בניעור כל הלילה. לפי ר"ת חייב ברכה"ת בבוקר, שהרי יש כאן יום חדש. ולרא"ש אינו חייב כי לא הסיח דעתו מהברכה הקודמת. ובכך מובנים היטב דברי רעכ"א שהובאו בלוח, שחייב לברך ממ"נ; בשישן שיתין נשמין ביום שלפניו, וניעור כל הלילה, הרי שבבוקר חייב לברך לשתי השיטות. לרא"ש חייב, שהרי כבר משעת השינה התחייב (בעצם

חייב לברך מיד בשקם, אלא שמחמירים לא לברך מפני שחוoshים לשיטת ר"ת), ולר"ת חייב משום שהוא יום חדש. ולכן באופן זה יכול לומר לברך בבוקר ברכה"ת.

ג). אך לבאורה יש בעיה בזה. יוצא שלימוד כל הלילה נעשה בלי ברכה"ת לפי הרא"ש! שהרי כבר מחייב הוא בברכה"ת מזמן שקדם לשינתו, ורק החמיר ולא בירך משום שלפי ר"ת פטור, אבל לפי הרא"ש חל עליו החיוב כל הלילה. ובאמת אותה בעיה קיימת בכל יום אם ישן ורוצה ללימוד כלילו שאחרי אותו יום).

והרי "כל הפסיקים" (כדברי רעכ"א) חולקים על ר"ת ואין הלבנה כמותו, ומה שנהגו שלא לברך בשישן ביום הוא רק לחוש לדעת ר"ת מפני חשש ברכה לבטלה! (ובמ"ב סק"ה הביא דעת הפסיקים שאפשר לברך אפילו אחר שינת היום, בלי לחוש כלל לדעת ר"ת, והסיק שהمبرך לא הפסיד) וא"כ כל הלילה هو לימוד המחייב ברכה"ת מעיקר הדיין. ואמנם יכול לסמוך על המנהג שנהגו לחושש לדעת ר"ת, אבל לבאורה יש עצה מובהרת יותר.

[וועוד, שבדרך כלל הניעור בלילה ישן ביום שלאחריו, וכשגם שוב הי לימודו בהמשך היום חייב מעיקר הדיין בברכה"ת, ורק ימנע מזה מפני חשש לדעת ר"ת].

ד). והעצה, דהנה בשאומר ברכות ק"ש, יכול לצתת ידי חובת ברכה"ת בברכת אהבה הרבה או אהבת עולם, הן בבוקר והן בערב. ובתנאי, שלומד מיד אחר התפילה בלי הפסק. (אמנם ביאר רעכ"א שם שק"ש לא מהני להיות נקרא לימוד בלי הפסק, אבל לימוד מיד אחר התפילה בודאי מהני). ואם עושה כן ב"אהבת עולם" שבתפילת ערבית לאחר שישן ביום, אמןם "יפסיד" למחמת בבוקר את הממ"ג, ולא יוכל לברך בעצמו, ייצטרך לשמע ברכה"ת אחר, אבל לאידך גיסא הרי "ירואה"

שיהא לימודו במשרכְלַילָה לימוד עם ברכה, ולא לימוד
בלי ברכה. ובאמת שפשוט וברור דרך ראוי לעשות גם בכל
השנה אם ישן ביום,داع"פ שאינו מברך ברכות"ת כשם, הרי
מעיקר הדין חייב (ורק נמנע מלברך מפני חשש לדעת ר"ת
ובנ"ל), וא"כ ראוי שבברכת "אהבת עולם" בעברית יכוין
לברכות"ת וילמוד מיד אחר התפילה, כדי שעקב"פ הלימוד לאחר
ערבית יהיה לימוד עם ברכה.

ה). בהתאם למהלך הנ"ל, נראה לצד עוד ביותר מזו:
עדיף שבשחרית לאחר ליל הלימוד לא ישמע ברכות"ת מאחר,
אם אחר התפילה ירך לשון. והסיבה:

אם ישמע ברכות"ת מאחר, הרי שיצא יד"ח לשיטת ר"ת
(כפי לשיטת הרא"ש ללא"ה אינו צריך, כיון שיצא ידי חובתו
בברכת ק"ש בעברית) אבל מאידך כל הלימוד שבהמשך היום
אחרי שום משנתו יהיה בלי ברכות"ת לפי הרא"ש – שהלכה
במotto מעיקר הדין.

מאידך, אם ימנע מלשמו שליש ברוכות"ת (ובברכת ק"ש
שבחרית יכוין שלא לצאת יד"ח) הרי שלימודו בשעת שחרית
ואחריה עד השינה שלאחר שחרית פטור מעיקר הדין מברכה"ת
(דק"יל בהרא"ש, ורק לפי ר"ת הוא שנתחייב כבר משעת
שחרית, ואין הלכה במותו), וכשיקום משנתו יוכל לברך
ברוכות"ת לבו"ע – הן לרא"ש משום הפסק שינה, והן לר"ת
משום שעדיין לא בירך ביום זה. וזה לבארה הדרך והעצה
המובחרת לנוהג בה לצאת יד"ח עיקר ההלכה.*

ו). ובודאי שדברינו נכונים לבו"ע במשרכְלַילָה לשנה לעניין
הישן ביום, ולכן כדי להתרגל בכל יום אחר עברית שלא

* מלבד מי שקיבל עליה תורה בשחרית, שהרי יאמר אז ברכות"ת ימולא
יצא יד"ח לר"ת, ואז עדיף כבר שישמע בבורך מפני אחר.

להפסיק בדייבור אחר תפילהו אלא מיד ללימוד איזה דבר תורה, דוגמת מה שנהגו לומר ברכת כהנים סמור לברכה"ת, כדי שם ישן ביום יהא לימודו בלילה לימוד עם ברכה וכפי שנתבאר לעיל.

עתניאל בן קנז

תפילה לזכות ל תורה והתרמסרות להרבעתה

א) השופט הראשון שעמד להם לישראל אחרי מות יהושע, היה עתניאל בן קנז. מעט מאד מפורש במקרא אודות עתניאל, נכתב עליו שהוא הכה את קריית ספר ולבדה, ובזכות זה זכה לשאת את עכסה [בתו של כלב] לאשה. מסופר גם שהוא זכה שהושיע את ישראל מיד כושן רשותיהם מלך ארם. הבה עמוקיק מעט בדברים המובאים אודותיו בגמרה, ונראה לנגד עינינו את גודל אישיותו רבת האנפין של עתניאל שופט ישראל!

ב) בדברי הימים א' (ד, י') מופיע רישימת שמות ותולדות. צוין ביניהם אדם בשם יעבץ, ובאמצע רישימת השמות – מזכיר הכתוב תפילה שנשא יעבץ: "ויקרא יעבץ לאלקי ישראל אמר, אם ברך תברכני וחרבית את גבולי והיתה ידר עמי ועשית מרעה לבلت עצבי, ויבא אלקים את אשר שאל".

מי הוא אותו "יעבץ", ומה הייתה בקשתו ותפילתו
שנת מלאה ע"י האלקים?

ג) הסכת ושמע לדברי הגמרא (תמורה טז):

"תנא הוא עתניאל הוא ישבץ, ומה שמו? יהודה אחוי
שמעון שמו. עתניאל – שענאו אל. ישבץ – שיעץ
וшибץ תורה בישראל.

ומנין שענאו אל? רכתי ויקרא ישבץ לאלקי
ישראל לאמור:

אם ברך תברכני – בתורה!

והרבית את גבולי – בתלמידים!

והיתה ידך עמי – שלא ישתחח תלמודי מלבי!

ושית מרעה – שיזדמננו לי ריעים כמוותי!

לבתי עצבי – שלא ישגבני יוצר הרע מלשנות!

אם אתה עושה כן, מוטב, ואם לאו – הריני הולך
בנסיסי לשאול (רש"י – הריני מה בעצבוני).

מיד, 'ויבא אלקים את אשר שאל'. עד כאן דברי
הגמרא.

ד) הבה נחזור על הדברים לבירם.

בשנולד, נקרא שמו בישראל: "יהודה". יהודה התפלל
לקב"ה שיצלינו בתורה, ופירש בתפילה את כל בקשוטיו
לפרטיהם – הוא ביקש תורה, חברותא, התמדה, תלמידים,
וזכרון טוב. ולא זו בלבד, אלא שהוא גם הדגיש כמה זה חשוב
לו: שם לא תתקבל תפילה, הוא ימות מרוב עצבון!

אחר כזו תפילה – "מיד, ויבא אלקים את אשר שאל",
הואאמין, נענה ממשים, זוכה לכל הבקשות והמדרגות

האמורות. כפי שמצוינת שם הגדרא: אלף ושבע מאות הלכות נשתבחו בימי אבלו של משה ולא היה אף אחד בכל העם שזכיר הלכות אלו, והחוירן עתניאל בן קנו מתוך פלפלו!
ה) לקח גדול למדנו מכאן, כפי שמצוין רשי' (תמורה, שם): "שכל המוסר עצמו לחזור אחר תורה ממלайн לו שאלותיו".

בל ייהודי, באשר הוא, המפיל תחינותו ושותך לבו לפניו האלקים על דברי תורה, בתחינה כנה ואמתית, בהקריבו את כל רצונותיו, במושרו כל המאוויים למען דברי תורה, עד שהוא בבחינת "מוסר עצמו לחזור אחר תורה", זוכה לך שימלאו כל שאלותיו, מיד!

כזה היה עתניאל בן קנו, וכזו הייתה תפילתו, לכן ענה ה' את תפילתיו והביא לו את אשר שאל, מיד.

ו) בעקבות זאת, שינו את שמו מיהודה ל"עתניאל", לומר שענאו אל. הוא אדם שהתפלל - וקיבל, שאל – ונענה. מסתבר לומר, שכזונת שינוי השם הייתה כדי להנzieח לzech זה בין כל בני ישראל. כל אחד ישמע על "עתניאל", שנקרה כך משום שהקב"ה ענה לו על בקשו הנרגשת. כל אחד לימד מזה, ויתעורר לכך שאף הוא מסוגל למסור את עצמו לחזור אחר תורה, ואם יעשה כן – יהא מובטח ש"ממלайн לו שאלותיו". כל הלקח ומוסר ההשכל שנתבאו לעיל, טמונה הם במילה אחת, וזכורים לדורות ע"י כל מי שיודע את משמעותו של השם עתניאל...

ז) נכוונים אנו להמשיך להתבונן בנקודת נספת באישיותו הנשגבה של עתניאל, בהבנת שמו הנוסף שהוא לו, והוא: ייעבן;

שיעץ וריבץ תורה בישראל. במה בלטו פعليו המיוחדים של עתניאל בתחום הרכבת תורה בישראל?

ח) כדי להבין זאת, יש להקדים מספר מילים על התקופה. בסוף ספר שופטים, מתווארת פרשה נוראה של מלחמת אחיהם, מלחמה בין שבט בניימין לבין שאר שבטי ישראל, ובמעט שהוכחד בה לגמרי שבט בניימין. כל זה אירע בימי כושן רשותים מלך ארם (תנא دبي אליו פ"א, ד), ככלומר, שאע"פ שנכתב הדבר בסוף ספר שופטים, זמנו של האירוע היה באמת בתחילת ימי השופטים, מיד אחרי מותו של יהושע בן-נון. אירוע זה נודע בשם "פלגש בגבעה".

ט) "ושמא תאמר, אותן שבעים אלף שנרגו בגבעה בניימין, מפני מה נהרגו?"

שאלת עמוקה וחשובה, שאללה שחייבת להשאל, ושהובאה להטוט אווזן קשבת לפתרונה. שאללה זו מופיעה בתנא دبي אליו (שם ג), והרי התשובה:

"לפי שהיה להם לטנהדרי גדולה שהניח משה ויהושע... לירך ולקשור חבלים של ברזל במתנייהם, ולהגביה בגדיהם למעלה מארכבותיהם, ויחזרו בכל עירות ישראל... וילמדו את ישראל דרך הארץ... כדי שיתגדל ויתקדש שמם של הקדושים ברוך הוא.

והם לא עשו כן!

אללא בשנבנשו לארצם, כל אחד ואחד מהם נכנס לברכמו ולינו ולשדהו, ואומרים שלום עליך נפשי, כדי שלא להרבות עליו את הטורה...

ומי הרג את כל אלה?

הוי אומר, לא הרג אותן אלא הסנהדרי גדולה שהניח משה ויוהשע ופינחס בן אלעזר. עד כאן לשון התנדב"א.

ו) מחדל נורא אצל מנהיגי אותו הדור. במקום ללמד את ישראל, הם פנו לעסקיהם, לשדותיהם וכרמייהם. והוא שגרם לצרה הנוראה של פלגש בגבעה.

יא) אותו הדור – דורו של עתניאל היה, אבל התחגותו שלו הייתה שונה משל שאר המנהיגים. מדה זו חסירה להם, למד תורה לישראל, ודוקא בנקודת החשובה זו, הצעיר ונתייחד עתניאל בן קנז! בספר שופטים (א, טז) בסמוך לפוסקים המספרים על עתניאל כתוב: "ובני קיני חותן משה עלו מעריך התמירים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם".

ומפרש רש"י, שדרשנה של יריחו ניתן לבני קני (יתרו) לרשותה. התלמידים שביניהם חסידים היו, וכדי ללימוד תורה הם עזבו את מקום העינוגים שלהם, את "דרשנה של יריחו", והלכו למקום שאין בו עינוגים, למדבר יהודה אשר בנגב ערד, כדי ללימוד תורה מפי עתניאל בן קנז.

"וישב את העם" – עתניאל ישב עם תלמידיו אלו ולימד אותם. תלמידים אלו בಗל תפילהו באו, ובכפי שכבר הבינו את תפילהו של יעקב: "וְהָרְבֵתָ אֶת גּוֹלִי – בְּתַלְמִידִים". והקב"ה אכן ענה לתפילהו וזימן לו את התלמידים ההוגנים הללו בתשובה לתפילהו. אלו דברי רש"י.

יב) ומעטה מבינים אנו, מה נאה ומה יאה הוא השם "יעבץ". כי משמעתו היא בנטבר, שבאשר שאר מנהיגי הדור פנו לעסקיהם ונמנעו מללמד, גם מנהיג אחד ומיוحد שבhem ובלט בהנהגה אחרת. הוא בן פנה לקיים מצות "לימד". וכדי שלא יטרידוהו עסקיו, הוא "גולה" למדבר, לנגב ערד, ושם עסק

הדרן על

בלימוד לתלמידים הగונים, שזימן לו הקב"ה בהתאם לתפילהתו ובקשתו המסורה. הנהגה זו בולטת לטובה באותו דור, ולבן נתן לו שם מיוחד תודות לתוכנה זו: "יעבץ", – שיעץ וריבץ תורה בישראל.

יג) התבהרה לנו מכך אישיותו רבת האנפין ונשגבת ההוד של יהודה, ותוכן עומקם של שני שמות הפלא שנתואשו לו על שם תוכנותיו ומפעליו; יעבץ, ועתניאל.

מפתחות

		ויקרא
לו, קבו	ברשי' מה היו הפסוקות משמשות	א, א
סז	אם שמר תשמרין את המצווה	דברים
קבט	זכרתי בלילה שמר ה'	יא, כב
יט	חכלי רשעים עודוני	תהלים
קט	סעדני ואושעה	
קט	עיר אנכי ונבזה – פיקודיך לא שכחתי	קיט
		משלוי
יו	יקרה היא מפנינים	ג, טז
כח	טמן עצל ידו בצלחת	יט, כד
		ברכות
קכו	ת"ח רגיל לחזור על גירסתו קודם השינה	ה.
מה	תלמידו מתקיים בידו	ה.
כ	אין עופ אלא תורה	ה.
כט	ברשי', כשותך תלמידו מקבל שכר לימוד	ו:
קפג	ברכה"ת על תלמוד	יא:
נ	נצח תורה בלבך	יז.
לו	אם שלשת לא פירשו לך	יח.
קפג	הילופוטא של ברכה"ת	כא:
מג' קו	תפילה רנבה"	כח:
ברחות', חזורה ביום ל"א על כל לימודו	כב, קבט	לה:
"אם שמווע" בישן – בשיננן הלימוד מאשתקד	כל	מ.
הרחב פיר ואמלאהו, בד"ת כתיב	קסח	ג.
אשרי אדם מפחד תמייד – בד"ת כתיב	נה	ס.
הס ואה"ב כתת	קמנג	סג:
		שבת
קלד	קב חומטין	לא.
קמד	ת"ח דשלים מסכתיה	קיה:
מו	ישוב היום שמא ימות למחר	קנג.
		עירובין
סא	תורה מתקיימת ע"י סימנים	נג.

מפתחות

סב, כסא	בני יהודה דגלו מסכתא חרות על הלוחות	נג. נד.
סב, כי	כחיה זו שדורשת ואוכלת	נד.
נב, קנה	אימתי ד"ת נעימים וכו'	נד.
נב	אימתי אדם שמח בתלמודו	נד.
לח	תנא ליה ר' מאה זימני	נד:
ל.	מי שאינו חוזר הוא רמאי ושותה	נד:
គכו, קלא	סדר משנה – ר' פעמים	נד:
		פסחים
נה	לשון קצרה מתקיימת יותר	ג:
נב	רב ששת חור כל שלשים יום וכו'	סה:
כב	מחזר תלמודו כל ל' יום	ר"ה לה.
סו	המשבח מתלמודו גורם גלות לבני	יוםא לה:
נט, קכבר, קלה	גדר "גירסא" ו"עינוי"	סובבה כח:
סג	למה נמשלו ד"ת למים	תענית ז.
כב, קלב	מהדר תלמודו כ"ד פעמים	ח.ת.
מה	לאוקמי גירסא סיועתא דשמייא	מגילה ו:
איינו רומה וכו' לשונה פרקו ק"א פעמים ב	יז, קלג ד"ת קשין לקנותן ונוחין לאבדן	חגיגה ט: טו.
קמג	אל חסמכו לנו מן סרמייסין	כתובות יז.
כד	וזמי במאן דמנח בכיסא	ג.
יט, סב	"חוון וועשר בעיתו" בשמלמד תורה	ג.
שבט	שבקי תלתין يوم דנהדר תלמודאי	עז: קד.
סב	בתוס', למעט בمعدניים	

מפתחות

		נדרים
קסד	וכיוון שניתנה לו תורה במתנה	נה.
מט	נענש דוד שקרא לד"ת זמירות (ומהרש"א)	סוטה לה.
קם	על כל מצוה חייב "לשמור"	לו.
מז, קנא	אמור לחכמה אחותית את	קידושין ל.
		ב"ב
קבט	רבashi ייחד ניסן ותשרי לחזרה	קנז:
סג	מחשבה מועלת אפילו לד"ת	סנהדרין כו:
בט	בזורע ואינו קוצר	צט.
קלג	זמר בכל יום	צט:
קסג	שבחת תלמידו של דואג (ותו"ח)	קה:
		ע"ז
קכח	כשור לעול וכחמור למשاوي	ה:
קללה	גרסה נפשי לתאהה	יט.
קמדר	ילמד ואח"ב יהגה	יט.
		אבות
קסב	בור סוד שאינו מאבד טיפה	ב, יא
מו	שוב يوم אחד לפני מיתהך	ב, טו
קלח	כל השוכח ד"א ממשנתו	ג, י
לו	לדיו כתובה על ניר חדש	ד, יט
כח	יצא הפסדו בשכרו (וברע"ב)	ה, יב
לו	ארבע מידות וכו' ספוג. (ורו"ח)	ה, יד
ע	קל בנשר	ה, כ
לח	הפר בה והפר בה	ה, כח
קנג	אין לך בן תורין אלא	ג, ב
נא	מ"ח קניינים... בשמה... (ורו"ח שם)	ו, ו
		אבות דר"ג
קח	לימודו של ר"ע משחיקת האבן	פ"ג.
קכו	"עשה תורה קבוע" כיצד?	פי"ג.

מפתחות

קנד	כל הנוטן ד"ת על לבו וכור'	פ"כ
כו, קל	יכול לשכוח תורתו בשתי שנים	פ"כ"ד.
לו	ד"ת שלומד בצעירותו נבלען ברמו	
קמד	תגרסו קודם שתעלו לפני ריבכם	הוריות יב.
קלח	כל המשבח דבר מתלמידיו עבר בלאו	מנחות צט:
קסב	משל לאדם שמוסר ציפור לעבדו	צט:
קץ	הוא עתניאל הוא ישבץ	תמורה טז.
מא, קסנה, קלה	יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו הסובר תלמידו לא במהרה הוא משבח אל תבו ד"ת להניהם מלחזר	נדזה ע: ירושלמי
קסד	כב"ה אמר תורה ד' פעמים לעצמו משה רבינו בהר סיני חזר על תורתו בלילה מקמן שעושים סעודה לגמרה של תורה אלו שפניהם זkopot תלמודן בידן	מדרשי חז"ל שמאות רבה פ"מ פמ"ז שיר השירים רבה פ"א. קהלת רבה פ"ט ספריו קרח ואתחנן עקב עקב עקב האזינו תנדב"א פ"א פי"ח
קנחו, מא, ב, קלג, קמא, נז, מז, קנה	ביאור הבקשה "سعدני ואושעה" שמעתוך בר אתה מכיר את הקב"ה נמשלו ד"ת למים משל למלך שצד ציפור תלמוד קרי עבודה למד ושמיר והוא שתי מצוות לעולם יכנס דברי תורה כללים יקרא אדם שייה תפוס בידו ת"ח העוסק בתורה, הקב"ה יושב ושותה עמו	

מדרש משלו

פ"ז

אשרי ת"ח שמשומר לימודו בידו

מו

אישים וספרים

אבני נזר

קנה עיקר המצווה לשמהו ולהתענג בלימודו
נא אילו היו לומדים עם חיות...

רבי איסר זלמן מלצר

יעד ידיעה בש"ס הוא היסוד
עד הצעיר שחזור רק ח' פעמים

רבי אליעזר יהודה פינקל

עג מחורה ד' פעמים יצאו "עם הארץים"
נא השיג רוחה'ק בשבר שמחה במצויה

אר"י ז"ל

כמה אותיות "סיטום" נגלה ונסתור שוים בגימטריא
קמץ מיחה במאי שקיימץ בסעודת ברית מילה

גר"א

כג כל ימיר בעמוד והחזר קאי
כב חזר ש"ס כל חדש

כב היה חוזר למאות אלפיים כל פרק
לא בשאיינו חוזר, ישאר בלי כלום

מד להתייגע בתורה, ולבקש מהקב"ה שיעזר לו
קלג צרייך ללימוד שב אפי' שאינו שוכח

כבה בשראה מי שחזר משנתו רק ג' פעמים
מט, קנב חובה לדעת עכ"פ מסכת בע"פ

נבו כיצד בדק אם קיבל תלמיד
ס כיוד חזר על משנתו

סב תורה מתרבה כשמלמד לתלמידים
סה, "ושמרתם (ועשיתם אותם)" – ע"י שחזר תמיד

קמא

גר"ז

קכט שינוי של תלמידיו
קלט עיקר איסור השכחה – על תורה המקובלת

קן ביאור דברי משה: "מי אנכי"

רבי זליג רاؤבן בנגינס

עב סדר מיוחד לדקות פניוית

מפתחות

קס הלכה כב"ה – כי תמיד היו חזורים
עה גיעתו בשינוי וחזורה
קעב קבוע העורותיך בספר

רבי חיים מולאיין

עדיף בקיימות במס' אחת מהרבות ללא כוונה קיא
השוכח ד"א ממשנתו – קאי על הראשונים שלמדו בע"פ
כח, קלח

קנג להרהר בד"ת גם בזמן שעוסק בעסקי
קנאה מצליח בלימודו יותר כשלומד בשמחה
לא השמח בחלקו – בלימוד תורה

עג **רבי חיים עוזר גורדזינסקי**
אחרי 40 חזירות חדל לספור

סה מכל הסגולות – העיקר לחזור
עג כשחזר מתעללה מעל המפריעים

נח הקפיד לסתם לימודו
קיא גאון בשינוי
מא תורה התורה – כשטובל בלי חיציצה
ית צריך למדוד ד' פעמים לקיום המצווה
יז ביאור "יקרה היה מפנינים"
קסה להיות בקי בשני סדרים בגמ'
קסטו משמתהילים מסכתא יש לסיימה
קסב התורה חיota נפשו של האדם
קסא לימוד בע"פ בלבתך בדרך
מח שיהא בקי במסכת בע"פ
ן מעשה בחסיד שלמד מסכת חגיגה כל ימי
נא לימוד התורה צריך להיות בשמחה
קסט חתום סופר בסוף כל זמן קבוע לתלמידיו חזורה ומבחן

פו די לחזור בשעת הלימוד י' פעמים

רבי יצחק אל אברמסקי

קמב צרייך לדעת את כל המסכתא

יום של שלמה

קמד "שהשמחה במעונו" – בסיום מסכתא?

מפתחות

כמה	סעודה טום – מצוה גם למשתתף
כמו	סעודה מצוה בהשלמת הספר
רב	רבי יצחק הוטנר
עב	ההבדל בין "גדול" לבין "גארנישט"
רבי ישראל סלנטר	
עה	לשנן שקלא וטריא שבגמ'

רבי מאיר שפירא

מט	משל למסמר...
קכח	התענו ביום ר' כדי לחזור לימודם
כלא	ע"י התזה מתחזק חידודו
כלב	תלמיד לימד בעצמו לפני השיעור
נג	הוריות יב. מהר"ל מפראג
קלג	שםחה באה ע"י שלימות
קם	מהרש"א
ב"ב י:	עירובין מה: עירובין נד:
סא, קב, קעב	מצאות "לשמור" היינו לחזור סוטה לו.
ע	עיקר הלימוד – הוא הבא מכתיבת
עד	רבי משה פינשטיין
נ	חויב ללמידה מאותים דפים בשנה סיים טור וב"י מאה ושמונים פעמים רבי משה שמואל שפירא הדור עלה – ה"דור" של המסתה

רבי עובדיה יוסף

עד	למד גיטין שישים פעמים ב"זמן" אחד
עו	עלוי שור – אחרי 15 פעמים
קנב	להתלמוד במחשבה תמידית בתורה
קסח	סדרי לימוד הם "דיני נפשות"
כמה	ערוך השולחן מדוע א"א "שהשמחה במעונו" בסיום
נג	רבי פנחס מנחם אלטר
לו	עיקר שמחת הלימוד מהחזרה רבי צבי פסח פראנק
כלו	להתחזק בלימוד בעירותו לחזור בדרך העברה ובמרוצת

מפתחות

נה גדר "שמירה" – לעשות שהדבר יתקיים
לח מכתב חיזוק
קמג להקפיד לסיים המסכתא שלומדים
_nb ע"י חזורה – תרגיש נעימות גדול בלימודך
נד שמחה בתרורה מועילה לזכור לימודך
נו תקנה למי שתלמידו מעורפל אצלו
עב לעשות סיגופים – ע"י חזורה
עג להשאר בישיבה ולהזoor כל דבר י' פעמים
קכג לחזור על מסכתות ב"גירסאות"

שולחן ערוך הרב

ית, קמא חיוב לחזור לימודו
כו לחזור, אפילו שימוש מעט מלימודו
מו חיזוק הזיכרון תלוי בסיעתה דשמיा
קכט של"ה פסקו ישיבה בתנוכה כדי לחזור לימודם
רבי שלמה זלמן אויערבך
קב לא גודלים כי לא חזורים
קמט מודעה מועלת כשאין כוונתו לנדרור
קנד שם משמואל משמעות חקיקת הכתב בלוחות
קלח תוספות אהרן ביאור חידושו של ריש לקיש
תפארת ישראל

נד זיכור ד"ת – בשימוש בהשגתם
נח לחזור בלילה מה שלמד ביום
קו יזכור מיד בגמר הלימוד
קכח לחזור כל יום לימודו מאטמול

